
Natuur inclusieve landbouw

als basis voor een
toekomstbestendige
melkveehouderij

Natuur inclusieve landbouw

als basis voor een toekomstbestendige

melkveehouderij

Auteur

Diederik Vinke

Opleiding

Agrarisch Ondernemerschap, afstudeerfase
Bachelor Dier- en Veehouderij

Onderwijsinstelling

Aeres Hogeschool te Dronten
Dhr. J. van Beekhuizen
Dhr. R. Methorst

Ondersteuning

Kobra Accountants & Adviseurs
Dhr. C. Braakhuis

Projecten LTO-Noord
Mevr. Y. van Wichen

Natuur en Milieu Overijssel
Dhr. R. Pleune
Mevr. R. Geeraert

Omslagfoto

(Foto 1; Koeien)
(Christenunie, z.d.)

(Foto 2; Grutto)
(Kant, z.d.)

(Foto 3; Akkerrand)
(WdG, z.d.)

Tubbergen
7 juni 2019

DISCLAIMER

Dit rapport is gemaakt door een student van Aeres Hogeschool als onderdeel van zijn/haar opleiding. Het is géén officiële publicatie van Aeres Hogeschool. Dit rapport geeft niet de visie of mening van Aeres Hogeschool weer. Aeres Hogeschool aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor enige schade voortvloeiend uit het gebruik van de inhoud van dit rapport.

Voorwoord

Het volgen van de studieloopbaan agrarisch ondernemerschap (dier- en veehouderij) heeft er toe bijgedragen dat ik voor mijn afstudeerrichting heb gekozen voor de accountancybranche.

Voor u ligt het afstudeerwerkstuk dat ik heb geschreven als afsluiting van mijn studieloopbaan aan Aeres Hogeschool te Dronten. Het vraagstuk is gesteld vanuit het bedrijfsleven en wordt in opdracht van Aeres Hogeschool uitgevoerd. Kobra Accountants & Adviseurs, Projecten LTO Noord en Natuur & Milieu Overijssel bieden ondersteuning bij het uitvoeren van dit onderzoek.

De doelgroep van dit onderzoek zijn melkveebedrijven in de nabije omgeving (ca. twee kilometer afstand) van Natura 2000 gebied 'De Engbertsdijkvenen'. Het grote geheel kan echter in nationaal perspectief geplaatst worden, omdat dit vraagstuk toepasselijk is op Nederlandse melkveebedrijven rondom Natura 2000 gebieden. Melkveehouderij rondom Natura 2000 gebieden vraagt in de toekomst mogelijk om een andere stijl van ondernemen.

Internationaal kan dit vraagstuk ook van toepassing zijn. In Europa is een groot netwerk van Natura 2000 gebieden. De landbouw in de nabije omgeving van deze gebieden heeft mogelijk ook baat bij de uitkomsten van dit onderzoek.

Op basis van persoonlijke gesprekken en feedback van en met beoordelaars is gekozen om een aantal wijzigingen aan te brengen in hoofdstuk één. Enkele zinnen zijn herschreven, en de bronvermelding/bronnenlijst is verbeterd conform de APA-richtlijnen. Er is gekozen toe te spitsen op een kleiner aantal deelvragen om specifiek in te zoomen op de hoofdvraag. De aangebrachte wijzigingen dienen opnieuw beoordeeld te worden.

Voor de begeleiding en de beoordeling van dit onderzoek vanuit Aeres Hogeschool te Dronten wil ik dhr. J. van Beekhuizen en dhr. R. Methorst bedanken. Verder wil ik ook dhr. C. Braakhuis en zijn team bedanken voor begeleiding vanuit Kobra Accountants & Adviseurs. Daarnaast wil ik mevr. Y. van Wichen bedanken voor de ondersteuning vanuit projecten LTO Noord. Tot slot wil ik dhr. R. Pleune en mevr. R. Geeraert bedanken voor de ondersteuning vanuit Natuur en Milieu Overijssel.

Diederik Vinke
Tubbergen, 7 juni 2019

Inhoud

Samenvatting	4
Summary	5
Verklarende woordenlijst	6
Hoofdstuk 1 Inleiding	8
1.1 Natuurinclusieve landbouw	9
1.2 Leeswijzer	9
1.3 Aanleiding en relevantie	10
1.4 Landbouw en biodiversiteit	12
1.4.1 Internationale onderzoeken	12
1.4.2 Toekomstig beleid landbouwsector	13
1.4.3 Biodiversiteit	14
1.4.4 Conventionele- en natuurinclusieve landbouw	14
1.4.5 Niveaus natuurinclusieve landbouw	16
1.4.6 Bedrijfsaanpassingen	17
1.4.7 Verdienmodel natuurinclusieve landbouw	18
1.5 Hoofd- en deelvragen	18
Hoofdstuk 2 Aanpak	19
Hoofdstuk 3 Resultaten	21
3.1 Wat is de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw voor melkveehouders? ..	21
3.1.1 Waardering duurzaamheidprogramma's	21
3.1.2 Gunstigere financieringsmogelijkheden	24
3.1.3 Realisatie van meerwaarde	26
3.2 Welke subsidieregelingen zijn er beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw?	29
3.2.1 Europese subsidies	29
3.2.2 Landelijke subsidies	30
3.2.3 Provinciale subsidies	31
3.3 Hoe kunnen samenwerkingen bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw?	32
Hoofdstuk 4 Discussie	34
Hoofdstuk 5 Conclusie & Aanbevelingen	37
Bibliografie	41
Bijlage I: Zoekplan natuurinclusieve landbouw	46
Bijlage II: Zoekplan meerwaarde natuur inclusieve landbouw	47
Bijlage III: Interview Weerribben Zuivel BV	48
Bijlage IV: Interview Royal FrieslandCampina U.A.	52
Bijlage V: Interview Staatsbosbeheer	56
Bijlage VI: Ontwikkelpuntentabel 2019 Foqus Planet	59
Bijlage VII: Collectief Midden Overijssel - Overzicht vergoedingen 2019	60
Bijlage VIII: Checklist Schriftelijk Rapporteren	63

Samenvatting

Voor ondernemers rondom Natura 2000 gebieden is kostprijsverlaging doormiddel van schaalvergroting vaak onmogelijk. De ontwikkelingsmogelijkheden rondom Natura 2000 gebieden zijn beperkt. Het kabinetsinzet is dat in 2030 de natuur in de natuurgebieden, op de landbouwgronden en in wateren rijker en veelzijdiger is. In het regeerakkoord is afgesproken dat in de directe omgeving van Natura 2000 gebieden bekeken wordt of agrarisch natuurbeheer een bijdrage kan leveren aan minder intensief landgebruik. Agrarisch natuurbeheer kan daarmee een positief effect hebben op de klimaatopgave en het natuurherstel.

Een richting die aansluit bij het kabinetsinzet en tevens mogelijkheden biedt voor ontwikkeling van bedrijven rondom Natura 2000 gebieden is natuurinclusieve landbouw. Natuurinclusieve landbouw is een ecologisch houdbare vorm van voedselproductie. Het maakt gebruik van wat de natuur op, om en onder het bedrijf te bieden heeft, versterkt de biodiversiteit op en rond het boerenland en belast de natuur zo min mogelijk. Voor bedrijven rondom Natura 2000 gebieden is er onderzoek gedaan of natuurinclusieve landbouw kan bijdragen aan bedrijfszekerheid en een rendabele toekomst. Dit rapport kan een aanvulling zijn voor melkveehouders om een afweging te maken of natuurinclusieve landbouw de toekomst is van het eigen bedrijf. De hoofdvraag in dit onderzoek is; *“In hoeverre kan natuurinclusieve landbouw bijdragen aan een toekomstbestendig verdienmodel voor melkveebedrijven in de directe omgeving van een Natura 2000 gebied?”*

Dit onderzoek bestond uit kwalitatief en exploratief onderzoek, omdat er weinig onderzoek gedaan is over het onderwerp. Het onderzoek bestond voornamelijk uit literatuuronderzoek en het afnemen van interviews. Voor dit onderzoek zijn diverse organisaties met verschillende belangen geïnterviewd om een breed beeld te krijgen. De financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw kan gerealiseerd worden doormiddel van duurzaamheidsprogramma's, financieringsvoordelen, verbreding & verbinding, subsidies en samenwerkingen.

Op basis van het uitgevoerde onderzoek is te stellen dat de waarde van natuurinclusieve landbouw niet alleen voortkomt uit een meerwaarde in de vorm van geld. Natuur in de bedrijfsvoering vertaalt zich in een minder kwetsbaar bedrijf, omdat het in mindere mate afhankelijk is van fluctuaties in de kostprijs van externe input. De meerwaarde van natuurinclusieve landbouw kan ook ontstaan door imago en acceptatie van het bedrijf in de omgeving. Meerwaarde kan dus ook indirect ontstaan als door de manier van bedrijfsvoering in de toekomst ontwikkel- en/of uitbreidingsmogelijkheden ontstaan.

Voor ondernemers die natuurinclusieve landbouw willen toepassen op het bedrijf is het op de korte termijn van belang goede mensen om zich heen te hebben die deze manier van ondernemen kunnen en willen ondersteunen. Dit begint bij de toeleveranciers zoals de mengvoerleveranciers, loonwerkers, veearts, banken, accountants etc. Daarnaast kan samenwerking met natuurorganisaties, terrein beherende organisaties en agrarische collectieven ondersteuning bieden.

Summary

For entrepreneurs around Natura 2000 areas, cost reduction by means of scaling is often impossible. The development possibilities around Natura 2000 areas are limited. The cabinet's commitment is that in 2030 nature is richer and more versatile in nature areas, on agricultural land and in waters. In the coalition agreement, it was agreed that farmers in the immediate vicinity of Natura 2000 areas is being watched or agricultural nature management can contribute to less intensive land use. Agricultural nature conservation can have a positive effect on the climate of contents and the natural recovery.

A direction that fits in with the cabinet deployment and also offers opportunities for the development of companies around Natura 2000 areas is nature included agriculture. Nature included agriculture is an ecologically sustainable form of food production. It uses what nature has to offer, to and under the company, strengthens biodiversity on and around the farmland and burdens nature as little as possible. For companies around Natura 2000 areas, research has been done on whether nature included agriculture can contribute to business security and a profitable future. This report can be complementary to dairy farmers to consider whether nature included agriculture is the future of its own company. The main question in this research is; "To what extent can nature included agriculture contribute to a future-proof earning model for dairy farms in the immediate vicinity of a Natura 2000 area?"

This study consisted of qualitative and explorative research, because there is little research on the subject. The research consisted mainly of literature research and the taking of interviews. For this research several organizations with different interests have been interviewed to get a broad view. The financial added value of nature included agriculture can be realized through sustainability programs, financing benefits, broadening & connection, subsidies and collaborations.

On the basis of a research carried out, it is to be argued that the value of nature included agriculture not only derives from an increase in the form of money. Nature in the business operations translates into a less fragile company, because it depends to a lesser extent on fluctuations in the cost of external input. The added value of nature included agriculture can also be caused by image and acceptance of the company in the environment. Added value can therefore also be indirectly created by the way of business in the future development and/or expansion possibilities.

For entrepreneurs who want to apply nature included agriculture to the company, it is important in the short term to have good people around who can and would like to support this way of doing business. This starts with suppliers such as the compound feed providers, contractors, veterinarian, banks, accountants, etc. In addition, cooperation with nature organizations, field management organizations and agricultural collectives can provide support.

Verklarende woordenlijst

BEX	BEX staat voor Bedrijfsspecifieke Excretie. De regeling maakt het mogelijk om met de werkelijke stikstof- en fosfaatexcretie te rekenen in plaats van de forfaitaire normen. Veehouders die op basis van de forfaitaire normen mest moeten afvoeren, kunnen via BEX de hoeveelheid af te voeren mest terugdringen (Eurofins Agro, 2010).
Biodiversiteit	Biodiversiteit is een graad van verscheidenheid aan levensvormen (soorten, genen etc.) binnen een gegeven ecosysteem of een gehele planeet (Wikipedia, 2018).
Collectief	Een collectief is een gecertificeerd samenwerkingsverband van landbouwers en andere beheerders van landbouwgrond. De certificering van het collectief gaat via de Stichting Certificering Subsidiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer. Deze stichting geeft namens de provincie een certificaat af (RVO, z.d.).
Ecologische hoofdstructuur	Een ecologische hoofdstructuur is een samenhangend netwerk van bestaande en toekomstige natuurgebieden dat wordt vormgegeven in het natuurbeleid van een bepaald land of regio (Wikipedia, 2017).
Ecosysteem	Een ecosysteem omvat alles dat bijdraagt aan het in stand houden van het leven er binnen. Een ecosysteem is niet alleen de samenleving van organismen (planten, dieren en micro-organismen) binnen een bepaalde leefomgeving. Het is vooral ook de uitwisseling van materie en energie tussen de organismen onderling en tussen het leven en de niet-levende omgeving: bodem, water en lucht (Natuurinformatie, 2018).
EIB	De Europese Investeringsbank (EIB) is de instelling voor lange termijn leningen van de Europese Unie die eigendom is van haar lidstaten. Het maakt lange termijn financiering beschikbaar voor degelijke investeringen om bij te dragen aan de beleidsdoelstellingen van de EU (Rabobank, 2018).
ELFPO	Het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO) heeft tot doel het vergroten van het concurrentievermogen van de Europese land- en bosbouw, het verbeteren van milieubeheer en het verbeteren van sociale en economische leefomstandigheden in plattelandsgebieden (Europa Nu, z.d.).
ELGF	Het Europese landbouwgarantiefonds (ELGF) is één van de pijlers van het GLB. Het is bedoeld om de maatregelen van het GLB te financieren (Europa Nu, z.d.).
Engbertsdijkswen	De Engbertsdijkswen is een groot natuurgebied vlak tegen de Duitse grens van 1000 hectare. Het wordt begrensd door de plaatsen Kloosterhaar, Geesteren, Sibculo en Vriezenveen. Het is een voormalig veengebied, dat nog een hoogveen kern bevat (Provincie Overijssel, 2018).
Gedeputeerde Staten	Het College van Gedeputeerde Staten vormt het dagelijks bestuur van de provincie. In de provincie Overijssel wordt het gevormd door een coalitie van de politieke partijen CDA, CU, D66 en VVD. Het College bestaat uit de Commissaris van de Koning (voorzitter) en de vijf gedeputeerden (Provincie Overijssel, 2018).

GLB	Met het Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) zorgt de Europese Unie voor duurzaam, voedzaam, veilig en betaalbaar voedsel in Europa. Binnen de grenzen van het GLB bepalen lidstaten hun eigen landbouwbeleid (RVO, 2018).
GO	De Gecombineerde Opgave (GO) is een jaarlijkse opgave voor agrarische ondernemers. Hiermee geven agrarische ondernemers gegevens door aan RVO voor de landbouwtelling en de mestwetgeving. Middels de GO kunnen ook subsidies worden aangevraagd (RVO, z.d.).
Melkveebedrijf	Een melkveebedrijf is een boerderij dat zoogdieren houdt voor melk met name bestemd voor menselijke consumptie. Zoals bijv. runderen, schapen, geiten en paarden (Encyclo, 2018).
Natura 2000	Natura 2000 is een Europees netwerk van beschermde natuurgebieden op het grondgebied van de lidstaten van de Europese Unie (Wikipedia, 2018).
Natuurinclusieve landbouw	Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw en onderdeel van een veerkrachtig eco- en voedselsysteem. Deze maakt optimaal gebruik van de natuurlijke omgeving en integreert die in de bedrijfsvoering. Daarnaast draagt natuurinclusieve landbouw actief bij aan de kwaliteit van diezelfde natuurlijke omgeving. Natuurinclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, met een positief effect op de biodiversiteit (Doorn, Melman, & Westerink, 2016).
NGE	Nederlandse grootte-eenheid. Het is een maat waarmee de economische omvang van agrarische activiteiten wordt weergegeven. De NGE wordt per hectare en per dier berekend. Hiermee kan de absolute bedrijfsomvang in NGE van een bedrijf berekend worden (CBS, 2008).
RVO	De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) is een uitvoerende dienst van het Nederlandse Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, en het Ministerie van Landbouw- Natuur en Voedselkwaliteit (Wikipedia, 2018).
Stikstofdepositie	Stikstofdepositie is het neerslaan van stikstofhoudende verbindingen vanuit de atmosfeer op een vaste ondergrond (Ecopedia, 2018).
Vogel- en habitatrichtlijn	De Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn zijn richtlijnen van de Europese Unie waarin aangegeven wordt welke soorten en welke typen natuurgebieden beschermd moeten worden door de lidstaten (Wikipedia, 2018).

Hoofdstuk 1 Inleiding

In Nederland zijn honderdzestig Natura 2000 gebieden. Deze gebieden liggen binnen de Ecologische Hoofdstructuur. Planten en dieren laten zich niet tegenhouden door landsgrenzen. De bescherming van Natura 2000 gebieden draagt bij aan het behoud en de ontwikkeling van deze gebieden in Europa. Natura 2000 is de overkoepelende naam voor gebieden die worden beschermd vanuit de Vogel- en Habitatrichtlijn (Rijksoverheid, z.d.). Van deze honderdzestig Natura 2000 gebieden liggen er vierentwintig in Overijssel (Provincie Overijssel, 2018). Overijssel telt in 2017 de meeste melkveebedrijven per provincie, dit zijn 3.213 melkveebedrijven (CBS, 2017). Deze feiten geven weer dat veel melkveebedrijven in deze provincie binnen de bedrijfsvoering direct of indirect met de regel- en wetgeving rondom Natura 2000 gebieden te maken hebben.

De ontwikkelingsmogelijkheden rondom Natura 2000 gebieden zijn beperkt. Ontwikkeling is alleen mogelijk indien er geen toename is van de stikstofdepositie op de omliggende Natura 2000 gebieden. Stikstofdepositie is naast de uitstoot van broeikasgassen en habitatvernietiging de belangrijkste factor waarmee de mensheid de natuur wereldwijd beïnvloedt (WUR, 2017). Een overschot aan stikstof (ammoniak en stikstofoxiden) is schadelijk voor de natuur (vogel- en habitattypen) (RIVM, z.d.). Binnen het beleid rondom Natura 2000 worden verschillende doelstellingen gesteld met betrekking tot het behoud van vogel- en habitatsoorten.

Het kabinetsinzet is dat in 2030 de natuur in de natuurgebieden, op de landbouwgronden en in wateren rijker en veelzijdiger is. Zo is in het regeerakkoord afgesproken dat met boeren in de directe omgeving van Natura 2000 gebieden bekeken wordt of agrarisch natuurbeheer een bijdrage kan leveren aan minder intensief landgebruik en daarmee aan de klimaatopgave en het natuurherstel (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2018). Een richting die aansluit bij het kabinetsinzet en tevens mogelijkheden biedt voor ontwikkeling van bedrijven rondom Natura 2000 gebieden is natuurinclusieve landbouw. Dit rapport draagt bij aan het vormgeven van een toekomstgericht verdienmodel van natuurinclusieve landbouw rondom Natura 2000 gebieden in Nederland.

Diverse klanten van Kobra Accountants & Adviseurs zijn met de bedrijfsvoering in de nabije omgeving van Natura 2000 gebied ‘De Engbertsdijkvenen’ gevestigd. De beleidsvoering binnen dit gebied is een actueel onderwerp. Op het moment van schrijven wordt er door projectgroep ‘Planvorming Engbertsdijkvenen’ gewerkt aan een oplossingsrichting voor de inrichting van het Natura 2000 gebied. Centraal in dit project staat oplossingen creëren die een maximaal effect hebben op de instandhoudingsdoelen binnen het gebied, en daarnaast een minimaal effect hebben op de omgeving. Regel- en wetgeving en daarnaast veranderingen in dit gebied, kunnen in de nabije toekomst effect hebben op de bedrijfsvoering van omliggende bedrijven. De doelgroep betreft melkveebedrijven in de nabije omgeving (ca. 2 km.) van Natura 2000 gebied ‘De Engbertsdijkvenen’ te Overijssel. Het rapport is gericht op deze doelgroep om bepaalde onderdelen van het rapport specifiek te kunnen uitwerken. Dit rapport is tevens van toepassing op melkveebedrijven rondom Natura 2000 gebieden in Europa.

1.1 Natuurinclusieve landbouw

In de Rijksnatuurvisie “Natuurlijk Verder” (Groot, 2014) wordt voor het eerst natuurinclusieve landbouw genoemd. In Nederland wordt er vanaf dat moment aandacht gegeven aan de mate waarin de natuur onderdeel uit maakt van de Nederlandse landbouw. Het Nederlands kabinet is op zoek naar een manier waarbij de natuur wordt gezien als bron van maatschappelijke en economische ontwikkelingen. Wereldwijd stijgt de vraag naar voedsel, maar tegelijkertijd stijgt de vraag naar de verduurzaming van landbouw. Productieverhoging van voedsel en het terugbrengen van grondstoffen gebruik zijn de vraagstukken van de toekomst. Een toename van landbouw en tevens een toename van natuur kan alleen als dit wordt samengevoegd. Uit deze visie is te concluderen dat een concept dat hieraan bijdraagt natuurinclusieve landbouw is.

De Staatssecretaris van Economische Zaken (Dam, 2017), definieert doormiddel van een kamerbrief natuurinclusieve landbouw als volgt;

“Natuurinclusieve landbouw is een ecologisch houdbare vorm van voedselproductie. Het maakt gebruik van wat de natuur op, om en onder het bedrijf te bieden heeft (het ‘natuurlijk kapitaal’), versterkt de biodiversiteit op en rond het boerenland en belast de natuur zo min mogelijk. De uitdaging van natuurinclusieve landbouw is om natuur en biodiversiteit op een rendabele wijze te integreren in de bedrijfsvoering, en voor natuurinclusieve landbouw de wisselwerking tussen ecologische en economische randvoorwaarden te zoeken en te benutten.”

Vanuit het ministerie, de zuivelketens en de media wordt op dit moment veel aandacht besteed aan kringlooplandbouw. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit heeft een rapport (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2018) uitgebracht waarin de visie op kringlooplandbouw wordt toegelicht. In dit rapport wordt benoemd dat kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw niet gelijk zijn aan elkaar. Natuurinclusieve landbouw wordt hier gezien als een werkwijze die goed aansluit op kringlooplandbouw. In beide concepten staat het streven naar een zorgvuldig gebruik van natuurlijke hulpbronnen, het duurzaam beheren van de bodem en het minimaliseren van emissies centraal. Kringlooplandbouw legt het accent op het sluiten van kringlopen van mineralen en grondstoffen. Natuurinclusieve landbouw legt daarentegen het accent op een verantwoord gebruik van natuur en natuurlijke processen.

1.2 Leeswijzer

In hoofdstuk één zijn onderdelen beschreven die het rode draad van het onderzoek weergeven. De context geeft de hoofdlijnen van het probleem weer. In dit hoofdstuk wordt de aanleiding en de relevantie van het probleem omschreven. Hierin wordt de kern van het probleem duidelijk. Het hoofdstuk verdieping geeft weer wat er al bekend is over het onderwerp aan de hand van het theoretisch kader. Een aanvulling in dit hoofdstuk is de knowledge gap, dit geeft weer wat er nog niet bekend is over het onderwerp. Om het onderzoek richting te geven wordt er een afbakening van de probleemstelling gemaakt. Op basis van de probleemstelling wordt er een hoofdvraag gedefinieerd aangevuld met deelvragen die eraan bijdragen de hoofdvraag te beantwoorden. Op basis van de hoofd- en deelvragen wordt de doelstelling van het onderzoek beschreven. In hoofdstuk twee wordt de aanpak van het onderzoek behandeld. In hoofdstuk drie worden de resultaten van het onderzoek weergegeven. In hoofdstuk vier wordt het onderzoek bediscussieerd. Het laatste hoofdstuk van dit rapport geeft de conclusies en aanbevelingen van het uitgevoerde onderzoek weer.

1.3 Aanleiding en relevantie

De Europese en landelijke regelgeving geeft vorm aan de toekomst van de melkveehouderij in Nederland. Onderwerpen die veel aandacht krijgen zijn klimaatdoelen, duurzame en diervriendelijke productie, biodiversiteit, grondgebondenheid, eiwit van eigen land etc. De uitdaging voor de Nederlandse melkveehouderij is om markt en maatschappij zo te verbinden dat de melkveehouderij zijn positieve imago behoudt. De Nederlandse melkveehouderij moet weg van discussies over het mest overschot en zich gaan richten op verwerking van waardevolle producten en het sluiten van kringlopen (Projecten LTO Noord, 2011).

De ontwikkeling van het bedrijf is voor geen ondernemer hetzelfde. Elke ondernemer heeft te maken met landelijke regel- en wetgeving. Daarnaast heeft ook de omgeving van het bedrijf invloed op de ontwikkelingsmogelijkheden. Dit rapport is gericht op de toekomst van de melkveehouderij rondom het gebied “De Engbertsdijkerven”.

In 2009 werd “De Engbertsdijkerven” aangewezen als een Natura 2000 gebied. In het aanwijzingsbesluit zijn de instandhoudingsdoelen van het gebied beschreven. Het gebied “De Engbertsdijkerven” is één van de 24 Natura 2000 gebieden in Overijssel waar een aantal herstelmaatregelen nodig zijn. Het ministerie van Economische Zaken (EZ) en de Gedeputeerde Staten (GS) van de provincie Overijssel maken gezamenlijk afspraken m.b.t. het natuurgebied “De Engbertsdijkerven”. In juni 2016 is het beheerplan van Engbertsdijkerven vastgesteld, hierin staan de maatregelen beschreven om de doelen binnen het gebied te behalen. Deze zijn gericht op de instandhouding van specifieke vogel- en habitattypen.

Hoe dit moet gebeuren, wordt in 2018-2019 onderzocht binnen het project ‘Planvorming Engbertsdijkerven’. Binnen dit project gaat een team met onder andere hydrologen aan de slag met het detailleren en uitwerken van de gebiedsanalyse om uiteindelijk te komen tot een voorstel voor het nemen van maatregelen en een inrichtingsplan (LTO Noord, 2017). Vanuit Projecten LTO Noord zijn een drietal projectleiders bezig met het project “Planvorming Engbertsdijkerven”. Daarnaast heeft LTO Noord tijdens dit project de rol van kwartiermaker op zich genomen. Natuur & Milieu Overijssel (NMO) houdt zich bezig met de zogenaamde “Meekoppelkansen” rondom “De Engbertsdijkerven”. NMO heeft bewoners rondom het gebied uitgenodigd om met voorstellen te komen voor meekoppelkansen om deze verder met elkaar te onderzoeken. Eén van deze meekoppelkansen is natuurinclusieve landbouw in en om het gebied. Het doel van dit project is samenwerken en zoeken naar oplossingen om de instandhoudingsdoelen van het gebied te waarborgen. Het doel van dit overkoepelende programma voor de Natura 2000 gebieden is om zowel te werken aan natuurherstel als het creëren van nieuwe economische kansen (Tubbergen Nieuws, 2016).

Provincie Overijssel is daarnaast bezig met de toekomst van de melkveehouderij. De provincie wil een beeld krijgen van de invloed van externe factoren op de bedrijfsvoering van melkveehouderijen en de uitdagingen voor een duurzame toekomst. De provincie ziet dat veel melkveehouders door een veranderende omgeving voor belangrijke keuzes staan wanneer het gaat om het toekomstbestendig maken van het bedrijf (Maij, 2018).

Natuur inclusieve landbouw sluit aan bij aan een zachte overgang tussen de natuur en de naastgelegen landbouw. Het concept natuurinclusieve landbouw kan bijdragen aan natuurherstel en kan mogelijkheden bieden voor de landbouw rondom Natura 2000 gebieden. De uitdaging is zoals genoemd door Staatssecretaris Dhr. M. van Dam het op een rendabele wijze integreren van dit concept in de bedrijfsvoering.

Het overgrote deel van de Nederlandse melkveehouderij is in haar verdienmodel afhankelijk van de verwerkende industrie. De verwachting is dat melkveehouders bijna niets anders kunnen doen dan voortgaan op de weg van schaalvergroting en kostprijsverlaging (Vink & Boezeman, 2018). Voor ondernemers rondom Natura 2000 gebieden is kostprijsverlaging doormiddel van schaalvergroting vaak onmogelijk. Hoe een melkveebedrijf naast een Natura 2000 gebied zich kan ontwikkelen en daarbij de toekomstbestendigheid vergroot is niet duidelijk. Voor deze bedrijven is het interessant om te onderzoeken welke andere verdienmodellen kunnen bijdragen aan bedrijfszekerheid en een rendabele toekomst. Dit rapport kan een aanvulling zijn voor melkveehouders in Nederland en/of Europa om een afweging te maken of natuurinclusieve landbouw de toekomst is van het eigen bedrijf.

Diverse klanten van Kobra Accountants & Adviseurs drijven een onderneming in de directe omgeving van Natura 2000 gebieden (De Engbertsdijkswen, Het Wierdenseveld, Springendal en Dal van de Mosbeek, Achter de Voort, Agelerbroek & Voltherbroek, Lemselermaten, Vecht- en Beneden-Reggegebied). Veelal zijn dit melkveehouderij bedrijven. Ondernemers rondom deze gebieden zijn onzeker over de toekomst van het bedrijf naast een Natura 2000 gebied.

Na een gesprek met Projecten LTO Noord en NMO wordt bevestigd dat meerdere ondernemers met dezelfde vragen lopen. Diverse onderwerpen en/of vragen komen voorbij zoals, hoe kan een melkveebedrijf zich ontwikkelen naast natuur? Hoe kan een melkveebedrijf duurzaamheid tot waarde maken? Hoe kunnen landbouw en natuur samenwerken? Vaak wordt ook de tweestrijd genoemd waar ondernemers aan moeten werken. Enerzijds is er de 65% eiwit van eigen land opgave, en anderzijds krijgen onderwerpen als natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw ook steeds meer de aandacht.

Voor de betrokken partijen (Kobra Accountants & Adviseurs, Projecten LTO Noord, en Natuur & Milieu Overijssel) is dit een relevant onderwerp om onderzoek naar te doen, met als doelgroep melkveebedrijven rondom Natura 2000 gebied "De Engbertsdijkswen". Ontwikkelingsmogelijkheden en adviesrichtingen worden door Kobra Accountants & Adviseurs gebruikt voor specifiek bedrijfsadvies. Projecten LTO Noord kan de bevindingen gebruiken als aanvulling op bestaande projecten, of voor het opzetten van nieuwe projecten.

In dit onderzoek wordt duidelijk wat eventuele ontwikkelingsmogelijkheden zijn van natuurinclusieve landbouw in de directe omgeving van een Natura 2000 gebied en hoe dit kan bijdragen aan de toekomst van deze melkveebedrijven. Hierbij gaat de aandacht uit naar de ontwikkelingsmogelijkheden met een financiële meerwaarde die bijdragen aan een toekomstbestendig melkveebedrijf.

Kobra Accountants & Adviseurs staat voor het handelingsvraagstuk; "Hoe kunnen melkveehouders in de directe omgeving van Natura 2000 gebieden de aangrenzende natuur gebruiken als een kans, zodat deze manier van bedrijfsvoering een meerwaarde creëert op de financiële resultaten?"

Projecten LTO Noord staat voor het handelingsvraagstuk; "Hoe kunnen diverse belanghebbende partijen rondom een Natura 2000 gebied samenwerken en elkaar versterken?"

1.4 Landbouw en biodiversiteit

Dit hoofdstuk geeft weer wat er in de literatuur al bekend is. Doormiddel van een zoekplan (Bijlage I: Zoekplan natuurinclusieve landbouw) is er op diverse trefwoorden gezocht naar bruikbare literatuur voor dit onderzoek. De bestaande literatuur wordt gebruikt ter ondersteuning bij het beantwoorden van de deelvragen. In de aanleiding en relevantie wordt ook literatuur toegepast. De volledig geraadpleegde literatuur wordt weergegeven in de bibliografie. Tot slot wordt er in dit hoofdstuk weergegeven wat er nog niet bekend is, en waar dus nog onderzoek naar gedaan moet worden.

1.4.1 Internationale onderzoeken

Ter ondersteuning voor dit rapport is er gezocht naar bruikbare onderzoeken die binnen Europa zijn uitgevoerd op het gebied van natuurinclusieve landbouw. In de internationale literatuur is natuurinclusieve landbouw een niet tot weinig gebruikte term. Om toch aanvullende literatuur te vinden die ondersteuning biedt voor dit onderzoek is er gezocht op biodiversiteit wat meerdere bruikbare bronnen heeft opgeleverd.

In Engeland is onderzoek gedaan naar de invloed van voedselproductie op biodiversiteit (Gabriel, Sait, Kunin, & Benton, 2013). Onderstaande tekst is gebaseerd op dit onderzoek. Centraal in dit onderzoek staat dat het behoud van biodiversiteit en voedselproductie in balans moet zijn. De voedselproductie moet duurzaam zijn, terwijl de instandhouding van de biodiversiteit niet volledig ten koste mag gaan van de gewasopbrengst. Binnen dit onderzoek is er een vergelijking gemaakt tussen biologische- en conventionele bedrijven.

Voor dit onderzoek zijn zestien verschillende landschappen gebruikt die verdeeld zijn in acht clusters van vergelijkbare landschappen. Vier van deze clusters bevonden zich in het centrale Zuid-Westen en vier in de Noord-Midlands van Engeland. De biodiversiteit op de verschillende gronden werd over een periode van twee jaar herhaaldelijk onderzocht. Er is onderzoek gedaan naar de relatie tussen gewasopbrengst en soortendichtheid. De biodiversiteit is gemeten op basis van acht verschillende groepen. Uit dit onderzoek komt naar voren dat vijf van de acht (planten, hommels, vlinders, bijen en geleedpotigen) onderzochte groepen negatief geassocieerd zijn met gewasopbrengst. De diversiteit van de aanwezige groepen verschilde niet tussen biologische- en conventionele percelen. Dit onderzoek toont aan dat verschillen in biodiversiteit op biologische- en conventionele percelen wordt verklaard door lagere opbrengsten op biologische percelen en niet door verschillende beheers praktijken. Dit onderzoek geeft aan dat winst in biodiversiteit evenredige reducties vereist van de opbrengst in de productieve landbouwsystemen.

De conclusie van dit onderzoek is dat de biodiversiteit op landbouwgrond negatief gerelateerd is aan gewasopbrengst. Biologische landbouw heeft geen ander effect op de toename van biodiversiteit, dan alleen via het verminderen van de opbrengsten. De onderzoekers suggereren dat biologische landbouw aangemoedigd moet worden op gronden die verdeeld zijn binnen het gebied (slecht verkaveld) en op gronden met een lage productiviteit. Op velden met een hoge productiviteit is biologische landbouw geen efficiënte manier om de biodiversiteit en opbrengst te maximaliseren. Wanneer er gezocht wordt naar een balans tussen biodiversiteit en voedselproductie is het van belang dat dit doormiddel van stimuleringsregelingen geïntrigeerd wordt in de gebieden waar intensieve landbouw overheerst.

Een ander internationaal onderzoek (Phalan, Balmford, Green, & Scharlemann, 2011) gaat in op de vraag of het landbouw- en natuurbeschermingsbeleid gericht moet zijn op het scheiden van land voor natuur en land voor productie, of dat de productie en instandhouding van soorten geïntegreerd moet worden. Onderstaande tekst is gebaseerd op dit onderzoek. Uit onderzoek blijkt dat er een wisselwerking bestaat tussen biodiversiteit en opbrengst. Een groot deel van de wilde soorten kan niet overleven in de zelfs meest goedaardige landbouwsystemen. Om die soorten te behouden blijft de bescherming van natuurgebieden essentieel. Dit onderzoek geeft wel aan dat duurzame intensivering zou kunnen helpen om de biodiversiteit te verbeteren, als er expliciet aandacht wordt besteed aan de bescherming van soorten.

Daarnaast concluderen onderzoekers ook dat het beperken van de behoefte van de mens aan land belangrijk zal zijn om de impact op biodiversiteit van toenemende voedselproductie te beperken. De onderzoekers pleiten voorzichtig op basis van de onderzoeksresultaten voor een betere integratie van het voedselbeleid en het instandhoudingsbeleid om de hoeveelheid grond die wordt gebruikt voor voedselproductie te beperken. Hiermee kan het gebied van natuurlijke soorten worden behouden of worden vergroot. Daarbij wordt wel gezegd dat het verminderen van voedselverspilling en onnodige vraag naar landhongerige gewassen net zo belangrijk zijn als het verhogen van de opbrengsten op de bestaande landbouwgrond. Dit soort strategieën hangen echter wel af van de lokale context. In andere gebieden kan het ook zo zijn dat duurzame intensivering nodig is om te zorgen voor voldoende voedselproductie en tegelijkertijd een wildgroei van landbouw met lage opbrengsten te vermijden.

De conclusie van deze onderzoekers is dat geen enkele vorm van landbouw op het moment van onderzoek een complete oplossing heeft voor het biodiversiteitsverlies. Behoud van biodiversiteit kan echter alleen slagen als er expliciete doelstellingen worden geïntegreerd in het beleid dat van invloed is op het voedselsysteem.

1.4.2 Toekomstig beleid landbouwsector

Het huidige Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) loopt van 2014 tot 2020. Vanaf 2021 zal er een nieuw beleid moeten ingaan. De Europese Commissie heeft in het voorjaar van 2018 de voorstellen voor het nieuwe GLB gepresenteerd. Vier thema's binnen de voorstellen van het GLB zijn; klimaat, water, bodem, biodiversiteit en landschap. In Europa worden subsidies voor onder andere innovatie, klimaat en agrarisch natuur- en landschapsbeheer op basis van het GLB gevormd. Binnen het GLB stelt de Europese Commissie doelen voor de Nederlandse landbouwsector. Iedere lidstaat binnen Europa heeft zelf de ruimte om de gestelde doelen door te voeren in het landelijk beleid en budgetten te verdelen. In het voorstel komen drie kerndoelen voor de landbouwsector naar voren;

- Het bevorderen van een slimme en veerkrachtige landbouwsector;
- Een wezenlijke bijdrage leveren aan Europese doelstellingen t.a.v. klimaat en natuurlijke leefomgeving;
- Het versterken van de sociaaleconomische structuur van plattelandsgebieden.

Het voorstel van de Europese Commissie geeft een beeld welk beleidsspoor er genomen wordt richting de toekomst van de landbouwsector in Europa (Erisman & Doorn, 2018).

1.4.3 Biodiversiteit

Met biodiversiteit worden alle levende organismen op aarde aangeduid. Naast de planten en de dieren behoren ook schimmels en bacteriën tot de levende organismen. Een ecosysteem bestaat uit soorten organismen die met elkaar in verbinding staan. De verschillende soorten zorgen ervoor dat de natuur in balans is op aarde. Het totale ecosysteem op aarde is onder te verdelen in; productiediensten, regulerende diensten, culturele diensten en ondersteunende diensten (Figuur 1). Het ecosysteem op aarde levert veel onmisbare producten en diensten voor de mensen. Het verlies van biodiversiteit op aarde is dus meer dan alleen het verlies van bedreigde soorten.

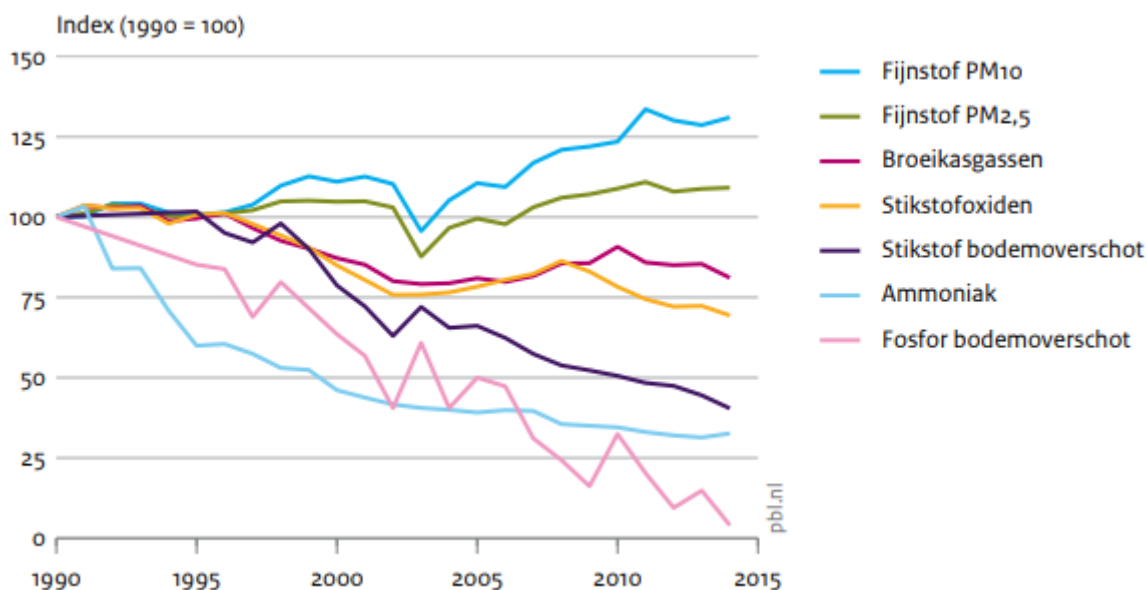

Figuur 1: De landbouwsector maakt onderdeel uit van het ecosysteem op aarde (Abels-van Overveld, Blois, Ruiter, & Tol, 2010).

Op basis van het project Routekaart Biodiversiteit (Zijlstra, Poelarends, Migchels, & Alebeek, 2015) is duidelijk dat de landbouw voor een groot deel onderdeel uit maakt van het ecosysteem en invloed heeft op de stand van de biodiversiteit. Biodiversiteit is ook een onmisbaar onderdeel binnen de landbouwsector. Biodiversiteit zorgt voor vruchtbare grond, schoon water en een stabiel klimaat en levert daarnaast voedsel en grondstoffen. Het gebruik van water, landbouwgrond en grondstoffen heeft tegelijkertijd ook invloed op de biodiversiteit.

1.4.4 Conventionele- en natuurinclusieve landbouw

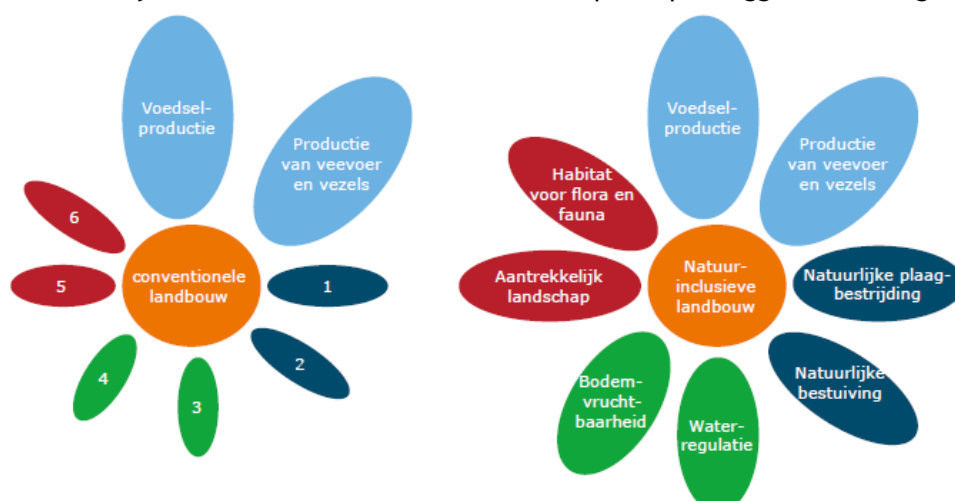
Op basis van het rapport Balans van de Leefomgeving (Planbureau voor de leefomgeving, 2016) is duidelijk dat wanneer de Nederlandse landbouw vergeleken wordt met de landbouwsector op de wereld de Nederlandse landbouw per eenheid milieu-efficiënt is. Onderstaande tekst is gebaseerd op dit rapport. Door de omvang van de landbouwproductie loopt de sector in Nederland tegen milieugrenzen aan. Het beperken van de milieudruk gaat veelal gepaard met aanpassingen en investeringen die ervoor zorgen dat de kostprijs van de bedrijven omhoog gaat. De afgelopen tien jaar is de milieudruk nauwelijks afgenomen ondanks de inzet op verbeteringen (Figuur 2). De vraagstelling die genoemd wordt in dit rapport is; in hoeverre het huidige proces van schaalvergroting in de landbouw voldoende perspectief biedt voor een meer economisch robuuste en ecologisch duurzamere landbouw in Nederland. De vraag richting de toekomst uit dit rapport is in hoeverre de verbinding tussen het voedsel- en landbouwbeleid kansen biedt voor een meer robuuste en ecologische duurzamere landbouw waardoor ook de milieucondities voor de natuur verbeteren.

Figuur 2: Milieudruk door landbouw (PBL, 2016)

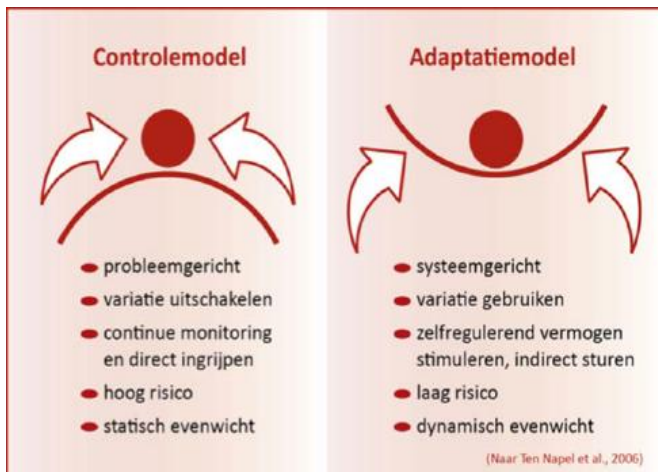
Verder blijkt uit dit rapport dat de druk op biodiversiteit in het Nederlandse agrarisch gebied tot op heden hoog blijft. Ook de Nederlandse agrarische sector staat onder druk door lage prijzen in verhouding tot de kosten. Het opschroeven van milieu- en dierenwelzijn eisen zorgt voor jaarlijks toenemende kosten. De inzet op het verlagen van de milieudruk door de conventionele landbouw heeft er echter voor gezorgd dat de Nederlandse natuur voorzichtige tekenen vertoont van herstel. Om de natuurkwaliteit in Nederland verder te verbeteren verwoordt het kabinet ambities voor natuurinclusieve landbouw. Deze vorm van landbouw is erop gericht een zo klein mogelijk negatief effect te hebben op de natuur, terwijl natuur een zo groot mogelijk positief effect heeft op de landbouw.

Conventionele landbouw is vooral gericht op voedselproductie en productie van veevoer. Daarentegen zet natuurinclusieve landbouw meer in op zorg voor de natuur op erven, akkers en weilanden. Het doel van natuurinclusieve landbouw is meer zorg en een betere benutting en gebruik van de ecosystemen in de landbouw en minder impact op omliggende natuurgebieden (Figuur 3).

Figuur 3: Schematische weergave van levering van ecosysteemdiensten in een conventioneel landbouwsysteem en bij natuur inclusieve landbouw. Toelichting cijfers schematische weergave conventionele landbouw; natuurlijke plaagbestrijding (1), natuurlijke bestuiving (2), water regulatie (3), bodemvruchtbaarheid (4), aantrekkelijk landschap (5), en habitat voor flora en fauna (6). (Polman & Vogelzang, Schematische weergave van levering van ecosysteemdiensten in een conventioneel landbouwsysteem en bij natuurinclusieve landbouw [Figuur], 2016)

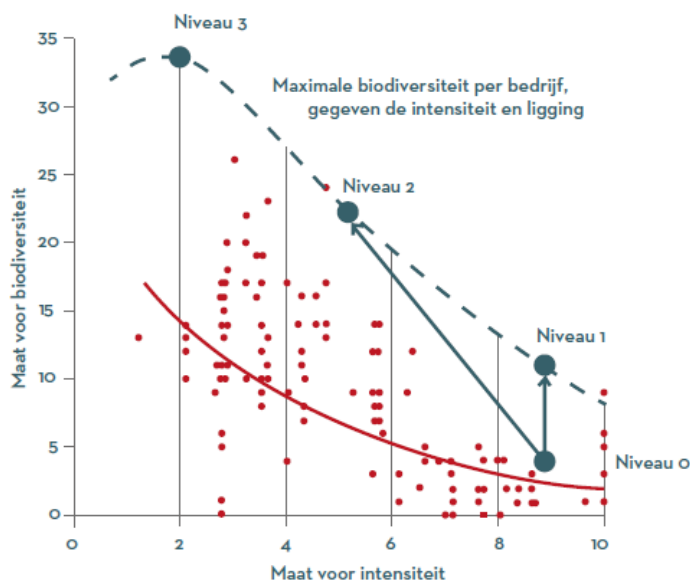
In de literatuur (Erisman, Eekeren, Cuijpers, & Wit, Biodiversiteit in de melkveehouderij, 2014) wordt natuurinclusieve landbouw gezien als een adaptatiemodel in tegenstelling tot de conventionele landbouw die het controlemodel toepast (Figuur 4). Onderstaande tekst is gebaseerd op dit rapport. Het controlemodel wordt gebruikt om risico's te beperken door externe middelen in te zetten. Dit is het gebruik van extra bemesting (kunstmest), beregening, gewasbeschermingsmiddelen en antibiotica. Dit controlemodel heeft geleid tot hoge opbrengsten per hectare maar daarnaast gaat hierdoor ook veel biodiversiteit verloren. Natuurinclusieve landbouw maakt gebruik van het adaptatiemodel, hierin wordt de productie bepaald door de draagkracht van het natuurlijk systeem wat tegelijkertijd milieu- en klimaatschade beperkt. Dit systeem is minder kwetsbaar omdat het in mindere mate afhankelijk is van fluctuaties in de kostprijs van externe input.

Figuur 4: Schets van het huidige landbouwsysteem dat past in het controle model en de karakteristieken van natuur inclusieve landbouw dat past in het adaptatiemodel (Erisman, Eekeren, Cuijpers, & Wit, Controle- en adaptatiemodel [Figuur], 2014).

1.4.5 Niveaus natuurinclusieve landbouw

In de literatuur (Erisman, Eekeren, Doorn, Geertsema, & Polman, Maatregelen natuurinclusieve landbouw, 2017) wordt beschreven dat natuurinclusieve landbouw op diverse niveaus is in te zetten binnen de bedrijfsvoering. Onderstaande tekst is gebaseerd op dit rapport. De diverse niveaus geven de mogelijkheid om stapsgewijs met natuurinclusieve landbouw aan de slag te gaan. Onderscheid wordt gemaakt tussen vier verschillende niveaus (Figuur 5).

Figuur 5: Onderscheid in niveaus van natuurinclusiviteit van de bedrijfsvoering. De rode stippen geven de biodiversiteit weer in relatie tot de intensiteit van de bedrijfsvoering (Erisman, Eekeren, Doorn, Geertsema, & Polman, Variëteit aan biodiversiteit per bedrijf in relatie tot de intensiteit [Figuur], 2017).

Het niveau waarbij nauwelijks gebruik wordt gemaakt van biodiversiteit heeft de laagste investeringskosten, maar levert ook het minste resultaat met betrekking tot het behoud van biodiversiteit. Deze bedrijven hebben in verhouding tot de andere groepen bedrijven wel de hoogste gewasopbrengsten op de korte termijn. Echter zijn deze bedrijven afhankelijk van kunstmest, gewasbescherming, antibiotica etc. Dit niveau wordt gezien als een bedrijf dat alleen voldoet aan wettelijke verplichtingen, en wordt aangeduid met niveau nul.

Ondernemers die binnen de bedrijfsvoering natuurbeheer toepassen worden gezien als een groep ondernemers die iets extra's doen om soorten te behouden of te bevorderen. Hiermee worden bedrijven bedoeld die akkerranden toepassen, of een deel van het land onbeheerd laten etc. Op deze bedrijven wordt natuurinclusieve landbouw toegepast op niveau één.

Ondernemers die bewust bezig zijn met natuurinclusieve landbouw en binnen de bedrijfsvoering sturen op verbetering van cyclussen op het gebied van bodem, gewas en dier worden aangeduid met niveau twee. Veelal zijn dit grondgebonden bedrijven die landschapselementen beheren en maatregelen nemen om specifieke soorten te behouden.

Ondernemers die natuurinclusieve landbouw volledig geïntegreerd hebben in de bedrijfsvoering worden aangeduid met niveau drie. Dit zijn bedrijven die volledig grondgebonden zijn en waarbij kringlopen geoptimaliseerd zijn. Binnen de bedrijfsvoering wordt er aandacht gegeven aan het onderhouden en/of aanleggen van landschapselementen en het nemen van maatregelen om specifieke soorten te behouden.

1.4.6 Bedrijfsaanpassingen

Het verhogen van de biodiversiteit binnen de bedrijfsvoering gaat veelal gepaard met bedrijfsaanpassingen om dit te realiseren. Op basis van de literatuur (Sanders & Westerink, 2015) is duidelijk dat bepaalde onderdelen binnen de landbouw effect hebben op insecten, weidevogels en kruidenrijke graslanden. Dit is ontwatering, bemesting, tijdstip en frequentie van maaien. Onderstaande tekst is gebaseerd op dit rapport. Het verhogen van het waterpeil is gunstig voor de weidevogels. Dit komt doordat het voedsel beter bereikbaar is doordat de grasgroei trager verloopt. Daarnaast zorgt deze vertraagde grasgroei ervoor dat kuikens van de weidevogel beter uit de voeten kunnen en de overlevingskans toeneemt doordat er later wordt gemaaid. Bemesting met ruige organische mest in plaats van kunstmest bevordert het bodemleven. Ook het achterwege laten van graslandvernieuwing, maar kiezen voor doorzaai met kruidenrijke mengsels draagt bij aan een toename van het bodemleven en de diversiteit van kruiden binnen het bedrijfsoppervlak.

Echter extensivering van de landbouwgronden en het verlagen van de mestgift gaat zich redelijkerwijs niet vertalen naar een toepasselijk verdienmodel voor gangbare melkveehouders waar dit onderzoek aan moet bijdragen. Uit de literatuur (Geerts, Korevaar, & Timmerman, 2014) komt naar voren dat kruidenrijk extensief grasland zeer succesvol is voor de weidevogels en goed toepasbaar is in de bedrijfsvoering, ook voor hoogproductieve koeien. Uit dit rapport blijkt dat extensief geteeld gras goed bruikbaar is voor droge koeien en jongvee. Ook voor hoog productieve koeien kan een aandeel extensief geteeld gras een positief effect hebben. Door het toepassen van deze grassen in het rantsoen wordt het overige ruwvoer beter benut doordat de passagesnelheid afneemt (Braker, et al., 2005). Het toepassen van natuurinclusieve landbouw wat veelal samengaat met extensivering is op gangbare melkveebedrijven goed toepasbaar wanneer dit op een beperkt areaal van het totaal areaal wordt toegepast (Geerts, Korevaar, & Timmerman, 2014).

1.4.7 Verdienmodel natuurinclusieve landbouw

Voor dit onderzoek is het van belang te onderzoeken welke vormen van natuurinclusieve landbouw mogelijkheden bieden voor de gangbare melkveehouderij. Op dit moment is er een scala aan mogelijkheden voor invulling van natuurinclusieve landbouw. Zijn deze mogelijkheden wel toepasbaar voor de gangbare melkveehouderij, of zijn er ook belemmeringen? Hoe kan natuurinclusieve landbouw een toegevoegde waarde zijn?

Dit onderzoek richt zich op de vraag wat nu de echte meerwaarde is voor gangbare melkveehouderijen wanneer deze overschakelen op natuurinclusieve landbouw. Financiële prikkels zijn vaak de aanstoot voor melkveehouders om veranderingen aan te brengen in de bedrijfsvoering. Het verdienmodel achter natuurinclusieve landbouw is doormiddel van literatuur niet te beantwoorden, hier ligt de knowledge gap van het onderwerp.

1.5 Hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag:

In hoeverre kan natuurinclusieve landbouw bijdragen aan een toekomstbestendig verdienmodel voor melkveebedrijven in de directe omgeving van een Natura 2000 gebied?

Om de hierboven genoemde hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn er een aantal deelvragen geformuleerd.

Deelvragen:

- 1) Wat is de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw voor melkveehouders?
- 2) Welke subsidieregelingen zijn er beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw?
- 3) Hoe kunnen samenwerkingen bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw?

Dit onderzoek richt zich op melkveehouderij bedrijven in Nederland. Specifiek worden de mogelijkheden getoetst en eventuele adviezen gericht op melkveehouderij bedrijven rondom Natura 2000 gebied "De Engbertsdijkerven". De specificatie op deze groep melkveebedrijven rondom een groot Natura 2000 gebied moet bijdragen aan diepgang in het onderwerp.

In dit onderzoek wordt natuurinclusieve landbouw bedoeld als zijnde een melkveebedrijf waarbij landbouw bijdraagt aan het behalen van natuurdoelen en waarbij natuur verweven is in de bedrijfsvoering en het landschap. Natuurinclusieve landbouw dient doormiddel van een toegevoegde financiële meerwaarde bij te dragen aan bedrijfszekerheid en een rendabele toekomst voor melkveebedrijven. Subsidies kunnen bijdragen aan de toekomst van natuurinclusieve landbouw. Voor dit onderzoek wordt onderzocht welke subsidies beschikbaar zijn zowel Europees, landelijk als regionaal. Samenwerkingen tussen terrein beherende organisaties en melkveehouders die natuurinclusieve landbouw toepassen dienen bij te dragen aan waardecreatie voor de melkveebedrijven en voor de terrein beherende organisaties.

Hoofdstuk 2 Aanpak

In dit hoofdstuk is de uitvoering van het onderzoek weergegeven. Per deelvraag is beschreven welke aanpak er toegepast is, en hoe groot de betrouwbaarheid is van de resultaten. Daarnaast wordt ook beschreven hoe de resultaten verzameld en verwerkt zijn in het rapport. Door de wijzigingen die zijn aangebracht in hoofdstuk één is tevens hoofdstuk twee ingekort. De gestelde interviewvragen zijn meer toegespitst om aan te sluiten bij de deelvragen. De aangebrachte wijzigingen dienen opnieuw beoordeeld te worden.

1) Wat is de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw voor melkveehouders?

Deze vraag geeft antwoord op de vraag welke toegevoegde financiële meerwaarde natuurinclusieve landbouw geeft op gangbare melkveebedrijven. Dit onderzoek is kwalitatief uitgevoerd. Om deze vraag te beantwoorden is er een literatuur onderzoek uitgevoerd (Bijlage II: Zoekplan meerwaarde natuurinclusieve landbouw). Voor dit onderzoek is er een interview afgenomen van een ondernemer die natuurinclusieve landbouw tot meerwaarde heeft weten te maken (Bijlage III: Interview Weerribben Zuivel BV). Deze ondernemer onderneemt in de directe omgeving van een Natura 2000 gebied. Dit interview heeft inzicht gegeven in hoe ondernemers een bedreiging om kunnen zetten tot kansen. Dit interview is afgenomen van de eigenaar van Weerribben Zuivel BV. Deze ondernemer is eigenaar van een biologisch melkveebedrijf in de omgeving van Nationaal Park Weerribben-Wieden (laagveen moerasgebied in de kop van Overijssel). Deze ondernemer weet een meerwaarde te creëren door de regio te koppelen aan de afzet van producten. Dit interview heeft verheldering gegeven over de gedachten, de betekenis of de ervaring van deze ondernemer met natuurinclusieve landbouw.

Om deze deelvraag te beantwoorden is er ook een interview afgenomen van een zuivelcoöperatie die afzetmogelijkheden heeft voor zuivelproducten op de markt (Bijlage IV: Interview Royal FrieslandCampina U.A.). De resultaten zijn betrouwbaar, omdat een grote speler op de zuivelmarkt geïnterviewd is die doormiddel van eigen ervaring en kennis meerwaarde weet te creëren op producten. Voor dit interview is de adviseur buitendienst midden Overijssel en Achterhoek-Noord van FrieslandCampina geïnterviewd. Tijdens dit interview zijn een groot deel van de vragen beantwoord. Een aantal specifieke vragen zijn naderhand gesteld aan de programmaleider biodiversiteit van FrieslandCampina. De verzamelde gegevens zijn beschrijvend verzameld en toegevoegd aan het rapport.

2) Welke subsidieregelingen zijn er beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw?

Financiële prikkelingen zijn vaak de aanleiding voor melkveehouders om veranderingen aan te brengen in de bedrijfsvoering. Afhankelijk zijn van subsidies is niet voor iedere melkveehouder weggelegd. Langdurige inkomsten uit de markt geeft meer zekerheid, maar daarentegen kunnen subsidies dienen als stimulans om in actie te komen. Jaarlijks worden er diverse subsidiemogelijkheden opengesteld. Er is onderzoek gedaan naar Europese, landelijke en provinciale subsidies die toepasbaar zijn voor melkveehouders die willen investeren in natuurinclusieve landbouw. Dit onderzoek is kwalitatief uitgevoerd. De verzamelde gegevens zijn beschrijvend verzameld en toegevoegd aan het rapport. Verzamelde gegevens zijn opgehaald via RVO en Provincie Overijssel.

3) Hoe kunnen samenwerkingen bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw?

“Samen sta je sterker” is de sleutel tot succes wordt vaak gezegd. Voor deze deelvraag is er onderzoek gedaan naar meerwaardecreatie doormiddel van samenwerkingen tussen terrein beherende organisaties en melkveehouders. Samenwerkingen tussen de diverse partijen kunnen bijdragen aan het succes van natuurinclusieve landbouw. Deze deelvraag is beantwoord doormiddel van kwalitatief onderzoek. De resultaten zijn beschrijvend weergegeven in het rapport. Om deze deelvraag te beantwoorden is er een interview afgenomen met een terrein beherende organisatie (Bijlage V: Interview Staatsbosbeheer). Een grote terrein beherende organisatie in Nederland is Staatsbosbeheer, dit is de partij die zich inzet om Natura 2000 gebieden in Nederland te coördineren en te onderhouden. Doormiddel van dit interview is onderzocht in hoeverre de belangen van Staatsbosbeheer en de melkveehouders t.o.v. het Natura 2000 gebied van elkaar verschillen. Daarnaast is er ook onderzoek gedaan naar gelijkwaardige belangen en mogelijkheden tot samenwerking. Dit interview heeft bijgedragen aan de kennis rondom het maken van verbindingen. Centraal in dit interview stond hoe samenwerking ertoe leidt dat er win-win situaties ontstaan voor zowel het Natura 2000 gebied als de melkveehouders in de directe omgeving.

Een deel van het onderzoek bestond ook uit exploratief onderzoek. Dit wordt ook wel een verkennend onderzoek genoemd (Scribbr, z.d.). Het doel van het exploratief onderzoek is geweest het onderzoeksprobleem beter te leren begrijpen, omdat er relatief weinig onderzoek naar gedaan is. Hiervoor is er gekeken naar belangrijke factoren, mogelijke relaties en achterliggende motivaties.

Hoofdstuk 3 Resultaten

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van het onderzoek per deelvraag beschreven. De gegevens zijn verzameld doormiddel van afgenomen interviews en literatuuronderzoek. Dit hoofdstuk geeft enkel resultaten weer. Discussie, conclusies en aanbevelingen over uitkomsten van dit onderzoek volgen in hoofdstuk 4 en 5.

3.1 Wat is de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw voor melkveehouders?

In deze paragraaf worden de resultaten weergegeven met betrekking tot het onderzoek naar de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw. In sub paragraaf 3.1.1 zijn de resultaten weergegeven van de beloningsmogelijkheden die de zuivelfabrieken verstrekken aan melkveehouders die aantoonbaar duurzaamheidsdoelen behalen op het onderdeel biodiversiteit. In sub paragraaf 3.1.2 zijn de resultaten weergegeven van de gunstigere financieringsmogelijkheden die banken verstrekken aan melkveehouders die in het bezit zijn van één van de geselecteerde kwaliteitskeurmerken. In sub paragraaf 3.1.3 wordt weergegeven hoe verbinding met de omgeving zich kan vertalen naar financiële meerwaarde. In sub paragraaf 3.1.4 wordt op basis van een afgenomen interview het meerwaardeverschil benoemd van natuurinclusieve landbouw op intensieve- en extensieve bedrijven.

3.1.1 Waardering duurzaamheidprogramma's

Op dit moment wordt natuurinclusieve landbouw nog niet specifiek beloond door zuivelfabrieken. Wel wordt er premie verstrekt aan leveranciers die aantoonbaar duurzaamheidsdoelen behalen. Diverse melkfabrieken toetsen wel de biodiversiteit op bedrijven. Welke financiële voordelen melkveehouders hiermee kunnen behalen op dit duurzaamheids onderdeel is het meest relevant in het kader van natuurinclusieve landbouw om nader te onderzoeken.

Duurzame ontwikkeling - onderdeel Foqus Planet (Royal FrieslandCampina)

Onderstaande informatie is gebaseerd op het interview met FrieslandCampina (Bijlage IV: Interview Royal FrieslandCampina U.A.). Het kwaliteits- en duurzaamheidsprogramma van de zuivelfabriek Royal FrieslandCampina wordt Foqus Planet genoemd. Foqus Planet is onderverdeeld in drie categorieën; basiseisen, weidegang en duurzame ontwikkeling. De categorie duurzame ontwikkeling bestaat in 2018 uit zes indicatoren; levensduur, celgetal, kalveropfok, energie, natuur & landschap, en inzicht in klimaat, kringlopen & natuur. Per indicator wordt de score bepaald en kunnen melkveehouders punten behalen. De indicatoren natuur & landschap en inzicht in klimaat, kringlopen & natuur bepalen de score van de biodiversiteit op het bedrijf. De gegevens van deze indicatoren worden doormiddel van een machtiging uit de Kringloopwijzer opgevraagd. Deze resultaten worden in 2018 nog niet beloond, maar dienen ter kennismaking voor de melkveehouders. In 2018 kunnen melkveehouders op de indicator natuur & landschap maximaal 30 punten behalen.

De premie wordt doormiddel van een inhouding van €0,25 per 100 kg. melk over de jaarleverantie van alle melkveehouders gefinancierd. Op basis van het behaalde aantal punten ontvangen melkveehouders tegelijkertijd met de inhouding een toeslag. In de eindafrekening ontvangen melkveehouders een toeslag over het behaalde aantal punten van de Foqus Planet score van het jaar ervoor. De premie per behaalde punt is €0,0022 (Kobra, 2019) bij het behalen van >120 punten is de premie hoger dan de inhouding. In Foqus Planet 2018 is de premie voor de maximale score (30 punten) op biodiversiteit €0,066 per 100 kg. melk. Voor de beeldvorming; een melkveebedrijf met een jaarproductie van 800.000 kg. melk ontvangt bij het behalen van het maximaal te behalen punten op de indicator natuur & landschap €528 van de zuivelfabriek.

In het jaar 2017 waren er maximaal 210 punten te behalen, en in het jaar 2018 waren er maximaal 230 punten te behalen. Binnen Foqus Planet kunnen er in 2019 maximaal 320 punten worden behaald, van deze 320 punten zijn er 200 te behalen op de biodiversiteitsindicatoren. Dit geeft aan dat Foqus Planet de afgelopen jaren jaarlijks is geüpdatet en dat biodiversiteitsindicatoren een groter onderdeel gaan uitmaken van dit kwaliteit- en duurzaamheidsprogramma.

De categorie duurzame ontwikkeling bestaat in 2019 uit acht indicatoren; levensduur, kalveropfok, broeikasgasuitstoot, stikstofbodembalans, ammoniakemissie, eiwit van eigen land, blijvend grasland en natuur & landschap. Per indicator wordt de score bepaald en kunnen melkveehouders punten behalen (Bijlage VI: Ontwikkelpuntentabel 2019 Foqus Planet). De indicatoren stikstofbodembalans, ammoniakemissie, eiwit van eigen land, blijvend grasland en natuur & landschap bepalen de score van de biodiversiteit op het bedrijf. Voor melkveehouders die in 2019 de maximale score (200 punten) behalen op alle onderdelen van de indicator biodiversiteit kunnen hiermee een premie ontvangen van €0,44 wanneer de toeslag per punt gelijk is aan de Foqus Planet premie over 2017. Voor de beeldvorming; een melkveebedrijf met een jaarproductie van 800.000 kg. melk ontvangt bij het behalen van het maximaal te behalen punten op de indicator biodiversiteit €3.520.

Biodiversiteitsmeetlat - onderdeel MELKKompas (DOC Kaas)

Op basis van literatuur (DOC Kaas, 2017) is duidelijk dat het duurzaamheidsprogramma van de zuivelfabriek DOC Kaas wordt het MELKKompas genoemd. Onderstaande tekst is gebaseerd op deze literatuur. Melkveehouders kunnen middels dit MELKKompas scoren op een vijftal indicatoren; melk, energie & klimaat, landschap & milieu, koe, en een bonuscategorie. Doormiddel van het behalen van punten kunnen melkveehouders een premie verkrijgen bovenop de melkprijs. Melkveehouders kunnen maximaal vijftig punten behalen en de premie kan oplopen tot maximaal €0,50 per 100 kg. melk. Eén ontwikkelpunt staat gelijk aan €0,01 per 100 kg. melk. De biodiversiteit wordt beoordeeld binnen het onderdeel landschap & milieu. Melkveehouders dienen voor dit onderdeel de zogenoemde Gaia-biodiversiteitsmeetlat in te vullen.

De input van de Gaia-biodiversiteitsmeetlat zijn zes thema's;

- Vee, ras en gewas (toegepaste vee typen, gewassen en rassen).
- Perceel: functioneel (teeltmaatregelen gericht op versterken van nuttige biodiversiteit zoals gewasbescherming, bodem- en nutriëntenbeheer).
- Perceel: natuurlijk (natuurgerichte maatregelen in de percelen zoals extensieve teelt en uitgestelde maaidata).
- Kleine natuur (areaal en beheer van niet-productieve landschapselementen zoals watergangen en houtsingels).
- Grote natuur (areaal en beheer van natuurterrein).
- Erf (beheer van groen op het erf).

De output van de Gaia-biodiversiteitsmeter wordt weergegeven op basis van het verwachte effect op een aantal soorten groepen. Zo wordt het effect weergegeven op het gewas, ras en vee, het bodemleven en natuurlijke vijanden van plagen, en dieren en planten zoals akker- en weidevogels, libellen en slootkantplanten. Deze meetlat biedt melkveehouders inzicht in de eigen inzet voor biodiversiteit, en geeft hier het effect van weer op de natuur rondom het bedrijf (Gaia biodiversity, z.d.).

Melkveehouders die deze meetlat invullen verdienen hiermee vijf punten, dit staat gelijk aan een premie van €0,05 per 100 kg. melk (DOC Kaas, 2017). Voor de beeldvorming; een melkveebedrijf met een jaarproductie van 800.000 kg. melk ontvangt voor het invullen van de Gaia-biodiversiteitsmeetlat €400 van de zuivelfabriek.

Duurzaam 3.0 - Royal A-ware

Op basis van literatuur (Royal A-ware, 2018) is duidelijk dat het duurzaamheidsprogramma van Royal A-ware 'Duurzaam' wordt genoemd. Onderstaande tekst is gebaseerd op deze literatuur. Voor het jaar 2018 wordt de versie Duurzaam 3.0 gebruikt. Melkveehouders kunnen middels dit programma scoren op een drietal indicatoren; zorg voor koeien, aarde, ondernemerschap & transparantie. Doormiddel van het behalen van punten kunnen melkveehouders een premie verkrijgen bovenop de melkprijs. Melkveehouders kunnen maximaal honderdvijftig punten behalen en de premie kan oplopen bij honderd punten of meer tot maximaal €0,50 per 100 kg. melk. Eén ontwikkelpunt staat gelijk aan €0,005 per 100 kg. melk. De biodiversiteit wordt beoordeeld binnen de indicator zorg voor aarde. Melkveehouders dienen voor dit onderdeel de zogenoemde menukaart biodiversiteit (enquête) in te vullen.

De vragen die gesteld worden in de menukaart biodiversiteit zijn opgedeeld in de categorieën; bedrijfsomschrijving, samenwerken, weiland/weidevogels, akkervogels, bodem, boerensloot, flora, overig, landschapselementen, erf/flora, poel en fauna. Melkveehouders die de biodiversiteit enquête invullen verdienen hiermee tien punten, dit staat gelijk aan een premie van €0,05 per 100 kg. melk. Voor de beeldvorming; een melkveebedrijf met een jaarproductie van 800.000 kg. melk ontvangt voor het invullen van de Gaia-biodiversiteitsmeetlat €400 van de zuivelfabriek.

Top-Zuivellijn (Royal FrieslandCampina)

Onderstaande informatie is gebaseerd op het interview met FrieslandCampina (Bijlage IV: Interview Royal FrieslandCampina U.A.). Royal FrieslandCampina heeft in 2018 een nieuwe zuivellijn gepresenteerd waarmee de zuivelfabriek duurzaamheid op een hoger niveau wil brengen. Deze zuivellijn wordt de Top-Zuivellijn genoemd en is zuivel dat voldoet aan de eisen van het 'On the way to PlanetProof'-keurmerk. Om in aanmerking te komen voor dit keurmerk moeten de melkveehouders op de thema's; dierenwelzijn, biodiversiteit en klimaat behoren tot de beste 50% melkveehouders en voldoen aan de basiseisen voor deze zuivellijn. Daarnaast moeten de melkveehouders op minimaal één indicator behoren tot de beste 20% melkveehouders, hiermee wordt gescoord op topniveau (Figuur 6). Het certificatieschema wordt iedere drie jaar door Stichting Milieukeur herzien. De stichting ook bekend als SMK ontwikkelt, beheert en toetst duurzaamheidscriteria om duurzaam ondernemen inzichtelijk, betrouwbaar en controleerbaar te maken voor bedrijven, organisaties en overheden (SMK, z.d.).

3 THEMA'S VOORBEELD MET BIODIVERSITEIT OP TOPNIVEAU

Figuur 6: Voorbeeld Top-Zuivellijn met biodiversiteit op topniveau (SMK, z.d.)

Voor de indicator biodiversiteit en bodemgezondheid zijn de basiseisen;

- Eiwit van eigen land >50%
- Stikstof bodemoverschot <150 kg. N/hectare
- Ammoniakuitstoot <80 kg. NH3/hectare
- Blijvend grasland >40%
- Gewasbeschermingsmiddelen actuele registratie middelengebruik
- Beheer natuur & landschap reg. van beheer natuur & landschap en min. 5% natuurland

Voor de indicator biodiversiteit en bodemgezondheid zijn de topniveau eisen;

- Eiwit van eigen land >60%
- Stikstof bodemoverschot <140 kg. N/hectare
- Ammoniakuitstoot <75 kg. NH3/hectare
- Blijvend grasland >60%
- Gewasbeschermingsmiddelen actuele registratie middelengebruik
- Beheer natuur & landschap reg. van beheer natuur & landschap en min. 10% natuurland

Door deel te nemen aan de Top-Zuivellijn ontvangen melkveehouders een premie. De hoogte van de premie bedraagt voor 2019 €1,00 per 100 kg. melk. Vanaf januari 2020 wordt deze premie verhoogd tot €2,00 per 100 kg. melk, deze premie komt bovenop de garantieprijs en de weidegangtoeslag. Voor de beeldvorming; een melkveebedrijf met een jaarproductie van 800.000 kg. melk ontvangt in 2019 voor het leveren van Top-Zuivel €8.000 en in 2020 €16.000 van de zuivelfabriek.

Op dit moment ziet FrieslandCampina markt voor natuurinclusieve landbouw. Voor de zuivelcoöperatie heeft dit een financiële meerwaarde. Het toepassen van natuurinclusieve landbouw in combinatie met de PlanetProof zuivel door enkele leden van de coöperatie biedt een financiële meerwaarde voor alle leden. Een deel van de meerwaarde die behaald wordt doormiddel van PlanetProof zuivel (1,5 euro/100 kg. melk) wordt gebruikt voor financiering van duurzame initiatieven. FrieslandCampina werkt op dit moment aan pilots in het kader van natuurinclusieve landbouw. Het doel van diverse pilots is om landelijk een registratienetwerk voor natuur- en landschapsbeheer inspanningen uitgevoerd door melkveehouders op te zetten. FrieslandCampina wil graag samenwerken met andere partijen die bereid zijn inspanningen van melkveehouders te belonen om te werken aan verdienmodellen voor duurzame bedrijven.

Het onderhoud en behoud van de natuur en het landschap zijn publieke waarden. FrieslandCampina geeft aan dat veel consumenten dit belangrijk vinden. Door zuivelproducten te positioneren als vriendelijk voor natuur, milieu en het landschap wordt hierop in gespeeld. Consumenten worden op die manier uitgedaagd meer te betalen voor de diensten van natuurinclusieve boeren. Er is niet één soort consument. Consumenten houden met verschillende aspecten rekening bij de aankoop van (zuivel)producten. Naast de prijs is dat in toenemende mate ook de intrinsieke waarde voor verscheidene duurzaamheidsthema's, waaronder het behoud van de Nederlandse natuur en het landschap.

Internationaal is er voornamelijk behoefte voor het wereldwijde behoud van het natuurlijk kapitaal. Natuurlijk kapitaal is de voorraad aan natuurlijke ecosystemen die een stroom van waardevolle producten en diensten voortbrengt, nu en in de toekomst. Het is de uitbreiding van het economische begrip kapitaal (vervaardigde productiemiddelen) met de producten en diensten die de natuurlijke omgeving voortbrengt. Het behoud van biodiversiteit hangt hier sterk mee samen, maar is een breder begrip dan natuurinclusiviteit. Steeds meer zuivelafnemers nemen het behoud van biodiversiteit of natuurlijk kapitaal op in hun duurzaamheidsprogramma's. Een belangrijke factor is daarbij de inkoop van grondstoffen met een lage netto impact op het wereldwijde natuurlijk kapitaal. FrieslandCampina heeft daarop ingespeeld met de ontwikkeling van de biodiversiteitsmonitor. Deze wordt gebruikt voor de nationale markt, bijvoorbeeld als belangrijk monitoringsinstrument voor biodiversiteit in "on the way to Planet Proof" van Stichting Milieu Keur.

3.1.2 Gunstigere financieringsmogelijkheden

Uit literatuur (Grin, Polman, Dijkshoorn-Dekker, & Vogelzang, 2015) blijkt dat het in het jaar van onderzoek voor koplopers moeilijk is krediet te krijgen voor benodigde investeringen. Op dit moment wordt natuurinclusieve landbouw niet specifiek erkend binnen de Nederlandse banken, maar worden bedrijven die voldoen aan kwaliteitskeurmerken wel beloond doormiddel van gunstigere financieringsvormen. De Rabobank en de Europese Investeringsbank (EIB) stellen in 2018 een Rabo Impactlening beschikbaar van €250.000.000. Deze faciliteit van de Rabobank is een opvolging van de drietal voorgaande impactleningen met een totale omvang van €350.000.000. Sinds de start van de Rabo Impactlening eind 2015 is er door ondernemers geïnvesteerd in de duurzaamheid van de ondernemingen. Deze lening is een financieringsvorm speciaal voor duurzame bedrijven. Duurzame bedrijven zijn in deze context bedrijven die in het bezit zijn van één van de geselecteerde keurmerken (Rabobank, 2018).

Op het gebied van zuivelproducten zijn of kunnen (in de toekomst) bedrijven in aanmerking komen voor gunstigere financieringsmogelijkheden die voldoen aan één (of meerdere) van opvolgende geselecteerde keurmerken (Rabobank, z.d.).

Figuur 7.1: Beter Leven keurmerk (Beter Leven, z.d.)

Beter Leven (Figuur 7.1) is een keurmerk van de dierenbescherming. Dit keurmerk kent drie niveaus; 1, 2 of 3 sterren. Biologische producten krijgen binnen dit keurmerk 3 sterren. Voor zuivel bestaat alleen het Beter Leven 3 sterren keurmerk (Milieucentraal, z.d.).

Figuur 7.2: On the way to PlanetProof keurmerk (PlanetProof, z.d.)

On the way to PlanetProof (Figuur 7.2) is een keurmerk van Stichting Milieukeur (SMK). On the way tot PlanetProof is een (inter)nationaal keurmerk. PlanetProof gecertificeerde bedrijven voldoen aan bovenwettelijke eisen. On the way to PlanetProof stelt basiseisen aan biodiversiteit, klimaat en dierenwelzijn (Milieucentraal, z.d.). Gecertificeerde bedrijven leveren daarmee een bijdrage aan schonere lucht, vruchtbare bodem, goede waterkwaliteit, meer natuur op het bedrijf, diergezondheid, en recycling (Milieukeur, z.d.).

Figuur 7.3: Demeter keurmerk (Demeter, z.d.)

Demeter (Figuur 7.3) is het keurmerk van stichting Demeter, dit is een keurmerk voor biodynamische boeren. Alle producten met het Demeter keurmerk voldoen aan de normen voor biologische landbouw. Deze boeren besteden naast de zorg voor biologische voedingsmiddelen ook zorg aan de bedrijfsomgeving. Hierbij is er grote aandacht voor het milieu, natuurontwikkeling en dierenwelzijn (Stichting Demeter, z.d.).

Figuur 7.4: EKO keurmerk (EKO-Holland, z.d.)

EKO (Figuur 7.4) is het keurmerk van stichting EKO, dit keurmerk is voor biologische boeren. Naleving van de Europese eisen voor biologische landbouw wordt gecontroleerd SKAL (Milieu Centraal, z.d.).

Figuur 7.5: EKO-Holland keurmerk (EKO-Holland, z.d.)

EKO-Holland (Figuur 7.5) is een subkeurmerk van stichting EKO. Dit is een cooperatie van ruim 180 biologische melkveehouders verspreid over heel Nederland. De verenigde biologische melkveehouders hebben gezamenlijk een pakket van duurzaamheidsmaatregelen opgesteld waar alle EKO-melkveehouders aan moeten voldoen. Deze melkveehouders kiezen er

bewust voor om collectief extra stappen te zetten, bovenop de wettelijke Europese biologische normen (EKO-Holland, z.d.).

Om in aanmerking te komen voor deze financieringsmogelijkheid moet het bedrijf naast één van de geselecteerde keurmerken ook voldoen aan een aantal regels, namelijk:

- In het bedrijf werken maximaal 3000 fte.
- De looptijd van de zakelijke lening is vijf of tien jaar.
- Het bedrag dat geleend wordt ligt tussen €250.000 en €7.500.000.

De Rabobank geeft doormiddel van de zogenoemde Rabo Impactlening een rentekorting aan bedrijven en organisaties die ondernemen met een duurzame of maatschappelijke impact. Ondernemers met een impactlening ontvangen een rentevoordeel van 0,30 - 0,70 procent (Rabobank, 2018). Het beschikbare bedrag met een omvang van €250.000.000 beschikbaar voor de kortingsregeling is beperkt. Wanneer dit bedrag op is kan de Rabobank geen impactlening meer verstrekken. Echter komen er wel regelmatig nieuwe bedragen beschikbaar middels de EIB (Rabobank, z.d.).

Diverse Nederlandse banken hebben een Groenfonds (RVO, z.d.). Het kapitaal in dit fonds komt tot stand doormiddel van spaarders en beleggers die geld inleggen en dit middels het Groenfonds beschikbaar stellen aan groenprojecten. Banken kunnen uit dit fonds leningen verstrekken tegen een lagere rente voor projecten met een positief effect op het milieu en de natuur. Het Groenfonds van de betreffende banken kan een groenverklaring aanvragen bij de Rijksdienst van Ondernemend Nederland. Het ministerie van infrastructuur en waterstaat verklaart met een groenverklaring dat het project voldoet aan de voorwaarden voor groene financiering (RVO, z.d.). Het is niet onmogelijk

dat de rentekorting middels het Groenfonds in de toekomst komt te vervallen als de regelgeving verandert, of als de bank onvoldoende ‘groen’ geld kan aantrekken (Rabobank, z.d.).

Binnen de Rabobank worden de mogelijkheden van het Groenfonds verstrekt middels een Groenfinanciering. Om in aanmerking te komen voor deze financieringsmogelijkheid moet het bedrijf voldoen aan een aantal regels, namelijk:

- Ondernemers beschikken over een groenverklaring voor de betreffende investering.
- Het project is duurzaam en/of innovatief.
- De investering vereist minimaal €25.000.
- De investering valt in één van de categorieën voor de groenverklaring (Figuur 7.6).

Figuur 7.6: Categorieën groenverklaring (Rabobank, z.d.)

De Rabobank Impactlening en de Rabo Groenfinanciering zijn financieringen voor nieuwe duurzame investeringen. Beide financieringsmogelijkheden zijn niet van toepassing op bestaande financieringen.

De Rabobank is samen met FrieslandCampina en de Provincie Drenthe een pilot gestart met melkveehouders in de provincie Drenthe. De maatstaf voor duurzaamheid binnen deze pilot is de biodiversiteitsmonitor. Deze biodiversiteitsmonitor is opgesteld door o.a. FrieslandCampina, de Rabobank en het Wereld Natuur Fonds. Aan deze pilot doen 250 melkveehouders mee. Maximaal 50 melkveehouders die middels de biodiversiteitsmonitor tot de best scorende behoren komen in aanmerking voor rentekortingen van 0,50 procent op (her)financieringen per jaar te verlenen over een periode van vijf jaar. In totaal is er voor deze pilot een budget beschikbaar van €50.000.000, dit is maximaal €1.000.000 per ondernemer (Huët, Boeren meer beloond voor inspanningen duurzaamheid, z.d.). De Rabobank wil verduurzaming versnellen door diverse mogelijkheden aan te bieden. Volgens Huët zal het hierbij niet blijven, na evaluatie wordt bekeken op welke manier de Rabobank melkveehouders nog meer tegemoet kan komen met het bereiken van verduurzaming (Huët, 50 miljoen voor Drentse melkveehouders, z.d.).

3.1.3 Realisatie van meerwaarde

Voor het beantwoorden van de deelvraag is er naast literatuuronderzoek ook een interview afgenomen met de eigenaar van Weerribben Zuivel (Bijlage III: Interview Weerribben Zuivel BV). Onderstaande informatie is afkomstig uit dit interview.

Weerribben Zuivel te Nederland (Ov.) wordt omringt door Natura 2000 gebied Nationaal Park Weerribben-Wieden. Op het extensieve bedrijf waar vijfhonderd hectare wordt beheerd worden op dit moment vijfhonderd melkkoeien gemolken. De ondernemer heeft in 1984 de keuze gemaakt om over te schakelen naar biologische melkveehouderij. De ondernemer was op zoek naar balans tussen het bedrijf en een steeds veranderende omgeving. Door omschakeling naar biologische melkveehouderij ontstond er geen confrontatie met het gebied en de omgeving. Echter door de jaren heen ontvangt de ondernemer steeds meer waardering, respect en verbinding van en met de

omgeving door de verwevenheid van het bedrijf met de omgeving en de natuur. Door balans te zoeken tussen het bedrijf en de omgeving heeft de ondernemer een meerwaarde gerealiseerd voor het bedrijf doormiddel van imago en acceptatie in de omgeving.

In die jaren van omschakeling naar biologische melkveehouderij werd biologische melk niet apart vermarkt door de melkfabrieken. De ondernemer vond het jammer dat de melk verdween in de melktanks van de coöperatie. In 1992 is er besloten om de melk zelf te gaan verwerken. Hiervoor is destijds een kleine melkfabriek gebouwd op het erf. Er is relatief klein begonnen met het verwerken van eigen zuivel, maar als snel blijkt het vermarkten van Weerribben Zuivel een succes te zijn en groeit deze tak van het bedrijf. Door navraag naar het succes van deze onderneming wordt al snel duidelijk dat zelf-zuivelen geen oplossing is voor melkveehouders in Nederland die het gebied willen koppelen aan de afzet van producten. Veel Nederlandse melk wordt geëxporteerd en de binnenlandse consumptie ten opzichte van de productie in Nederland is beperkt. Daarnaast moet dit ook passen bij de ondernemer, want een neventak zoals zelf-zuivelen vraagt om een hele andere manier van ondernemen dan een melkveebedrijf. Daarnaast benadrukt de ondernemer ook de investering die nodig is om te beginnen met zelf-zuivelen van grote volumes. Niet alleen investeringen in gebouw en apparatuur, maar ook voldoen aan kwaliteitseisen, track and trace en marketing is kostbaar.

Financiële meerwaarde wordt behaald door verbinding te zoeken met de doelgroep die veel waarde hecht aan de herkomst van transparante producten. Deze doelgroep is bereid een meerprijs te betalen voor de producten. Door marketing toe te passen op de etiketten van de producten wordt ervoor gezorgd dat koeien, biodiversiteit, de kenmerkende omgeving en de weidevogels verbonden worden met het product (Figuur 8).

Figuur 8: Koppeling bedrijf en omgeving aan producten. (Redderijkeweide, z.d.)

Om de consument te bereiken worden er diverse initiatieven genomen. Zo heeft het bedrijf de 'Schenk aandacht!' campagne gevoerd. In deze campagne werd i.s.m. Vogelbescherming Nederland aan consumenten verteld dat bij de productie van de zuivel extra aandacht wordt besteed aan boerenlandvogels. De komende tijd gaat het bedrijf een actie opzetten waarbij aandacht besteedt wordt aan insecten en biodiversiteit.

Dat het verbinden van omgeving, bedrijf, product en consument kan leiden tot succes en een financiële meerwaarde voor het bedrijf blijkt ook wanneer de ondernemer vertelt recent een biologische (zorg)boerderij heeft overgenomen. De omgeving op deze locatie zorgt ook voor een meerwaarde. De zorgboerderij is gelegen op een landgoed en omgeven door natuur. Op deze locatie wordt zorg, recreatie, natuur en landbouw met elkaar verbonden. Mensen met een zorgvraag krijgen op deze locatie dagbesteding. De recreatietak bestaat uit diverse karakteristieke accommodaties, waar natuurliefhebbers kunnen genieten van de rust en de natuur.

Tijdens het interview met de eigenaar van Weerribben Zuivel is ook gespard over de mogelijkheden voor een verdienmodel van natuurinclusieve landbouw voor intensieve melkveebedrijven (in het kader van dit onderzoek bepaald op >17.500 kilogram melk per hectare). Deze ondernemer heeft door zijn ervaring als LTO Noord bestuurder veel kennis en ervaring uit het veld. Een extensieve bedrijfsvoering is niet voor ieder bedrijf in Nederland mogelijk, maar dit betekent niet dat er geen mogelijkheden zijn om natuurinclusieve landbouw toe te passen op deze bedrijven. Op een intensief bedrijf kan natuurinclusieve landbouw functioneren als een 'neventak' in tegenstelling tot een extensief bedrijf waar natuurinclusieve landbouw een integraal onderdeel is van de bedrijfsvoering. Het vernieuwde GLB kan uitkomst bieden voor intensieve bedrijven om (deels) natuurinclusieve landbouw op het bedrijf toe te passen. Bedrijfstoeslagen verbonden aan voorwaarden die bijdragen aan het behalen van Europese doelstellingen t.a.v. biodiversiteit kunnen dienen als een impuls.

Een voorbeeld is het extensiveren van een deel van het areaal, dit betekent niet meteen minder melk. Daarnaast is het toepassen van weidevogelbeheer, akkerranden en kruidenrijke graslanden haalbare maatregelen die de biodiversiteit versterken. Deze maatregelen kunnen bijdragen aan het financieel versterken van een bedrijf. Zowel extensieve als intensieve bedrijven kunnen winst behalen door delen van het totaal areaal in te zetten voor bijv. akkerranden, graslanden met een rustperiode, plas-dras, en kruidenrijke graslanden. Melkveehouders kunnen hier vergoedingen (Bijlage VII: Collectief Midden Overijssel - Overzicht vergoedingen 2019) voor ontvangen wanneer men is aangesloten bij een collectief. Hierover wordt in (3.2 Welke subsidieregelingen zijn er beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw?) nader ingegaan. Diverse van deze vergoedingen zijn relatief hoger per hectare dan wanneer men gronden gaat verhuren voor bijv. akkerbouwgewassen.

Uit literatuur (Polman, et al., 2017) blijkt dat een hoge melkproductie is te bereiken door slim te sturen met verschillende soorten gras(kuil). Structuur- en kruidenrijkgras bevordert de penswerking, wat een positief effect heeft op de melkproductie. Natuurlijk grasland biedt mogelijkheden voor intensieve bedrijven. Het levert structuurrijk natuurfvoer en gecomposteerde mest is bruikbaar voor de weidevogels. Echter, op basis van literatuur (Westerink, Smit, Dijkshoorn, Polman, & Vogelzang, 2018) is duidelijk dat meer dan vijftientwintig procent beheergras in het rantsoen zich vertaalt in het aankopen van meer krachtvoer om de melkproductie op niveau te houden. Dit leidt tot een groter mestoverschot (i.v.m. een lager BEX-voordeel) terwijl er minder mest uitgereden kan worden op land met bijv. weidevogelbeheer, met als gevolg een negatief verdienmodel.

Uit het interview met de eigenaar van Weerribben Zuivel is op te maken dat wanneer er expliciet naar de financiële meerwaarde wordt gekeken van de melkveetak op het bedrijf, de grootste meerwaarde behaald wordt uit de bodemgezondheid. Op een extensief (biologisch) melkveebedrijf (in het kader van dit onderzoek bepaald op <17.500 kilogram melk per hectare) bepaalt de kwaliteit van het gewonnen ruwvoer in grote mate de prestaties van het vee. Althans dit zouden extensieve bedrijven moeten zien als de kracht van de onderneming (Bedrijfsadviseur Kobra Accountants & Adviseurs, persoonlijke communicatie, 20 maart 2018). Benutting van het ruwvoer samen met een relatief lage aankoop van grondstoffen vertaalt zich logischerwijs in lage voerkosten en dus een hoger saldo. Daarnaast zorgt bodemgezondheid voor meer bodemleven wat bijdraagt aan het weidevogelbestand en biodiversiteit. De geïnterviewde ondernemer ziet de melkproductie niet als een doel op zich, maar als een resultaat van het geogste ruwvoer. Dit is een hele andere manier van ondernemen. Het overgrote deel van de melkveehouders laat het rantsoen berekenen door een adviseur van een mengvoerbedrijf. Enerzijds is dit goed want deze mensen hebben veel kennis, maar anderzijds wordt vaak de melkproductie per koe gezien als doel. Dit vertaalt zich nog weleens in het aankopen van grondstoffen, terwijl het ruwvoeroverschot toeneemt (Bedrijfsadviseur Kobra Accountants & Adviseurs, persoonlijke communicatie, 20 maart 2018).

Uit het interview is duidelijk dat natuurinclusieve landbouw een kostenbesparing kan opleveren. De teeltkosten en diergezondheidskosten per hectare kunnen dalen, omdat er bij gangbare melkveebedrijven die natuurinclusieve landbouw (gaan) toepassen bijv. minder kunstmest wordt gestrooid en minder gewasbeschermingsmiddelen worden toegepast. Klaversoorten kunnen kunstmest vervangen en de teeltkosten verlagen. Kruiden kunnen de diergezondheid positief beïnvloeden en de gezondheidskosten verlagen. Daarentegen is duidelijk dat de bewerkingskosten per kilogram melk op extensieve bedrijven een uitdaging blijft, omdat er meer hectares bewerkt moeten worden om voldoende opbrengst te behalen.

3.2 Welke subsidieregelingen zijn er beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw?

In deze paragraaf worden de resultaten weergegeven met betrekking tot het onderzoek naar subsidieregelingen die van toepassing (kunnen) zijn op natuurinclusieve landbouw. De resultaten zijn weergegeven van de Europese, de landelijke en de provinciale subsidiemogelijkheden.

3.2.1 Europese subsidies

Europese landbouwgarantiefonds (ELGF)

Op basis van de literatuur (Plattelands Ontwikkelings Programma, 2018) is duidelijk dat het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) een groot deel van het totale EU-budget (ca. 38%) omvat. Onderstaande informatie is gebaseerd op deze literatuur. Het geld uit het GLB gaat rechtstreeks naar landbouwers als inkomensondersteuning. Landbouwers krijgen deze aanvulling als er voldaan wordt aan de gestelde milieueisen. Het Europese landbouwgarantiefonds (ELGF) wordt de eerste pijler van het GLB genoemd. Het overige EU-geld wordt doormiddel van subsidies beschikbaar gesteld.

Europees Fonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO)

Op basis van de literatuur (Europa Nu, z.d.) is duidelijk dat het Europees Fonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO) de tweede pijler van het GLB genoemd wordt en sinds 2007 bestaat. Onderstaande informatie is gebaseerd op deze literatuur. Het ELFPO beschikt over een budget van 100 miljard euro. Sinds het jaar 2000 maakt het ELFPO deel uit van het GLB. Elk lidstaat van Europa moet een nationaal plan opstellen voor plattelandsbeleid. Dit plan moet vervolgens door de Europese Commissie goedgekeurd worden, waarop iedere lidstaat recht heeft op een deel van het beschikbare budget. In de periode van 2014-2020 is voor Nederland 607 miljoen euro beschikbaar uit het ELFPO, dit is gelijk aan een bedrag van 85 miljoen euro per jaar (Langhorst & Diemen, 2014).

Voor het ELFPO heeft Europa zes prioriteiten vastgesteld;

- Het fonds moet bijdragen aan de kennisoverdracht en innovaties in de land- en bosbouwsector en in plattelandsgebieden.
- Het concurrentievermogen en verbetering van de rendabiliteit van landbouwbedrijven moet doormiddel van het fonds versterken.
- Het fonds moet bijdragen aan een georganiseerde voedselketen en het beheren van risico's in de landbouw.
- Stimulering van herstel, instandhouding en verbetering van ecosystemen die beïnvloedt worden door de land- en bosbouw.
- Verbetering van efficiënt gebruik van hulpbronnen, en bijdragen naar de omslag richting een koolstofarme en klimaatbestendige economie in de sector.
- Het fonds moet een bijdrage leveren aan economische ontwikkeling in plattelandsgebieden.

Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP3)

Op basis van de literatuur (Europa decentraal, 2018) is duidelijk dat het plattelandsontwikkelingsprogramma (POP) de Nederlandse uitwerking van het ELFPO is. Onderstaande informatie is gebaseerd op deze literatuur. Pop3 loopt van 2014 tot en met 2020, en is daarmee het vervolg op eerder opgestelde plattelandsontwikkelingsprogramma's. Het programma levert een bijdrage aan het verder ontwikkelen van innovatie in de agrarische sector en stimuleert ondernemers om duurzamer en concurrerender te ondernemen. Middels dit POP3 kunnen agrarische ondernemers beloont worden voor het leveren van maatschappelijke prestaties. Het POP3-programma is uitgewerkt in verschillende thema's waarbinnen het beschikbare budget is verdeeld, onderstaande informatie is gebaseerd op literatuur (POP3 subsidie, 2019)

De verschillende thema's binnen de POP3 subsidie zijn:

- Versterken van innovatie, verduurzaming en concurrentiekracht
- Jonge boeren
- Natuur en landschap
- Verbetering van de waterkwaliteit
- LEADER
- Technische bijstand

Voor dit onderzoek is het thema natuur en landschap binnen deze subsidie relevant. Voor dit thema is €43.000.000 beschikbaar. Dit budget wordt ingezet voor agrarisch natuurbeheer. Ondernemers kunnen doormiddel van een collectief gebruik maken van dit thema. Per januari 2016 is er in Nederland een nieuw stelsel van agrarisch natuurbeheer. Collectieven bepalen hoe het agrarisch natuurbeheer wordt ingevuld. Agrariërs die inzetten voor akker- en weidevogels en/of houtsingels op percelen beheren kunnen zich aansluiten bij deze collectieven. Deze collectieven sluiten met agrariërs die op eigen grond akker- en weidevogel- en/of landschapsbeheer willen toepassen contracten af.

3.2.2 Landelijke subsidies

Subsidiestelsel natuur- en landschapsbeheer, onderdeel agrarisch (SNL-a)

Op basis van de literatuur (RVO, 2019) is duidelijk dat agrarische ondernemers die voor 1 januari 2016 een overeenkomst over agrarisch natuurbeheer hebben afgesloten met de provincie, jaarlijks een SNL-a vergoeding kunnen aanvragen. Onderstaande informatie is gebaseerd op deze literatuur. Jaarlijks moet er een aanvraag worden gedaan middels de Gecombineerde Opgave (GO). De SNL-subsidie is voor agrarische ondernemers die landbouwgrond willen gebruiken voor agrarisch natuurbeheer. Er zijn een tweetal beheerpakketten die toe te passen zijn, namelijk agrarische beheerpakketten en landschapsbeheerpakketten. Agrarische beheerpakketten zijn bijv. weide- en akkervogelbeheer en botanische pakketten. Landschapsbeheerpakketten zijn bijv. knotbomen, houtwallen en poelen. Voor het SNL-a kan geen nieuwe aanvraag worden ingediend, omdat sinds 1 januari 2016 het ANLb van kracht is. Een ondernemer die subsidie ontvangt vanuit het SNL-a heeft de mogelijkheid om over te stappen naar het ANLb.

Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb)

Op basis van de literatuur (Bij12, 2019) is duidelijk dat sinds 1 januari 2016 het Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) is ingevoerd. Onderstaande informatie is gebaseerd op deze literatuur. Het ANLb is onderdeel van het SNL. Het ANLb wordt mede gefinancierd door Europa. Het rijk vertaalt de internationale verplichtingen uit de vogel- en habitatrichtlijn naar natuurdoelen. Het doel van het ANLb is het voldoen aan een gunstige staat van instandhouding van soorten die in het agrarisch gebied leven.

Agrarische ondernemers kunnen via een collectief de zesjarige subsidie ANLb aanvragen. Als een individuele ondernemer wil bijdragen aan het vergroten van het aantal dieren en planten op landbouw- of natuurgrond is het van belang aan te sluiten bij een collectief. Individuele subsidieaanvragen zijn vanaf 2016 niet meer mogelijk. De collectieven kunnen in de aanvraagperiode voor het ANLb een subsidieaanvraag indienen.

Collectieven kunnen gebruik maken van beheerpakketten. Iedere beheeractiviteit is gekenmerkt met een activiteitcode. Per activiteitcode is er een maximale vergoeding per beheeractiviteit per hectare vastgesteld. Voor dit onderzoek is het relevant om te bekijken welke vergoedingen er zijn binnen het regionale Collectief Midden Overijssel (Bijlage VII: Collectief Midden Overijssel - Overzicht vergoedingen 2019). Via een collectief kan een zogenoemde gebiedsaanvraag ingediend worden en de jaarlijkse uitbetaling worden aangevraagd. In deze gebiedsaanvraag laten de collectieven zien welke prestaties op gebiedsniveau gerealiseerd gaan worden en hoe deze bijdragen aan het realiseren van de doelen van de provincies. Deelnemers aan het collectief hoeven in de GO geen betalingsverzoek te doen voor het ANLb. Het collectief stelt jaarlijks het beheer op voor elk van de zesjarige subsidieperiodes. Collectieven zijn verantwoordelijk voor het realiseren van de gestelde doelen. Daarnaast dienen collectieven te zorgen voor onderlinge samenwerking met overheden en andere gebiedspartners. Collectieven begeleiden ondernemers bij het inpassen van gebiedsbeheer in de bedrijfsvoering (RVO, z.d.).

Kwaliteitsimpuls natuur en landschap (SKNL)

Op basis van de literatuur (RVO, 2019) is duidelijk dat de SKNL subsidie beschikbaar is voor ondernemers die grond in gebruik hebben en dit geschikt willen maken voor natuurbeheer (subsidie functieverandering). Onderstaande informatie is gebaseerd op deze literatuur. Voor de inrichting van deze percelen kan subsidie worden aangevraagd. De hoogte van de subsidie hangt af van het bedrag waarmee de grond in waarde daalt door de functieverandering. De subsidie is maximaal 85% van de waarde van de landbouwgrond. Een onafhankelijk taxateur aangesteld door de provincie beoordeelt de waarde van de landbouwgrond. Daarnaast is de subsidie ook beschikbaar voor natuurbeheerders die de kwaliteit van deze natuur verder willen ontwikkelen (investeringssubsidie).

De beschikbare subsidie is 100% voor;

- De kosten van het opstellen van het investeringsplan,
- De kosten voor de uitvoering van de maatregelen die in het investeringsplan zijn opgenomen,
- De kosten voor het opstellen van een eventuele accountantsverklaring.

3.2.3 Provinciale subsidies

Naast onderzoek naar beschikbare Europese en landelijke subsidies die toepasbaar zijn voor gangbare melkveehouders die willen investeren in natuur inclusieve landbouw, is er ook onderzoek gedaan naar provinciale subsidies die beschikbaar en toepasbaar zijn. Specifiek voor dit onderzoek is er onderzocht welke subsidies de provincie Overijssel beschikbaar stelt. Provinciale subsidies worden verstrekt door het College van Gedeputeerde Staten.

Gebiedsontwikkeling Noordoost-Twente 4.0

Op basis van de literatuur (Provincie Overijssel, 2019) is duidelijk dat de subsidie gebiedsontwikkeling Noordoost-Twente 4.0 door iedereen aangevraagd kan worden. Onderstaande informatie is gebaseerd op deze literatuur. Projecten die gesubsidieerd worden middels deze subsidie moeten bijdragen aan de ontwikkeling van Noordoost-Twente en aan de hoofdlijnen demografie, economische kracht, natuur en landschap. Deze subsidie kan aangevraagd worden voor de uitvoering van de volgende activiteiten;

- Plannen die bijdragen aan het versterken van de sociaaleconomische meerwaarde van Noordoost-Twente.
- Activiteiten die bijdragen aan de uitvoering van herstelmaatregelen in en om Natura2000 gebieden. Deze maatregelen dienen aanvullend te zijn op de uitgevoerde of geplande maatregelen.
- Projecten waarbij buiten in de leefomgeving tastbare resultaten worden geleverd en die bijdragen aan het versterken van de sociaal economische situatie in Noordoost-Twente.
- Het opstellen van een businesscase voor het eerste en de tweede activiteit zoals hiervoor genoemd.

Maximaal 50% van de kosten die gemaakt worden voor de eerste drie activiteiten zijn subsidiabel. Per aanvraag is er een maximum subsidie van €150.000. Voor het opstellen van een businesscase (de vierde activiteit) is er per aanvraag een maximum subsidie van €25.000. Het subsidieplafond voor het jaar 2019 is €1.425.000, dit subsidieplafond wordt jaarlijks door de Gedeputeerde Staten vastgesteld.

Voor de eerste activiteit voldoet een aanvraag als er sprake is van een sociaaleconomische meerwaarde als er behoefte is vanuit de samenleving. De subsidieaanvrager dient een onderbouwing te geven van deze behoefte en aan te geven hoe de activiteiten waarvoor de subsidie wordt aangevraagd daar aan bijdraagt. Wanneer er sprake is van samenwerking tussen minimaal twee van de volgende partijen; inwoners, ondernemers, overheid of onderwijs kan dit ook dienen als zijnde een sociaaleconomische meerwaarde. Voor de tweede activiteit voldoet een aanvraag als de activiteiten bijdragen aan het versnellen van de Natura2000 maatregelen. Daarnaast voldoet een aanvraag als de activiteiten bijdragen aan het voortbestaan van bedrijvigheid rondom Natura2000 gebieden. Dit volstaat ook wanneer bewoners op een positieve manier betrokken worden bij historie, beleving of identiteit van het Natura2000 gebied. Voor de derde activiteit voldoet een

aanvraag als ten minste 25% van de begrote projectkosten worden betaald door een gemeente of een waterschap. Een aanvraag voldoet ook als de activiteiten bijdragen aan;

- Nieuwe economische dragers landbouw
Projecten die bijdragen aan het ontwikkelen van nieuwe functies in het landelijk gebied, vooral als dit de verwaarlozing en leegstand van erven tegengaat.
- Leefbaarheid kleine kernen
Projecten die bijdragen aan het leefbaar houden van de kleine kernen kunnen voor subsidie in aanmerking komen.
- Verbinding stad-land
Projecten die stad en land fysiek of gevoelsmatig versterken kunnen voor subsidie in aanmerking komen.
- Grensoverschrijdende verbindingen (naar Duitsland)
Projecten die de verbinding versterken en de grensregio in zowel binnen- als buitenland promoten kunnen voor subsidie in aanmerking komen.

3.3 Hoe kunnen samenwerkingen bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw?

In deze paragraaf worden de resultaten weergegeven met betrekking tot het onderzoek naar samenwerkingen die (kunnen) bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw. In deze paragraaf zijn de resultaten weergegeven van samenwerkingsmogelijkheden met terrein beherende organisaties.

Voor het beantwoorden van de deelvraag is een interview afgenomen met de boswachter beheer Twente (Bijlage V: Interview Staatsbosbeheer). Onderstaande informatie is afkomstig uit dit interview. Uit dit interview wordt duidelijk dat er voor zowel pachter als verpachter mogelijkheden liggen voor samenwerking die kan bijdragen aan de meerwaarde van natuurinclusieve landbouw. Samenwerking en natuurinclusieve landbouw kan bijdragen aan een zachtere overgang tussen de natuurgebieden en de aangrenzende landbouwgronden. Natuur(beheer) in de bedrijfsvoering kan bijdragen aan de versterking van de landbouw. De landbouw heeft ook baat bij de flora en fauna dat leeft in een gebied. Behoud van het natuurlijke proces zorgt voor weerbaarheid en voorkomt deels het toenemen van ziekten en plagen. Een financiële vergoeding vanuit Staatsbosbeheer aan ondernemers die natuurinclusieve landbouw toepassen naast een kwetsbaar gebied is op dit moment niet mogelijk. De financiële meerwaarde moet worden gehaald uit het beschikbaar stellen van pachtgronden. Staatsbosbeheer benadrukt hier dat de pachter een bepaalde filosofie moet hebben om de gronden te pachten en dit moet wat betreft Staatsbosbeheer ook terug te vinden zijn in de bedrijfsvoering. Beide partijen moeten bij elkaar passen, volgens Staatsbosbeheer past een extensief bedrijf daar beter bij dan een intensief bedrijf.

Staatsbosbeheer benoemt daarbij dat ook intensieve bedrijven doormiddel van natuurinclusieve landbouw een bijdrage kunnen leveren aan de biodiversiteit. Voor deze bedrijven is het vaak niet, tot beperkt, mogelijk om gronden extensiever te gaan beheren. Relatief eenvoudige toepassingen zoals extensief randenbeheer, kruidenrijke graslanden en erfinrichtingen met ruimte voor biodiversiteit kunnen een bijdrage leveren om de natuur te versterken.

Uit de literatuur (Grin, Polman, Dijkshoorn-Dekker, & Vogelzang, 2015) blijkt dat de kennis die nodig is voor natuurinclusieve landbouw nog onderontwikkeld is. Dit beperkt de ontwikkeling en kennisverspreiding van natuurinclusieve landbouw. Daarnaast wordt in dit onderzoek genoemd dat betalingen door natuur beherende organisaties gewaarborgd moeten worden voor de middellange termijn om tot een verdienmodel te komen. Op dit moment doet Staatsbosbeheer onderzoek naar het geven van zekerheden m.b.t. het verstrekken van pachtcontracten en pachtprizen met een garantietermijn. Uit het interview is duidelijk dat Staatsbosbeheer ondernemers die Natura 2000 gronden willen pachten vanaf 2021 verplicht een cursus te volgen. Deze cursus moet bijdragen aan de benodigde kennis en vakbekwaamheid in natuurbeheer. Tijdens het interview wordt duidelijk dat ook de Provincie en de waterschappen steeds meer aandacht geven aan biodiversiteit, natuurdoelen, klimaat en water.

Dat samenwerking niet alleen een meerwaarde kan bieden voor melkveehouders wordt ook duidelijk. Deze meerwaarde is ook aanwezig voor Staatsbosbeheer, want een melkveehouder met een uitgesproken filosofie kan met de nodige kennis en wijsheid doormiddel van de aangeboden cursussen de beheersgebieden beheren. Dit kan voor Staatsbosbeheer de nodige besparing op onderhoudskosten opleveren, en daarnaast wordt verruiging tegen gegaan. Op dit moment is Staatsbosbeheer bezig met het uitvoeren van pilots. Staatsbosbeheer gaat pachters ondersteunen die over willen schakelen naar natuurinclusieve landbouw. De kern van deze pilots is in hoeverre natuurinclusieve landbouw kan bijdragen aan het behalen van natuurdoelen.

De eigenaar van Weerribben Zuivel (Bijlage III: Interview Weerribben Zuivel BV) heeft veel ervaring in samenwerking met diverse organisaties, en sluit deels aan voor de beantwoording van deze deelvraag. Onderstaande informatie is afkomstig uit dit interview. Weerribben Zuivel werkt samen met de terrein beherende organisaties Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Van het totaal areaal dat het bedrijf in gebruik heeft is ca. zeventig procent eigendom van deze organisaties. Een groot areaal gronden pachten biedt financiële voordelen, omdat het niet haalbaar is al deze gronden te kopen. De ondernemer duidt aan dat niet alle gronden van toegevoegde waarde zijn qua ruwvoerproductie. Om tot goede onderhandelingen te kunnen komen worden zowel goede gronden als schrale beheers gronden gepacht. De ondernemer weet ook het maaisel te benutten dat afkomstig is van deze schrale beheers gronden die één tot tweemaal per jaar gemaaid worden. Het maaisel van deze gronden wordt gebruikt als strooisel in een potstal op het bedrijf, en vervolgens uitgereden als ruige mest wat voedingsrijke mest is voor het bodemleven en de weidevogels. De meerwaarde voor de terrein beherende organisaties wordt behaald doordat Weerribben Zuivel de gronden beheert en de kwaliteit van het gebied in de gaten houdt. Op deze manier wordt verbossing en verruiging voorkomen. Om deze samenwerking effectief te laten verlopen worden er beheersovereenkomsten afgesloten. Daarnaast wordt er zowel voor als na het groeiseizoen geëvalueerd over het beheer en de beheerdoelen. Deze samenspraak is van groot belang, omdat uiteindelijk de terrein beherende organisaties het beheer aansturen en hier beslissingen over nemen. Uit het interview komt ook naar voren dat natuurinclusieve landbouw landelijk erkent dient te worden en hier de meerprijs voor betaald wordt, zodat deze vorm van landbouw in de toekomst bijdraagt aan een financieel gezond bedrijf.

Uit deze interviews valt op te maken dat de meerwaarde van natuurinclusieve landbouw behaald kan worden door lokaal met elkaar (Provincies, terrein beherende organisaties, waterschappen en melkveehouders rondom een Natura 2000 gebied) in gesprek te gaan, men kan van elkaar leren en waar mogelijk versterken. Natuur en de regio koppelen doormiddel van samenwerking, diensten en/of producten kan mogelijkheden bieden en een financiële meerwaarde bieden. Om te kunnen beoordelen hoe dit lokaal vanuit de landbouw wordt beleefd is er gesproken met enkele melkveehouders rondom "De Engbertsdijkerven" (Melkveehouders rondom "De Engbertsdijkerven", persoonlijke communicatie, 23 mei 2019). Tijdens deze gesprekken worden ook tegengestelde ervaringen benoemd. De beleving uit het verleden is dat er over de ondernemers en de belangen werd gesproken, maar niet met de ondernemers rondom het gebied. Enkele ondernemers rondom "De Engbertsdijkerven" is de afgelopen jaren het vertrouwen in de terrein beherende organisatie al meerdere keren verloren. Het opbouwen van een nieuwe vertrouwensbasis zal niet eenvoudig zijn. Daarbij wordt wel gezegd dat het van belang is dat zowel ondernemers als terrein beherende organisaties in de nabije toekomst met elkaar in gesprek gaan. De melkveehouders willen in de toekomst niet verrast worden door eenzijdige besluiten maar met elkaar op zoek gaan naar kansen en elkaars kwaliteiten benutten. Begrip hebben voor elkaar is daarbij een vereiste.

Hoofdstuk 4 Discussie

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek bediscussieerd. Daarnaast wordt er een reflectie gegeven op de aanpak en uitvoering van het onderzoek.

Het doel van dit onderzoek was om te onderzoeken of natuurinclusieve landbouw een financiële meerwaarde kan bieden aan melkveebedrijven rondom een Natura 2000 gebied. Hiervoor is er gekeken of natuurinclusieve landbouw kan bijdragen aan bedrijfszekerheid en een rendabele toekomst voor deze melkveehouderij bedrijven. Aan de hand van drie deelvragen laten de resultaten zien dat de meerwaarde van natuurinclusieve landbouw binnen de overheid, Staatsbosbeheer, FrieslandCampina, en de Rabobank dan wel onder voorwaarden in toenemende mate financieel gewaardeerd en erkent wordt.

De hoofdvraag in dit onderzoek luidde: “In hoeverre kan natuurinclusieve landbouw bijdragen aan een toekomstbestendig verdienmodel voor melkveebedrijven in de directe omgeving van een Natura 2000 gebied?” Doormiddel van specifieke deelvragen is er onderzoek gedaan naar de financiële meerwaarde die gerealiseerd kan worden doormiddel van duurzaamheidsprogramma's, financieringsvoordelen, verbreding & verbinding, subsidies en samenwerkingen. Per deelvraag worden de resultaten uit hoofdstuk drie kort samengevat en bediscussieerd. Nieuwe inzichten uit dit onderzoek kunnen worden gebruikt door Kobra Accountants & Adviseurs bij het opstellen van bedrijfsprognoses en advies voor melkveebedrijven rondom Natura 2000 gebieden.

“Wat is de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw voor melkveehouders?” Voor de beantwoording van deze deelvraag is er onderzoek gedaan in hoeverre zuivelfabrieken natuurinclusieve landbouw financieel waarderen. Op basis van literatuuronderzoek en een afgenomen interview blijkt dat diverse melkfabrieken producten afkomstig van natuurinclusieve landbouw (nog) niet specifiek tot waarde brengen. Op dit moment wordt biodiversiteit door melkfabrieken wel beloond, aan deze normen kunnen natuurinclusieve bedrijven redelijkerwijs voldoen. Uitgevoerd onderzoek en het interview met FrieslandCampina toont aan dat diverse biodiversiteit indicatoren een steeds groter onderdeel gaan uitmaken van de kwaliteits- en duurzaamheidsprogramma's. Waar een melkveebedrijf met een jaarproductie van 800.000 kg. melk in 2018 een maximale Fokus Planet toeslag voor de indicator natuur & landschap van circa €500 ontving is het bij het behalen van de maximale vergoeding in 2019 mogelijk een toeslag van circa €3.500 te ontvangen. Daarnaast biedt een nieuwe zuivellijn binnen FrieslandCampina ook mogelijkheden voor melkveehouders die natuurinclusieve landbouw willen toepassen op het bedrijf. Deze zuivellijn wordt de “Top-Zuivellijn”, een ondernemer die op één van de drie thema's voldoet aan het “topniveau” en voldoet aan de voorwaarden ontvangt vanaf 2020 een premie van €2,00 per 100 kg. melk bovenop de garantieprijs en de weidegangtoeslag. Dit betekent dat een melkveebedrijf met een jaarproductie van 800.000 kg. melk in 2020 circa €16.000 toeslag ontvangt.

Eerder onderzoek (Grin, Polman, Dijkshoorn-Dekker, & Vogelzang, 2015) heeft aangetoond dat het voor koplopers moeilijk is krediet te krijgen voor benodigde investeringen. In dit onderzoek is er nagegaan of en in hoeverre banken op dit moment faciliteiten bieden voor duurzame landbouw. Uit dit onderzoek blijkt dat de Rabobank gunstigere financieringsvormen kan aanbieden aan bedrijven die in het bezit zijn van geselecteerde keurmerken. Het keurmerk dat behoort bij de hierboven genoemde “Top-Zuivellijn” behoort tot de geselecteerde keurmerken. De Rabobank biedt ondernemers onder voorwaarden rentevoordelen tussen de 0,30 en 0,70 procent voor nieuwe duurzame investeringen. Voor bestaande leningen worden er pilots uitgevoerd. Binnen één van deze pilots komen ondernemers die op basis van de biodiversiteitsmonitor tot de best scorende behoren in aanmerking voor rentekortingen van 0,50 procent.

Uit interviews blijkt dat de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw ook indirect te realiseren is. Een ondernemer van een succesvol natuurinclusief bedrijf toonde aan dat meerwaarde creëren door het inpassen van natuur in de bedrijfsvoering zich vertaalt in een minder kwetsbaar bedrijf, omdat het in mindere mate afhankelijk is van fluctuaties in de kostprijs van externe input. De grootste financiële meerwaarde wordt behaald door de melkproductie het resultaat te laten zijn van het geoogste ruwvoer. Dit komt overeen met eerder onderzoek (Erisman, Eekeren, Cuijpers, & Wit, Biodiversiteit in de melkveehouderij, 2014) waarin natuurinclusieve landbouw gebruik maakt van het adaptiemodel. De melkveetak van dit bedrijf laat zien dat bodemgezondheid de grootste financiële meerwaarde biedt. Bodemgezondheid is een belangrijke factor voor de kwaliteit van het

gewonnen ruwvoer, maar draagt daarnaast ook bij aan het weidevogelbestand en biodiversiteit. Dat natuurinclusieve landbouw niet alleen een financiële meerwaarde geeft blijkt doordat de verwevenheid van het bedrijf met de omgeving en de natuur zich vertaalt in verbinding met de omgeving en dat er hierdoor respect en waardering wordt ontvangen. Uiteindelijk vertaald deze meerwaarde zich in een financiële meerwaarde door een toegevoegde waarde op de afzet van producten.

Natuurinclusieve landbouw gaat vaak samen met een extensieve bedrijfsvoering. Een extensieve bedrijfsvoering is echter niet voor ieder bedrijf in Nederland mogelijk, maar dit betekent niet dat er geen mogelijkheden zijn om natuurinclusieve landbouw toe te passen op de “intensievere” bedrijven. Het verdienmodel van natuurinclusieve landbouw op een intensief bedrijf moet op een andere manier geïnterpreteerd en gerealiseerd worden dan op een extensief bedrijf. Op een intensief bedrijf kan natuurinclusieve landbouw functioneren als een ‘neventak’ in tegenstelling tot een extensief bedrijf waar natuurinclusieve landbouw een integraal onderdeel is van de bedrijfsvoering.

“Welke subsidieregelingen zijn er beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw?”

Voor de beantwoording van deze deelvraag is er een verkennend literatuuronderzoek gedaan naar subsidiemogelijkheden die toepasbaar zijn voor natuurinclusieve landbouw. Het doel van dit deel van het onderzoek is geweest om in beeld te brengen welke subsidies op dit moment mogelijkheden bieden voor ondernemers die natuurinclusieve landbouw willen toepassen op het bedrijf. Er is gekozen voor een verkennend onderzoek, omdat er op basis van het vooronderzoek geen onderzoek bekend is over deze deelvraag. De Europese POP3 subsidie biedt mogelijkheden voor natuurinclusieve bedrijven. Hierbij moet opgemerkt worden dat dit maatwerk is, omdat er onder voorwaarden gebruik kan worden gemaakt van deze subsidie. Landelijk kunnen ondernemers gebruik maken van de zesjarige ANLb subsidie. Ondernemers kunnen doormiddel van een agrarisch natuurcollectief gebruik maken van deze subsidies. Binnen deze collectieven kunnen beheerpakketten afgesloten worden. Per beheeractiviteit is er een maximale vergoeding per hectare vastgesteld. Regionaal (regio Twente) is het mogelijk subsidie aan te vragen voor projecten die bijdragen aan de ontwikkeling van natuur en landschap, en daarnaast bijv. ook voor verbinding stad-land waar natuurinclusieve landbouw bij aan sluit.

“Hoe kunnen samenwerkingen bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw?”

Voor de beantwoording van deze deelvraag is er een interview afgenomen met Staatsbosbeheer en daarnaast heeft ook het interview met de ondernemer die natuurinclusieve landbouw toepast op het bedrijf bijgedragen aan het beantwoorden van deze deelvraag. Op basis van de afgenomen interviews blijkt dat Staatsbosbeheer geen financiële vergoeding verstrekt aan ondernemers die rondom een kwetsbaar gebied natuurinclusieve landbouw (gaan) toepassen. Benadrukt tijdens het interview is dat nu en zeker in de toekomst de filosofie van de ondernemers meeweegt in het beschikbaar stellen van pachtgronden. Een meerwaarde creëren voor natuur en hiermee de diversiteit in stand houden moet naast het pachten van gronden enigszins ook terug te vinden zijn in de bedrijfsvoering van het melkveebedrijf. Uit het interview blijkt dat zowel een extensief als een intensief bedrijf de bedrijfsvoering naast een kwetsbaar gebied kan aanpassen om een vloeiende overgang te creëren tussen natuur en landbouw. Extensief randenbeheer, kruidenrijke graslanden en erfinrichtingen kunnen al een bijdrage leveren om de omliggende natuur te versterken. Staatsbosbeheer verplicht ondernemers die gronden willen pachten vanaf 2021 een cursus te volgen die moet bijdragen aan de benodigde kennis en vakbekwaamheid in natuurbeheer. Dat de kennis onder pachters van natuurgonden onderontwikkeld is komt overeen met eerder onderzoek (Grin, Polman, Dijkshoorn-Dekker, & Vogelzang, 2015). Om tot een succesvolle samenwerking te komen is kennisverspreiding van natuurinclusieve landbouw van belang. Daarnaast blijkt uit gesprekken met enkele ondernemers rondom “De Engbertsdijkerven” dat samenwerking alleen realiseerbaar is door acceptatie en vertrouwen van diverse belangen tussen verschillende partijen. Benutten van elkaars kwaliteiten en het gesprek met elkaar aangaan zorgt voor draagvlak.

Reflectie op uitvoering van het onderzoek

Het onderzoek is in grote lijnen verlopen zoals vooraf verwacht. Er is voldoende informatie ontvangen uit interviews en uit het raadplegen van literatuur. Tijdens de uitvoering van het onderzoek werd duidelijk dat het tijdsbestek van het onderzoek onvoldoende was om tot resultaten te komen die van toegevoegde waarde zijn op reeds uitgevoerde onderzoeken met dit onderwerp. Het afnemen van interviews zorgde voor enige uitloop. Er is gekozen om meer tijd te nemen voor de uitvoering van het onderzoek, zodat tijdsnood niet ten koste gaat van de kwaliteit van het onderzoek. De communicatie tussen de verschillende partijen die betrokken waren bij het onderzoek is goed verlopen.

Voor dit onderzoek is er gekozen voor het afnemen van interviews in tegenstelling tot het afnemen van een enquête om zo de betrouwbaarheid van de resultaten te kunnen waarborgen. Er is gezorgd voor onafhankelijkheid en belichting vanuit verschillende oogpunten door personen te interviewen met diverse achtergronden en belangen. Vanwege het tijdsbestek zijn er een drietal interviews afgenomen. Diverse belangen van de partijen geven een breed beeld, dit is een sterk punt van het uitgevoerde onderzoek. Het afnemen van meerdere interviews geeft mogelijk een betrouwbaarder resultaat. Dit geldt voornamelijk voor het interview dat afgenomen is van een ondernemer die natuurinclusieve landbouw toepast op het bedrijf. De resultaten uit de interviews afgenomen van FrieslandCampina en Staatsbosbeheer geven een betrouwbaar resultaat, omdat hierbij mag worden aangenomen dat de geïnterviewde personen spreken namens de gehele organisatie. Het onderdeel samenwerking is met name belicht vanuit Staatsbosbeheer. Het afgenomen interview met de eigenaar van Weerribben Zuivel en de gesprekken met enkele ondernemers rondom “De Engbertsdijkvenen” geven verschillende ervaringen over de samenwerking met Staatsbosbeheer. Om te kunnen beoordelen hoe samenwerkingen met terrein beherende organisaties kunnen bijdragen aan waardecreatie voor de melkveehouderij geeft een breder onderzoek naar dit onderwerp een betrouwbaarder beeld.

Het onderzoek naar het verdienmodel van natuurinclusieve landbouw was actueel en interessant. Hedendaags wordt er in vakbladen en media veel gesproken over termen als natuurinclusieve landbouw. Verdieping in dit onderwerp was leerzaam en geeft een toegevoegde waarde voor advies m.b.t. bedrijfsontwikkeling voor klanten van Kobra Accountants & Adviseurs. Richting de toekomst is het van belang dat er vervolgonderzoek wordt uitgevoerd naar het verloop van de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw met een acceptabel verdienmodel. Echter kan dit pas uitgevoerd worden wanneer er een bredere groep ondernemers natuurinclusieve landbouw toepast op de bedrijven, of wanneer natuurinclusieve landbouw vanaf 2021 mogelijk een toegevoegde waarde krijgt binnen het nieuwe GLB.

Hoofdstuk 5 Conclusie & Aanbevelingen

Voor ondernemers rondom Natura 2000 gebieden is kostprijsverlaging doormiddel van schaalvergroting vaak onmogelijk. Hoe een melkveebedrijf naast een Natura 2000 gebied zich kan ontwikkelen en daarbij de toekomstbestendigheid vergroot is niet duidelijk. Voor deze bedrijven is onderzocht of natuurinclusieve landbouw kan bijdragen aan bedrijfszekerheid en een rendabele toekomst voor melkveebedrijven doormiddel van een toegevoegde financiële meerwaarde.

In dit hoofdstuk worden de conclusies en aanbevelingen op basis van het uitgevoerde onderzoek weergegeven. De hoofdvraag en de onderliggende deelvragen worden in dit hoofdstuk beantwoord. Daarnaast worden er praktisch toepasbare aanbevelingen gegeven voor de doelgroep.

Conclusies

De eerste deelvraag luidt als volgt; **“Wat is de financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw voor melkveehouders?”**

Op basis van het uitgevoerde onderzoek kan er worden gesteld dat melkfabrieken doormiddel van duurzaamheidsprogramma's in toenemende mate een financiële meerwaarde bieden voor melkveebedrijven die voldoen aan de gestelde voorwaarden. FrieslandCampina heeft vanaf 2019 een nieuwe zuivellijn. Deze Top-Zuivellijn sluit binnen de voorwaarden goed aan bij ondernemers die natuurinclusieve landbouw willen toepassen op het bedrijf. Deelname aan de Top-Zuivellijn maakt vanaf 2020 een verschil in omzet van €2,00 per 100 kg. melk ten opzichte van een bedrijf dat niet in aanmerking komt voor deelname. Het behalen van de basiseisen en topniveau eisen zal aannemelijk niet direct kostprijs verhogend werken, maar vraagt goed management en ondernemerschap.

Uit eerder onderzoek bleek dat het voor koplopers van natuurinclusieve landbouw moeilijk is krediet te krijgen voor investeringen. Ook op dit moment wordt natuurinclusieve landbouw niet specifiek erkend binnen de Rabobank. Wel blijkt uit het onderzoek dat bedrijven die duurzaam ondernemen en in het bezit zijn van kwaliteitskenmerken in aanmerking kunnen komen voor gunstigere financieringsmogelijkheden voor nieuwe leningen. In aanmerking komen leningen van €250.000 - €7.500.000 met een looptijd van vijf of tien jaar. De rentevoordelen zijn 0,30 - 0,70 procent. Dit betekent dat de totale rentevoordelen kunnen variëren van €1.875 - €262.500 afhankelijk van het geleende bedrag, de looptijd en het rentevoordeel. De beschikbare bedragen voor deze kortingsregelingen zijn beperkt. Binnen een pilot waar o.a. Rabobank aan deelneemt, wordt onderzoek gedaan om op basis van de biodiversiteitsmonitor rentekortingen van 0,50 procent op (her)financieringen te verstrekken. Uit dit onderzoek is te concluderen dat er ruimte ontstaat binnen de Rabobank om duurzaamheid te belonen.

De grootste financiële meerwaarde van natuurinclusieve landbouw voor melkveehouders kan op basis van dit onderzoek behaald worden door in aanmerking te komen voor een toeslag op de melkprijs en rentekortingen. Daarnaast is te concluderen dat financiële meerwaarde kan worden behaald door het toepassen van akkerranden, weidevogelbeheer en kruidenrijk grasland. Deze meerwaarde kan worden behaald door kostenbesparing. Klaversoorten kunnen kunstmest vervangen en kruidenrijk grasland kan de diergezondheid positief beïnvloeden en de gezondheidskosten verlagen. Daarnaast is te stellen dat de waarde van natuurinclusieve landbouw niet alleen voortkomt uit een meerwaarde in de vorm van geld. De meerwaarde van natuurinclusieve landbouw kan ook ontstaan door imago en acceptatie van het bedrijf in de omgeving. Meerwaarde van natuurinclusieve landbouw kan dus ook ontstaan als door deze manier van bedrijfsvoering in de toekomst ontwikkel- en/of uitbreidingsmogelijkheden ontstaan. Tot slot kan verbreding in combinatie met natuurinclusieve landbouw voor (een beperkt deel van) de doelgroep uitkomst bieden. Het verbinden van de omgeving en het bedrijf aan het product kan indirect door het concept te vermarkten een toegevoegde (financiële) meerwaarde opleveren.

De tweede deelvraag luidt als volgt; “Welke subsidieregelingen zijn er beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw?”

Uit literatuuronderzoek blijkt dat in het kader van natuurinclusieve landbouw het mogelijk is aanspraak te maken op subsidies. De subsidie Plattelandsontwikkelingsprogramma 3 is de Nederlandse uitwerking van de beschikbare subsidie die verstrekt wordt door Europa middels het Europees Fonds voor Plattelandsontwikkeling. Binnen deze subsidie is natuur en landschap een thema. Ondernemers kunnen middels een collectief van deze subsidie gebruik maken. De collectieven sluiten met agrariërs contracten af over akker- en weidevogelbeheer en/of landschapsbeheer. Vergoedingen binnen het collectief midden Overijssel zijn afhankelijk van de pakketgroep. Voorbeelden; ca. €120 per beschermd nest op grasland, ca. €1.930 per ha. kruidenrijke akkerranden, ca. €1.200 per ha. kruidenrijk grasland, ca. €2.300 per ha. plas-dras.

De subsidie Agrarisch natuur- en landschapsbeheer is in het kader van natuurinclusieve landbouw ook beschikbaar. De subsidie Plattelandsontwikkelingsprogramma 3 is gericht op een goede conditie van de biodiversiteit, natuur en landschap. De subsidie Agrarisch natuur- en landschapsbeheer is daarentegen gericht op het behoud en het versterken van natuurwaarden. Het beheer van deze natuurwaarden is subsidiabel. De subsidie Kwaliteitsimpuls natuur en landschap is beschikbaar voor ondernemers die grond geschikt willen maken voor natuurbeheer. Dit is een subsidie voor functieverandering van de gronden. Dit zal echter voor een zeer beperkt deel van de doelgroep van toepassing zijn. De subsidie is maximaal 85% van de waarde van de landbouwgrond. Provinciaal (Overijssel) kunnen projecten gesubsidieerd worden doormiddel van de subsidie Gebiedsontwikkeling Noordoost-Twente 4.0 die bijdragen aan het versnellen van de Natura 2000 maatregelen en/of het verbinden van stad-land. Niet onmogelijk is dat projecten in het kader van natuurinclusieve landbouw in aanmerking kunnen komen voor deze subsidie.

Het literatuuronderzoek wijst erop dat natuurinclusieve landbouw in aanmerking kan komen voor subsidies. Hierbij moet vermeld worden dat agrarisch natuurbeheer afhankelijk is van subsidiestromen, als verminderde opbrengsten door een andere invulling van het grondgebruik gecompenseerd moeten worden. Ondernemers zijn aangewezen op collectieven die deze subsidies verstrekken. Daarnaast dient benoemd te worden dat de duur van de subsidies beperkt is, omdat het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid waaruit de subsidies beschikbaar worden gesteld iedere zes jaar wordt herzien. Dit kan ervoor zorgen dat subsidies na zes jaar komen te vervallen, of dat de voorwaarden worden aangescherpt. In 2021 kan het vernieuwde Gemeenschappelijk Landbouw Beleid uitkomst bieden. Bedrijfstoeslagen (verbonden aan voorwaarden die bijdragen aan het behalen van Europese doelstellingen ten aanzien van biodiversiteit) kunnen voor ondernemers dienen als een impuls om in de toekomst natuurinclusieve landbouw toe te passen op het bedrijf. Om dit te bereiken is het van belang dat deze premies hoger zijn dan een vergoeding voor de gemaakte kosten en de verminderde opbrengsten.

De derde deelvraag luidt als volgt; **“Hoe kunnen samenwerkingen bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw?”**

Op dit moment worden er door terrein beherende organisaties geen extra financiële vergoedingen verstrekt aan ondernemers die natuurinclusieve landbouw toepassen in de bedrijfsvoering. De waarde moet worden gehaald uit het beschikbaar stellen van pachtgronden. In toenemende mate wordt er een maatstaf gebruikt voor de toedeling van gronden. Op dit moment doet Staatsbosbeheer onderzoek naar het geven van zekerheden met betrekking tot het verstrekken van pachtcontracten en pachtprijzen met een garantietermijn. Het waarborgen hiervan kan bijdragen om voor de middellange termijn tot een verdienmodel te komen. Samenwerkingen tussen terrein beherende organisaties en ondernemers naast een Natura 2000 gebied kan bijdragen aan een zachtere overgang tussen de natuurgebieden en de aangrenzende landbouwgronden. Waardecreatie kan hier worden behaald door waardering vanuit de omgeving en versterking van de flora en fauna en behoud van het natuurlijk proces. Dit draagt bij aan de weerbaarheid van de gewassen en voorkomt deels het toenemen van ziekten en plagen.

Een interview met een ondernemer toont ook aan dat natuurbeheer als onderdeel van de bedrijfsvoering kan bijdragen aan de versterking van de landbouw en bijdraagt aan waardecreatie van natuurinclusieve landbouw. Het pachten van natuurgronden kan diverse voordelen opleveren. Naast mestplaatsingsruimte kan het gewonnen ruwvoer gebruikt worden in het rantsoen van de koeien. Maaisel van slechte kwaliteit kan worden gebruikt als strooisel om later als ruige mest uit te rijden ter bevordering van het bodemleven en de weidevogels. Door met elkaar in gesprek te gaan kan men van elkaar leren en elkaar waar mogelijk versterken. Natuur, landbouw en de regio koppelen doormiddel van samenwerking, diensten en/of producten kan mogelijkheden bieden om een toegevoegde waarde te creëren voor natuurinclusieve landbouw.

Zowel voor de terrein beherende organisaties als voor de ondernemers rondom een Natura 2000 gebied is het van belang om (mogelijk in samenspraak) te zoeken naar een evenwicht tussen enerzijds de landbouw met voedselproductie en anderzijds de natuur met natuurdoelen. Door deze balans te creëren kan dit bijdragen aan waardecreatie voor natuurinclusieve landbouw.

De hoofdvraag luidt als volgt; **“In hoeverre kan natuurinclusieve landbouw bijdragen aan een toekomstbestendig verdienmodel voor melkveebedrijven in de directe omgeving van een Natura 2000 gebied?”**

Concluderend is te stellen dat natuurinclusieve landbouw een kans is voor een nieuw verdienmodel voor melkveebedrijven rondom een Natura 2000 gebied. Benutting van natuur door het pachten van gronden is een kans voor omliggende bedrijven. Financiële meerwaarde kan worden behaald door het verwaarden en het vermarkten van natuur. Natuur toepassen in de bedrijfsvoering doormiddel van akkerranden, weidevogelbeheer en kruidenrijk grasland kan doormiddel van subsidies van toegevoegde waarde zijn voor een toekomstbestendig verdienmodel. Bepalend voor financiële vergoedingen is in grote mate het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid.

Op dit moment kunnen duurzaamheidsprogramma's binnen melkfabrieken, subsidies middels collectieven en eventuele rentekortingen bij de Nederlandse banken bijdragen aan een verdienmodel voor melkveebedrijven. Indien in de toekomst de beloningen in de vorm van bijvoorbeeld; financiële vergoedingen, waardering en acceptatie, en ontwikkelruimte in ruime mate positief opwegen tegen de eventuele nadelen zoals verminderde opbrengsten en eventuele kosten zullen melkveehouders bereid zijn natuurinclusieve landbouw toe te passen in de bedrijfsvoering.

Indien natuurinclusieve landbouw in de toekomst moet bijdragen aan een toekomstbestendig verdienmodel is naast eventuele (financiële) voordelen die worden behaald binnen de bedrijfsvoering een beloning van de overheid, banken, zuivelfabrieken, detailhandel en de consument een must. Te stellen is dat de herziening van het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouw Beleid een wezenlijk verschil kan maken in het succes van natuurinclusieve landbouw. Gezien de ontwikkelingen in- en rondom de landbouwsector die door dit onderzoek aangetoond zijn kan natuurinclusieve landbouw een toekomstbestendige manier van bedrijfsvoering rondom een Natura 2000 gebied zijn die ruimte biedt voor bedrijfsontwikkeling.

Aanbevelingen

- Om ondernemers te prikkelen om (deels) natuurinclusieve landbouw op het bedrijf toe te passen kan het vernieuwde GLB uitkomst bieden. Bedrijfstoelagen verbonden aan voorwaarden die bijdragen aan het behalen van Europese doelstellingen t.a.v. biodiversiteit en landschapsdiensten kunnen dienen als een impuls.
- Voor ondernemers die natuurinclusieve landbouw willen toepassen op het bedrijf is het op de korte termijn van belang goede mensen om zich heen te hebben die deze manier van ondernemen kunnen en willen ondersteunen. Dit begint bij de toeleveranciers zoals de mengvoerleveranciers, loonwerkers, veearts, banken, accountants etc. Daarnaast kan samenwerking met natuurorganisaties, terrein beheerende organisaties en agrarische collectieven ondersteuning bieden.
- Bij het opzetten van een bedrijfsplan waarin natuurinclusieve landbouw behoort tot een toekomstbestendig verdienmodel moet men op de lange termijn rekening houden met de beperkte duur en afhankelijkheid van subsidies.
- Bij vervolgonderzoek is het van toegevoegde waarde kwantitatief onderzoek uit te voeren onder ondernemers die natuurinclusieve landbouw toepassen waar men probeert het verdienmodel van natuurinclusieve landbouw te vergelijken met het verdienmodel van gangbare landbouw uitgedrukt in cijfers.
- Een ondernemer die met succes natuurinclusieve landbouw wil toepassen op het bedrijf moet vooraf een plan opstellen voor omschakeling. Hierbij moet worden gedacht aan het volgende;
 - ✓ Hoe draait het bedrijf financieel in de huidige situatie (opstellen van een nul-situatie).
 - ✓ Is het überhaupt mogelijk om de plannen uit te voeren op deze locatie, denk hierbij aan bijv. het bestemmingsplan, mestwetgeving etc.
 - ✓ Welke te nemen maatregelen zijn haalbaar uit te voeren.
 - ✓ Hoe gaan deze maatregelen bijdragen aan de meerwaarde van natuurinclusieve landbouw.
 - ✓ Benodigde financiële middelen en eventuele financieringen.
 - ✓ Beschikbare subsidies.
 - ✓ Risico-inventarisatie (kansen en belemmeringen).
 - ✓ Benodigde kennis en ondersteuning van externe partijen.

Bibliografie

- Abels-van Overveld, M., Blois, F. d., Ruiter, J. d., & Tol, S. v. (2010). Ecosysteemdiensten overal in Nederland [Figuur]. *Wat natuur de mens biedt*. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag. Opgeroepen op November 30, 2018, van <https://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/500414002.pdf>
- Beter Leven. (z.d.). [Logo]. *Beter Leven keurmerk*. Beter Leven Dierenbescherming, Den Haag. Opgeroepen op Februari 22, 2019
- Bij12. (2019, Februari 11). *Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb)*. Opgehaald van Bij12: <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/subsidiestelsel-natuur-en-landschap/agrarisch-natuurbeheer-anlb/>
- Braker, M., Duinkerken, G. v., Durksz, D., Mheen, H. v., Plomp, M., Remmelink, G., . . . Valk, H. (2005). *Verkennde studie: inpassing van gras uit natuurbeheer in rantsoenen melkvee*. Lelystad: Animal Sciences Groep / Praktijkonderzoek. Opgeroepen op December 28, 2018, van <http://edepot.wur.nl/27954>
- CBS. (2008, Oktober 2). *Nederlandse grootte-eenheid*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Centraal Bureau voor de Statistiek: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2008/40/nederlandse-grootte-eenheid>
- CBS. (2017, December 14). *Maatwerk - Melkveebedrijven 2000-2017 [Databestand]*. Opgeroepen op December 7, 2018, van Centraal Bureau voor de Statistiek: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2017/50/bedrijven-per-grootteklasse-van-het-aantal-melkkoeien>
- Christenunie. (z.d.). Landschap met koeien [Foto]. *Wereldvoedseldag. Pleidooi voor volhoudbare landbouw*. ChristenUnie, Amersfoort. Opgeroepen op Oktober 1, 2018, van <https://www.christenunie.nl/l/library/download/urn:uuid:8a8c6508-a0f9-446c-9d25-8b12f2950f26/koeien.jpg?scaleType=3&width=640&height=231&ext=.jpg>
- Collectief Midden Overijssel. (z.d.). *Vergoedingen*. Opgeroepen op Maart 5, 2019, van Collectief Midden Overijssel Agrarisch Natuurbeheer: <https://www.collectiefmiddenoverijssel.nl/beheerpakketten/vergoedingen/>
- Dam, v. M. (2017, Juli 10). *Kamerbrief over natuurinclusieve landbouw [Document] (p.1)*. Opgeroepen op November 5, 2018, van Rijksoverheid: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/07/10/kamerbrief-over-natuurinclusieve-landbouw>
- Demeter. (z.d.). [Logo]. *Demeter keurmerk*. Stichting Demeter, Driebergen. Opgeroepen op Februari 22, 2019
- DOC Kaas. (2017, Januari). *Duurzaam ondernemen met MELKKompas*. Opgeroepen op Februari 8, 2019, van DOC Kaas: <https://off-thegrid.nl/wp-content/uploads/2017/04/DOC-Kaas-MELKKompas-NL-def.pdf>
- Doorn, A. v., Melman, D., & Westerink, J. (2016). *Food-for thought natuur inclusieve landbouw*. Wageningen: WUR. Opgeroepen op November 20, 2018
- Ecopedia. (2018, November 6). *Stikstofdepositie*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Ecopedia: <https://www.ecopedia.be/encyclopedie/stikstofdepositie>
- EKO-Holland. (z.d.). [Logo]. *EKO-Holland keurmerk*. EKO, Ede. Opgeroepen op Februari 22, 2019
- EKO-Holland. (z.d.). *EKO-Holland Melk Op Maat*. Opgeroepen op Februari 7, 2019, van EKO: <https://www.eko-keurmerk.nl/sectoren/sectoren/landbouw/melkveehouderij/eko-holland>
- Encyclo. (2018, November 6). *Nederlandse encyclopedie*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Melkveehouderij: <https://www.encyclo.nl/begrip/Melkveehouderij>
- Erismen, J. W., & Doorn, A. v. (2018). *Het GLB na 2020: mogelijkheden voor biodiversiteit, bodem en klimaat*. Bunnik: Louis Bolk Instituut. Opgeroepen op December 20, 2018
- Erismen, J., Eekeren, N. v., Cuijpers, W., & Wit, J. d. (2014). *Biodiversiteit in de melkveehouderij*. Bunnik: Louis Bolk.
- Erismen, J., Eekeren, N. v., Cuijpers, W., & Wit, J. d. (2014). *Controle- en adaptiemodel [Figuur]*. Louis Bolk Instituut. Bunnik: Louis Bolk Instituut. Opgeroepen op December 13, 2018, van http://biodiversiteitsmonitormelkveehouderij.nl/docs/rapporten/conceptueel_kader_biodiversiteit_in_de_melkveehouderij_lbi_rapport.pdf
- Erismen, J., Eekeren, N. v., Doorn, A. v., Geertsema, W., & Polman, N. (2017). *Maatregelen natuurinclusieve landbouw*. Bunnik / Wageningen: Louis Bolk Instituut / Wageningen University & Research. Opgeroepen op December 13, 2018, van <http://www.louisbolk.org/downloads/3260.pdf>
- Erismen, J., Eekeren, N. v., Doorn, A. v., Geertsema, W., & Polman, N. (2017). *Varieteit aan biodiversiteit per bedrijf in relatie tot de intensiteit [Figuur]*. Louis Bolk Instituut / WUR.

- Bunnik / Wageningen: Louis Bolk Instituut / WUR. Opgeroepen op December 15, 2018, van <http://www.louisbolk.org/downloads/3260.pdf>
- Eurofins Agro. (2010, Juli 16). *BEX drukt kosten mestafzet*. Opgeroepen op Maart 12, 2019, van Expertise: <http://eurofins-agro.com/nl-nl/expertise/voederwaarde/artikelen/bex-drukt-kosten-mestafzet>
- Europa decentraal. (2018, Februari 26). *Derde aanpassing plattelandontwikkelingsprogramma (POP3) goedgekeurd*. Opgeroepen op Februari 8, 2019, van Europa decentraal: <https://europadecentraal.nl/derde-aanpassing-plattelandontwikkelingsprogramma-pop3-goedgekeurd/>
- Europa Nu. (z.d.). *Europees Landbouwfonds voor Plattelandontwikkeling (ELFPO)*. Opgeroepen op Februari 22, 2019, van Europa Nu: https://www.europa-nu.nl/id/vhh2lyjq6bxd/europees_landbouwfonds_voor
- Europa Nu. (z.d.). *Europees Landbouwgarantiefonds (ELGF)*. Opgeroepen op Februari 21, 2019, van Europa Nu: https://www.europa-nu.nl/id/vhh2lxym4gx/europees_landbouwgarantiefonds_elgf
- FrieslandCampina. (z.d.). *Melkweb - Focus Planet Ontwikkelpuntentabel 2019 [Bijlage VI]*. Opgeroepen op Februari 1, 2019, van FrieslandCampina: <https://melkweb.frieslandcampina.com/Focus-planet/Duurzame-Ontwikkeling>
- Gabriel, D., Sait, S., Kunin, W., & Benton, T. (2013, January 17). Food production vs. biodiversity: comparing organic and conventional agriculture. *Journal of Applied Ecology*(50), 355-364. Opgeroepen op December 4, 2018, van British Ecological Society: <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1365-2664.12035>
- Gaia biodiversity. (z.d.). *De biodiversiteitsmeetlat*. Opgeroepen op Februari 8, 2019, van Gaia biodiversity: <https://gaia-biodiversity-yardstick.eu/>
- Geerts, R., Korevaar, H., & Timmerman, A. (2014). *Kruidenrijk grasland meerwaarde voor vee, bedrijf en weidevogels*. Deventer: Drukkerijdeal.
- Grin, J., Polman, N., Dijkshoorn-Dekker, M., & Vogelzang, T. (2015). *Verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw*. Den Haag: LEI Wageningen UR. Opgeroepen op Maart 14, 2019
- Groot, M. d. (2014). *Rijksnatuurvisie 2014*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken. Opgeroepen op November 5, 2018
- Huët, C. v. (z.d.). *50 miljoen voor Drentse melkveehouders*. Opgeroepen op Februari 25, 2019, van Veldpost: <https://www.veld-post.nl/artikel/181388-50-miljoen-voor-drentse-melkveehouders/>
- Huët, C. v. (z.d.). *Boeren meer beloond voor inspanningen duurzaamheid*. Opgeroepen op Februari 25, 2019, van Provincie Overijssel: <https://www.provincie.drenthe.nl/@132296/boeren-beloond/>
- Kant, A. (z.d.). Grutto [Foto]. *Natuurinclusieve landbouw*. Natuur en Milieu Zuid-Holland, Den Haag. Opgeroepen op Oktober 1, 2018, van <https://milieufederatie.nl/friksbeheer/wp-content/uploads/2016/05/Natuur-in-het-boerenland-150x150.jpg>
- Kobra. (2019, Februari 13). Focus Planet toeslag klanten. *Focus Planet toeslag 2017*. Tubbergen, Overijssel, Nederland: Kobra Accountants & Adviseurs.
- Langhorst, A., & Diemen, J. v. (2014). *Europese Subsidiewijzer 2014-2020*. Den Haag: VNG. Opgeroepen op Februari 22, 2019
- LTO Noord. (2017, Juli 19). *Natura 2000*. Opgeroepen op November 16, 2018, van LTO Noord: <https://www.ltonoord.nl/thema/omgeving/natura-2000/nieuws/2017/07/19/engbertsdijkvenen>
- Maij, H. (2018, Augustus 9). *Overijssel vraagt melkveehouder naar toekomstbeeld*. Opgeroepen op November 21, 2018, van Nieuwe Oogst: <https://www.nieuweoogst.nu/nieuws/2018/08/09/overijssel-vraagt-melkveehouder-naar-toekomstbeeld>
- Milieu Centraal. (z.d.). *Keurmerkenwijzer*. Opgeroepen op Februari 7, 2019, van Milieu Centraal: <https://keurmerken.milieucentraal.nl/keurmerken/eko-zuivel/>
- Milieucentraal. (z.d.). *Keurmerkenwijzer*. Opgeroepen op Februari 7, 2019, van Milieucentraal: <https://keurmerken.milieucentraal.nl/keurmerken/beter-leven-keurmerk-3-sterren-zuivel/>
- Milieucentraal. (z.d.). *Keurmerkenwijzer*. Opgeroepen op Februari 7, 2019, van Milieucentraal: <https://keurmerken.milieucentraal.nl/keurmerken/on-the-way-to-planet-proof-zuivel/>
- Milieukeur. (z.d.). *Keurmerk voor duurzame non-food producten en diensten*. Opgeroepen op Februari 7, 2019, van Milieukeur: <https://www.milieukeur.nl/19/home.html>

- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. (2018). *Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Opgeroepen op November 7, 2018
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. (2018). *Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden* (p. 24-25). Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Opgeroepen op November 1, 2018
- Natuurinformatie. (2018). *Wat is een ecosysteem?* Opgeroepen op December 10, 2018, van Natuurinformatie: <http://www.natuurinformatie.nl/asp/page9e7a.html?id=i001947&alias=nnm.dossiers&view=natuurdatabase.nl>
- PBL. (2016). Milieudruk door landbouw. *Balans van de Leefomgeving 2016*. Planbureau voor de Leefomgeving [Figuur], Den Haag. Opgeroepen op November 30, 2018, van <https://themasites.pbl.nl/balansvandeleeftomgeving/wp-content/uploads/pbl-2016-balans-van-de-leefomgeving-2016-1838.pdf>
- Phalan, B., Balmford, A., Green, R., & Scharlemann, J. (2011, January). Minimising the harm to biodiversity of producing more food globally. *Journal of Food Policy* (Volume 36, Supplement 1), S62-S71. Opgeroepen op December 5, 2018, van Elsevier: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0306919210001223>
- Planbureau voor de leefomgeving. (2016). *Balans van de leefomgeving 2016*. Den Haag: Xerox/OBT. Opgeroepen op November 30, 2018, van <https://themasites.pbl.nl/balansvandeleeftomgeving/wp-content/uploads/pbl-2016-balans-van-de-leefomgeving-2016-1838.pdf>
- PlanetProof. (z.d.). [Logo]. *PlanetProof keurmerk*. PlanetProof, Den Haag. Opgeroepen op Februari 22, 2019
- Plattelands Ontwikkelings Programma. (2018). *Plattelands Ontwikkelings Programma 2014-2020 (POP3) Samenvatting*. Utrecht: Plattelands Ontwikkelings Programma Regiebureau. Opgeroepen op Februari 26, 2019, van https://regiebureau-pop.eu/sites/default/files/u111/101124_Samenvatting_POP3.pdf
- Polman, N., & Vogelzang, T. (2016). *Schematische weergave van levering van ecosysteemdiensten in een conventioneel landbouwsysteem en bij natuurinclusieve landbouw [Figuur]*. WUR. Wageningen: WUR. Opgeroepen op December 3, 2018, van <http://edepot.wur.nl/401503>
- Polman, N., Dijkshoorn, M., Doorneweert, B., Rijk, P., Vogelzang, T., Reinhard, S., & Heideveld, A. (2017). *Verdienmodellen natuurinclusieve landbouw*. Wageningen: Wageningen Economic Research. Opgeroepen op Maart 20, 2019
- POP3 subsidie. (2019, Februari 11). *Versterken van innovatie, verduurzaming en concurrentiekracht*. Opgeroepen op Februari 22, 2019, van POP3 subsidie: <http://www.pop3subsidie.nl/versterken-innovatie-verduurzaming-en-concurrentiekracht/>
- Projecten LTO Noord. (2011). *Melkveehouderij midden in de maatschappij*. Almelo: Lulof. Opgeroepen op November 15, 2018, van <http://www.lto.nl/media/default.aspx/emma/org/10821097/110518+LTO+NL-melkveehouderij-def-webversie.pdf>
- Provincie Overijssel. (2017, Oktober 24). *Programma Aanpak Stikstof (PAS)*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Ontwikkelopgave N2000: <https://www.overijssel.nl/thema's/natuur-en-landschap/ontwikkelopgave/programmatische/>
- Provincie Overijssel. (2018, Oktober 22). *Engbertsdijkvenen*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Gebieden Natura 2000: <https://www.overijssel.nl/thema's/natuur-en-landschap/ontwikkelopgave/gebiedsgericht/gebieden/engbertsdijkvenen/>
- Provincie Overijssel. (2018, Oktober 8). *Gedeputeerde Staten*. Opgeroepen op Februari 12, 2019, van Provincie Overijssel: <https://www.overijssel.nl/bestuur/gedeputeerde-staten/>
- Provincie Overijssel. (2018, December 17). *Natura 2000*. Opgeroepen op December 19, 2018, van Provincie Overijssel: <https://www.overijssel.nl/thema's/natuur-en-landschap/ontwikkelopgave/natura-2000/>
- Provincie Overijssel. (2019, Februari 12). *Subsidie Gebiedsontwikkeling Noordoost-Twente 4.0*. Opgeroepen op Februari 25, 2019, van Provincie Overijssel: <https://www.overijssel.nl/loket/subsidies/@N50/gebiedsontwikkeling-0/>
- Rabobank. (2018, Juli 27). *Rabobank en EIB breiden steun aan milieubewuste ondernemers uit*. Opgeroepen op Januari 24, 2019, van Rabobank: <https://www.rabobank.com/nl/press/search/2018/20180727-rabobank-and-eib-expand-support-for-environment-conscious-entrepreneurs.html>

- Rabobank. (z.d.). *Maak uw duurzame ambities waar. Met Rabo Groenfinanciering [Figuur]*. Opgeroepen op Februari 26, 2019, van Rabobank Duurzaam: <https://duurzaam.nl/images/groenfinanciering.pdf>
- Rabobank. (z.d.). *Rabo Groen Lening*. Opgeroepen op Februari 22, 2019, van Rabobank: https://www.rabobank.nl/bedrijven/zakelijk-financieren/alle-financieringsvormen/groene-lening/?&redirect=be-financieren-groene-lening-senses&utm_campaign=be-financieren-groenfinanciering&utm_source=short_url&utm_medium=short_url&utm_content=groenfinancier
- Rabobank. (z.d.). *Rabo Impactlening*. Opgeroepen op Februari 22, 2019, van Rabobank: https://www.rabobank.nl/images/overzicht-duurzaamheidskeurmerken_29949080.pdf
- Redderijkeweide. (z.d.). *Boerenzuivel nu extra goed voor boerenlandvogels [Figuur]*. Opgeroepen op Maart 19, 2019, van Redderijkeweide: <https://www.redderijkeweide.nl/biologische-zuivel-nu-extra-goed-boerenlandvogels/>
- Rijksoverheid. (z.d.). *Natura 2000*. Opgeroepen op Oktober 3, 2018, van Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit: <https://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/gebiedendatabase.aspx?subj=n2k>
- RIVM. (z.d.). *De Programmatische Aanpak Stikstof*. Opgeroepen op December 7, 2018, van PAS & AERIUS: <https://www.aerius.nl/nl/over-aerius/de-programmatische-aanpak-stikstof>
- Royal A-ware. (2018). Toelichting Duurzaam 3.0 - Z-net. *Duurzaam 3.0*. Almere, Flevoland, Nederland: Royal A-ware. Opgeroepen op Februari 8, 2019
- RVO. (2018). *Gemeenschappelijk landbouwbeleid*. Opgeroepen op December 7, 2018, van RVO: <https://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/gemeenschappelijk-landbouwbeleid>
- RVO. (2019, Februari 11). *Kwaliteitsimpuls natuur en landschap (SKNL)*. Opgehaald van RVO: <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/kwaliteitsimpuls-natuur-en-landschap-sknk>
- RVO. (2019, Februari 11). *Subsidiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer, onderdeel agrarisch natuurbeheer (SNL-a)*. Opgeroepen op Februari 22, 2019, van RVO: <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/agrarisch-natuurbeheer-en-landschapsbeheer-snl>
- RVO. (z.d.). *Agarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb)*. Opgeroepen op Februari 22, 2019, van RVO: <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/agrarisch-natuur-en-landschapsbeheer>
- RVO. (z.d.). *Banken met een groenfonds*. Opgeroepen op Februari 28, 2019, van RVO - subsidies & financiering: <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/regeling-groenprojecten/voorwaarden-regeling-groenprojecten/banken-met-een-groenfonds>
- RVO. (z.d.). *Gecombineerde Opgave*. Opgeroepen op Februari 14, 2019, van RVO: <https://mijn.rvo.nl/gecombineerde-opgave>
- RVO. (z.d.). *Regeling groenprojecten*. Opgeroepen op Februari 22, 2019, van RVO: <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/regeling-groenprojecten>
- Sanders, M., & Westerink, J. (2015). *Op weg naar een natuurinclusieve duurzame landbouw*. Wageningen: WUR. Opgeroepen op December 28, 2018, van <http://edepot.wur.nl/360471>
- Scribbr. (z.d.). *Overzicht van onderzoeksmethoden en dataverzamelmethode*. Opgeroepen op Oktober 29, 2018, van Scribbr: <https://www.scribbr.nl/category/onderzoeksmethoden/#exploratief%20onderzoek>
- SMK. (z.d.). *Organisatie*. Opgeroepen op Mei 23, 2019, van Stichting Milieukeur: <https://www.smk.nl/8/over-smk/organisatie.html>
- SMK. (z.d.). *Zuivel [Figuur] Infographic ambitie & uitdaging*. Opgeroepen op Februari 18, 2019, van PlanetProof.
- Stichting Demeter. (z.d.). *Demeter-normen voor de landbouw*. Opgeroepen op Februari 7, 2019, van Demeter: <https://www.stichtingdemeter.nl/demeter-normen-voor-de-landbouw>
- Tubbergen Nieuws. (2016, September 15). *Start kwartiermaker LTO Noord in Natura 2000 gebied Engbertsdijkerven*. Opgeroepen op November 21, 2018, van <https://tubbergen.nieuws.nl/nieuws/20160915/start-kwartiermaker-lto-noord-natura-2000-gebied-engbertsdijkerven/>
- Vink, M., & Boezeman, D. (2018). *Naar een wenkend perspectief voor de Nederlandse landbouw*. Den Haag: PBL Planbureau voor de Leefomgeving. Opgeroepen op November 30, 2018, van <https://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/pbl-2018-naar-een-wenkend-perspectief-voor-de-landbouw-2717.pdf>
- WdG. (z.d.). *Akkerrand [Foto]. Bloem- en vogelrijke akkerranden*. WEERT de GEKSTE, Weert. Opgeroepen op Oktober 1, 2018, van https://www.weertdegekste.nl/wp-content/uploads/2016/03/bloemrijke_akkerranden_1280-640x427.jpg

- Westerink, J., Smit, B., Dijkshoorn, M., Polman, N., & Vogelzang, T. (2018). *Boeren in beweging*. Wageningen: Wageningen University & Research. Opgeroepen op Maart 27, 2019
- Wikipedia. (2017, Juli 5). *Ecologische hoofdstructuur*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Ecologische_hoofdstructuur
- Wikipedia. (2018, December 12). *Biodiversiteit*. Opgeroepen op December 13, 2018, van Wikipedia: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Biodiversiteit>
- Wikipedia. (2018, Juli 11). *Natura 2000*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Natura_2000
- Wikipedia. (2018, December 23). *Rijksdienst van Ondernemend Nederland*. Opgeroepen op Januari 16, 2019, van Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Rijksdienst_voor_Ondernemend_Nederland
- Wikipedia. (2018, Juni 22). *Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn*. Opgeroepen op November 6, 2018, van Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Vogelrichtlijn_en_Habitatrichtlijn
- WUR. (2017, Augustus 8). *Nederlandse biodiversiteit lijdt onder druk van stikstofdepositie*. Opgeroepen op November 5, 2018, van Wageningen University & Research: <https://www.wur.nl/nl/nieuws/Nederlandse-biodiversiteit-lijdt-onder-druk-van-stikstofdepositie.htm>
- Zijlstra, J., Poelarends, J., Migchels, G., & Alebeek, F. v. (2015). *Routekaart biodiversiteit*. Wageningen: WUR.

Bijlage I: Zoekplan natuurinclusieve landbouw

Trefwoord(en)	Bron	Publicatie jaar	Onderwerp
Toegevoegde waarde natuur inclusieve landbouw	Op weg naar natuur inclusieve landbouw	2015	Biodiversiteit
Waarde, biodiversiteit	Biodiversiteit in de melkveehouderij	2014	Investeren in veerkracht en reduceren van risico's
Effecten, maatregelen, natuur inclusieve landbouw	Maatregelen natuur inclusieve landbouw	2017	Maatregelen en effecten
Biodiversiteit, zuivelketen	Biodiversiteitsmonitor RFC	2018	Biodiversiteit (KPI's)
Verweving natuur en landbouw	Natuur inclusieve landbouw food for thought	2016	Ontwikkeling en omschakeling
Meerwaarde, natuur inclusieve landbouw, biodiversiteit	Routekaart biodiversiteit	2015	Maatregelen, mogelijkheden, houding tegenover biodiversiteit
Biodiversity, food production, agriculture	Food production vs. biodiversity	2013	Invloed van voedselproductie op biodiversiteit in Engeland
Food production, biodiversity	Food Policy	2011	Minimaliseren van de schade aan biodiversiteit
GLB, biodiversiteit	Het GLB na 2020: mogelijkheden voor biodiversiteit, bodem en klimaat	2018	GLB, toekomst landbouwsector
Waarde, natuur, ecosysteem	Wat natuur de mens biedt	2010	Waarde van het ecosysteem

Bijlage II: Zoekplan meerwaarde natuur inclusieve landbouw

Trefwoord(en)	Bron	Publicatie jaar	Onderwerp
Verdienmodel natuur inclusieve landbouw	Verdienmodellen voor natuurinclusieve landbouw	2015	Verdienmodellen
Verdienmodel natuur inclusieve landbouw praktijkervaringen	Verdienmodellen natuurinclusieve landbouw	2017	Verdienmodellen, ervaringen en ideeën
Natuur in de bedrijfsvoering	Boeren in beweging	2018	Overwegingen, en wat speelt er mee?
Biodiversiteit	Samen voor biodiversiteit	2018	Aanpak biodiversiteitsherstel
Financieringsvoordelen biodiversiteit, duurzaamheid	Rabobank en EIB breiden steun aan milieubewuste ondernemers uit	2018	De Rabobank Impactlening en de Rabo Groenfinanciering

Bijlage III: Interview Weerribben Zuivel BV

In deze bijlage is het interview afgenomen met de eigenaar van Weerribben Zuivel BV weergegeven.

Interviewer D: Diederik Vinke

Geïnterviewde K: Eigenaar Weerribben Zuivel BV

Locatie: Veldhuisweg 9 8362VB Nederland te Overijssel

Datum: 18-03-2019

D: Kunt u aangeven wat voor type bedrijf u heeft en wat de omvang is van uw bedrijf?

K: Wij hebben een biologisch melkveebedrijf midden tussen de rietvelden, het water en de graslanden. Dit melkveebedrijf heeft een omvang van vijfhonderd koeien en daarnaast hebben wij ca. vijfhonderd hectare (natuur)grond in gebruik.

Op hetzelfde erf verwerken wij biologische melk tot zuivelproducten. Jaarlijks wordt doormiddel van zeventig medewerkers ca. negen miljoen kilo biologische melk verwerkt op deze locatie. De koffiemelk en kaas worden op een andere locatie geproduceerd. Het assortiment bestaat uit ca. dertig producten. Afnemers van onze streekproducten zijn voornamelijk streekproductwinkels, biologische speciaalzaken, horeca en enkele supermarkten. Wij vermarkten deze zuivel onder de naam 'Weerribben Zuivel'. Er worden ook zuivelproducten gemaakt voor Albert Heijn, maar deze worden niet vermarkt onder de eigen merknaam. Deze keuze wordt bewust gemaakt om de exclusiviteit van de speciaalzaken te behouden. Daarnaast hebben wij ook een biologisch-dynamische tak in de zuivelverwerking. FrieslandCampina had het merk Zuiver Zuivel, maar wilde stoppen met de fabriek in Limmen waar dit werd geproduceerd. Wij hebben deze fabriek en de merknaam van FrieslandCampina overgenomen. De vijftientwintig biologisch-dynamische boeren die aan deze fabriek leverden konden door deze overname de melk blijven leveren als biologisch-dynamisch.

Recent hebben wij een biologische zorgboerderij op de Veluwe overgenomen, genaamd 'Boerderij Buitengewoon'. Dit kwam op ons pad, en past goed binnen ons bedrijf. Mijn vrouw en dochter hebben een zorgachtergrond en zijn samen met een aantal medewerkers verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken op dat bedrijf. Het jongvee van de locatie waar wij nu zijn gaat na het spenen naar de zorglocatie op de Veluwe, en komen als het vee een jaar oud is terug. De zorglocatie is gevestigd op een landgoed omringt door natuur, ook hier proberen wij op deze manier zorg, natuur en landbouw met elkaar te verbinden.

D: Bestaat uw bedrijf uit meerdere neventakken? Zo ja, kunt u aangeven hoe de omzet van het bedrijf verdeeld is tussen de verschillende neventakken?

K: In de dagelijkse organisatie bestaat het bedrijf uit verschillende takken, maar overkoepelend is zowel het melkveebedrijf, als de zuivelverwerking en de zorg één bedrijf. Het bedrijf draait een omzet van vijftientwintig miljoen euro.

D: Waarom hebt u gekozen voor deze vorm van bedrijfsvoering, en wat ziet u zelf als de grootste (financiële) meerwaarde?

K: In het jaar 1984 heb ik samen met mijn vader de keuze gemaakt om over te schakelen naar biologische melkveehouderij. De omschakeling naar biologisch was voor mij een manier van bedrijfsvoering die beter paste de omgeving en mijn beeld van hoe ik op een verantwoorde manier koeien kan houden. In die jaren werd biologische melk niet apart vermarkt door de melkfabrieken. Ik vond het jammer dat mijn melk verdween in de melktanks van de coöperatie. In 1992 heb ik samen met mijn vrouw besloten om een melkfabriekje te bouwen.

- D:** Hebt u alle grond in eigendom, of pacht u ook grond? Zo ja, van welke partijen pacht u grond? Kunt u deze samenwerking eens toelichten, biedt het bijv. financiële voordelen?
- K:** Wij hebben ca. honderdvijftig hectare grond in eigendom. De overige hectares hebben wij in gebruik doormiddel van huur- en pachtconstructies. Deze gronden zijn o.a. van Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, burens, kerk, en landgoed Tongeren (zorglocatie). Voor ons biedt dit zeker financiële voordelen, omdat wij financieel niet in staat zijn alle gronden die wij bewerken te kopen. Daarnaast behoren vele gronden die wij bewerken tot het Natura2000 gebied De Weerribben.
- D:** Past u agrarisch natuurbeheer toe op uw bedrijf? Heeft dit beheer voor u een financiële meerwaarde?
- K:** Ja, op ons bedrijf wordt agrarisch natuurbeheer toegepast. Wij houden in samenwerking met Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten al jaren de kwaliteit van het gebied in de gaten. Onderlinge afspraken worden vastgelegd in beheersovereenkomsten. Jaarlijks wordt er voor het groeiseizoen met elkaar afgestemd wat eventuele wensen zijn van de samenwerkingspartners. Na afloop van het groeiseizoen bespreken wij de samenwerking van het afgelopen jaar. Op deze manier weten wij wat er van elkaar verwacht wordt. Wij ontvangen een premie per hectare zoals iedere agrariër in Nederland. Verder wordt er geen gebruik gemaakt van subsidies, omdat ik daar niet van afhankelijk wil zijn. Deze subsidies geven op de langere termijn geen jaarlijkse zekerheid. De meerwaarde van agrarisch natuurbeheer wordt op ons bedrijf voornamelijk indirect behaald door het verhaal achter de zuivel richting de consument.
- D:** Op welke punten kan de natuur de landbouw (financieel) versterken vanuit uw oogpunt?
- K:** Samenwerking en het beheer van natuurgronden kan financiële voordelen opleveren wanneer ondernemers hierdoor in staat zijn meer ruwvoer te winnen en zo kunnen besparen op het aanvoeren van grondstoffen.
- D:** Op welke punten kan de landbouw de natuur (financieel) versterken vanuit uw oogpunt?
- K:** Door het toepassen van een extensievere vorm van landbouw kan de landbouw bijdragen aan het behoud van biodiversiteit. Dit betekent niet dat ieder intensief bedrijf extensief moet of kan worden, maar gemiddeld is het extensiveren van vijftientig procent van het areaal goed toepasbaar en haalbaar op het gemiddelde bedrijf. Het verhogen van het waterpeil, uitgestelde maaidata waardoor er minder gras wordt geoogst betekent niet meteen minder melk. Het toepassen van weidevogelbeheer, akkerranden en kruidenrijke graslanden zijn voor de gemiddelde melkveehouder haalbare vormen van het versterken van de natuur. Het vervangen van bijv. vijftientig procent van het areaal Engels raaigras door kruidenrijk grasland hoeft niet ten koste te gaan van de melkproductie. Het minder eiwitrijke gras kan bijdragen aan een betere benutting van het totaal aangeboden rantsoen en kan de gezondheid van de koeien ten goede komen. Diverse genoemde maatregelen kunnen dus bijdragen aan het financieel versterken van een bedrijf.

- D:** Op welke manier kunnen investeringen op uw bedrijf bijdragen aan natuur inclusieve landbouw?
- K:** Dit kun je heel breed zien, maar natuurinclusieve landbouw speelt te allen tijde een rol bij het maken van investeringen en/of keuzes. Zo is bijv. het ophangen van nestkasten een keuze die bijdraagt aan de biodiversiteit op het bedrijf. Investeren in bodemgezondheid dragen de grootste bijdrage aan natuurinclusieve landbouw. Het ruwvoer (hoeveelheid en kwaliteit) dat wij halen van onze gronden heeft een grote invloed op de prestaties van het vee. Het is een hele andere manier van ondernemen. Wij voeren relatief weinig grondstoffen aan, en correcties in het rantsoen worden dus ook uitgevoerd met de verschillende soorten gras. Wij hebben op dit moment drie kuilen geopend zodat wij dit ruwvoer met elkaar kunnen mengen en zo goed mogelijk kunnen benutten. Bij ons is melkproductie per koe geen doel, maar een resultaat van het geoogste ruwvoer. Een hele andere manier van ondernemen, maar het geeft mij wel veel rust. Bij het oogsten van het ruwvoer wachten wij tot het mooi weer is, en hebben wij niet meteen buikpijn als het gras wat langer wordt en dan hierdoor bijv. ons gestelde melkproductie doel per koe niet zouden behalen. Heel wat anders, bijv. het aanleggen van sloten als dit noodzakelijk is hier houden wij rekening met de weidevogels. Door minder steile taluds aan te leggen kunnen de kuikens schuilen in de randen van de sloot, en hebben hier een overlevingskans omdat ze ook weer uit de sloten kunnen komen.
- D:** Kan natuur inclusieve landbouw een kostenbesparing opleveren?
- K:** De teeltkosten en diergezondheidskosten per hectare kunnen dalen, omdat er bij gangbare melkveebedrijven die natuurinclusieve landbouw (gaan) toepassen bijv. minder kunstmest wordt gestrooid en minder gewasbeschermingsmiddelen worden toegepast. Klaversoorten kunnen kunstmest vervangen en de teeltkosten verlagen. Kruiden kunnen de diergezondheid positief beïnvloeden en de gezondheidskosten verlagen.
- D:** Hoe kan een melkveehouder zijn kosten en opbrengsten doormiddel van natuurinclusieve landbouw in evenwicht brengen?
- K:** Dit is op ons bedrijf een uitdaging. Gezien ons eigen bedrijf hebben wij een relatief lage melkproductie per hectare. Dit zorgt voor hoge bewerkingskosten per kilogram melk. De gerealiseerde 'meerprijs' voor biologische melk en de marge op de verkoop van de zuivelproducten zijn wij nodig om een rendabele bedrijfsvoering te kunnen realiseren.
- D:** Merkt u dat op dit moment banken, afnemers en de omgeving de meerwaarde van natuur inclusieve landbouw zien? Zo ja, hoe vertaalt zich dit (financieel)?
- K:** Op dit moment wordt er door banken nog geen meerwaarde gegeven aan natuurinclusieve landbouw, maar ik weet wel dat banken op dit moment onderdeel uitmaken in de uitvoering van pilots. Afnemer van het Zuiver Zuivel merk Albert Heijn is bereid afspraken te maken voor iedere geleverde kilogram melk zodat ik de ondernemers die deze melk leveren ook een vaste melkprijs kan bieden. De omgeving ziet deze meerwaarde ook en biedt mogelijkheden om te ondernemen naast een Natura2000 gebied.
- D:** Verwacht u dat de overheid in de toekomst hogere vergoedingen gaat betalen voor natuur inclusieve landbouw?
- K:** Gezien de daling van de betalingsrechten verwacht ik dat er in de toekomst doormiddel van het nieuwe GLB hier meer rekening mee wordt gehouden. Ook rond deze verkiezingstijd is er veel aandacht voor klimaat, biodiversiteit en weidevogels.
- D:** Is de consument bereid te betalen voor de meerwaarde van natuur inclusieve landbouw?
- K:** De meerwaarde van natuurinclusieve landbouw is goed realiseerbaar doormiddel van de verkoop van zuivelproducten. Horeca, speciaalzaken en streekproduct winkels trekken een bepaalde groep consumenten die bereid is te betalen voor dat stukje gerealiseerde meerwaarde.

- D:** Op welke manier koppelt u de omgeving aan uw producten?
- K:** Dit gebeurt o.a. door een samenwerking met WaterReijk Marketing. Op de verpakking van de zuivelproducten zijn koeien, sloot(randen), riet en weidevogels te zien. De samenwerking met Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten zorgt er ook voor dat de omgeving op de kaart wordt gezet. Ook het aanbieden van bijv. de Weerribben zuivelroute is een vorm van marketing voor zowel het bedrijf als het gebied.
- D:** Hoe reageert uw omgeving op deze manier van bedrijfsvoering?
- K:** Ik ben in dit gebied geboren, dit is mijn thuis en al die tijd heb ik geen vorm van confrontatie met de omgeving ervaren. Mensen gunnen elkaar hier de ruimte en er is geen blik van afgunst naar elkaar. Iedere ondernemer in dit gebied onderneemt op zijn eigen manier van intensief tot extensief. Ik ervaar veel waardering, respect en verbinding met de omgeving en de mensen om mij heen.
- D:** Met welke partijen werkt u samen, en geeft dit een financiële meerwaarde?
- K:** Wij werken samen met de eerder genoemde organisaties, en daarnaast werken wij ook samen met de Vogelbescherming Nederland. Onze zuivel mag het logo Vogelbescherming Nederland dragen omdat wij voldoen aan de strenge criteria voor boerenlandvogels opgesteld door de Vogelbescherming. Op dit moment gaan wij starten met een bloemenactie in samenwerking met de Vogelbescherming. Iedere consument ontvangt bij aankoop van een product van Weerribben Zuivel of Zuiver Zuivel een zakje biologisch bloemenzaad om zo gezamenlijk met de consument bij te dragen aan de biodiversiteit in Nederland. Samenwerking zorgt voor draagvlak en kennisverspreiding en geeft indirect een financiële meerwaarde.
- D:** Wat zou er op dit moment nog moeten gebeuren/veranderen zodat uw bedrijf nóg toekomstbestendiger wordt? Bij welke partijen moet deze verandering plaatsvinden?
- K:** Vergoedingen door de overheid die bijdragen aan het herstel van biodiversiteit is een welkome aanvulling voor alle ondernemers die zich (gaan) inzetten voor natuurinclusieve landbouw. Als ondernemers vergoedingen kunnen ontvangen voor extensivering en maatregelen die biodiversiteit bevorderen kunnen wij als sector veel bereiken. Van belang is dat Nederlandse (gezins-) bedrijven hun bestaan kunnen behouden. Samenwerking tussen natuurorganisaties en melkveehouders die zich willen inzetten voor natuurbehoud vind ik een goede ontwikkeling. Ondernemers rondom een Natura2000 gebied kunnen doormiddel van beweiding, maaien of het onderhouden van houtwallen de natuur onderhouden, bijdragen aan een verantwoorde manier van verschraving en zo verbossing op deze gronden tegen gaan.
- D:** Hoe ziet de toekomst van natuurinclusieve landbouw eruit volgens u, biedt het financiële voordelen voor melkveehouders die willen omschakelen naar natuurinclusieve landbouw vanuit uw oogpunt?
- K:** Ik denk dat natuurinclusieve landbouw, (hierbij denk ik aan gangbare melkveebedrijven die op ca. vijftientig procent van het areaal natuurinclusieve landbouw toepassen) een deel van de huidige gangbare landbouw bedrijven kan vervangen. Gezien de politieke ontwikkelingen kan natuurinclusieve landbouw de toekomstige manier van bedrijfsvoering zijn.
- D:** Hoe kan een gangbare (niet-biologische) melkveehouder die gemotiveerd is in te zetten op natuurinclusieve landbouw volgens u een goede start maken? Welke mensen (organisaties) kunnen deze ondernemers (financieel) ondersteunen in de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw?
- K:** Het is van belang goede mensen om je heen te hebben die deze manier van ondernemen kunnen en willen ondersteunen. Dit begint bij de toeleveranciers zoals de mengvoerleveranciers, loonwerkers, veearts, ki-organisaties, banken, accountants etc. Daarnaast kan samenwerking met natuurorganisaties en of agrarische collectieven ondersteuning bieden.

Bijlage IV: Interview Royal FrieslandCampina U.A.

In deze bijlage is het interview afgenomen met de adviseur buitendienst midden Overijssel en Achterhoek-Noord van FrieslandCampina weergegeven. Tijdens dit interview zijn een groot deel van de vragen beantwoord. Een aantal specifieke vragen zijn naderhand gesteld aan de programmaleider biodiversiteit van FrieslandCampina.

Interviewer D: Diederik Vinke

Geïnterviewde J: Adviseur buitendienst RFC

Geïnterviewde G: Programmaleider Biodiversiteit RFC

Locatie: Paterswal 15 7671TB Vriezenveen te Overijssel

Datum: 25-02-2019

- D:** Biedt de zuivelcoöperatie op dit moment mogelijkheden om natuurinclusieve landbouw te vermarkten? Zo ja, hoe? Zo nee, is dit in de toekomst concreet te maken en hoe?
- J:** FrieslandCampina vermarkt biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw op dit moment doormiddel van de biodiversiteitsmonitor i.c.m. PlanetProof zuivel. Daarnaast kunnen alle leden van FrieslandCampina punten behalen doormiddel van Foqus Planet op biodiversiteit. Foqus Planet is tot stand gekomen vooral door de vraag van markt en maatschappij.
- D:** Natuurinclusieve bedrijven besparen de natuur, en leveren hier dus een bijdrage aan. Hoe zorgt de zuivelcoöperatie ervoor dat de gecreëerde financiële meerwaarde ook daadwerkelijk bij deze ondernemers terecht komt?
- J:** Wanneer een melkveehouder natuurinclusieve landbouw toepast op zijn bedrijf, zal dit een positief effect hebben op het onderdeel duurzame ontwikkeling van Foqus Planet. De Foqus Planet toeslag is een herverdeling van het melkgeld (doormiddel van een inhouding onder alle leden à 25 cent/100 kg. melk). In 2019 ontvangen melkveehouders op basis van behaalde punten op o.a. biodiversiteit een toeslag. Daarnaast heeft FrieslandCampina nu een zogenoemde 'Top Zuivel'. Deze melkstroom voldoet aan de voorwaarden van het keurmerk PlanetProof. De meerwaarde van PlanetProof zuivel komt uit de markt. Melkveehouders ontvangen voor het leveren van PlanetProof zuivel in 2019 1 euro/100 kg. melk extra, en vanaf 2020 2 euro/100 kg. melk bovenop de garantieprijs en de weidegangtoeslag.
- D:** Hoe meet/controleert de zuivelcoöperatie of een bedrijf nu of in de toekomst natuurinclusief is? Hanteert de zuivelcoöperatie doormiddel van bijv. leveringsvoorwaarden harde eisen?
- J:** Ja, voor PlanetProof melk worden harde eisen gehanteerd. Melkveehouders moeten doormiddel van Kringloopwijzer resultaten aantonen dat de gestelde eisen worden behaald. De biodiversiteitsmonitor is de basis voor de indicatoren van PlanetProof zuivel en Foqus Planet 2019.
- D:** Wordt de meerwaarde van biodiversiteit op dit moment vermarkt?
- J:** Ja, doormiddel van PlanetProof zuivel wordt deze meerwaarde direct vermarkt. Indirect wordt de meerwaarde van biodiversiteit vermarkt doormiddel van een reclamecampagne t.a.v. PlanetProof zuivel en biodiversiteit.
- D:** Biedt de toekomst mogelijkheden voor het vermarkten van natuurinclusieve zuivel? Biedt dit een financiële meerwaarde voor de zuivelcoöperatie en de leden van de coöperatie?
- J:** Op dit moment ziet FrieslandCampina hier richting de toekomst markt voor. Voor de zuivelcoöperatie heeft dit een financiële meerwaarde. Het toepassen van natuurinclusieve landbouw in combinatie met de PlanetProof zuivel door enkele leden van de coöperatie biedt een financiële meerwaarde voor alle leden. Een deel van de meerwaarde die behaald wordt doormiddel van PlanetProof zuivel (1,5 euro/100 kg. melk) wordt gebruikt voor financiering van duurzame initiatieven.
- D:** Is er op de afzetmarkt ruimte om extra marge te behalen doormiddel van het vermarkten van natuurinclusieve landbouw?

- J: Op dit moment ziet FrieslandCampina natuurinclusieve landbouw niet als een aparte melkstroom, maar valt dit onder PlanetProof zuivel. FrieslandCampina kiest hiervoor omdat PlanetProof zuivel gebaseerd is op een breder niveau; dier, klimaat en biodiversiteit. Doordat FrieslandCampina meerdere fabrieken heeft in Nederland is het logistiek gezien haalbaar om PlanetProof zuivel apart te verwerken. Diverse grote zuivelconcurrenten in Nederland hebben maar één verwerkingslocatie. FrieslandCampina denkt hier een voordeel te kunnen behalen ten opzichte van de concurrent.
- D: **Hoe kan natuurinclusieve landbouw financieel beloond worden? Beloning in de vorm van een meerprijs is enigszins denkbaar, maar zijn er ook mogelijkheden om ondernemers die werken aan natuurinclusieve landbouw indirect financieel te belonen?**
- J: FrieslandCampina heeft gewerkt aan de pilot; ‘‘Zuivelsector versterkt natuur en landschap’’. Persoonlijk denk ik dat het indirect financieel belonen van natuurinclusieve landbouw in de toekomst komt vanuit bijv. het vernieuwde GLB. De huidige hectare premie is wellicht in de toekomst meer gericht op natuurinclusieve landbouw.
- D: **Welke kennis en praktijkervaringen in het bijzonder omtrent de financiële meerwaarde heeft de organisatie zoal opgedaan met de pilot ‘‘zuivelsector versterkt natuur en landschap’’? Kunt u mij wat meer vertellen over wat het doel is van deze pilot?**
- G: Het doel van de pilot is om een landelijk registratienetwerk voor natuur en landschapsbeheer inspanningen van melkveehouders op te zetten. Over de kennis en ervaringen uit de pilot kan op dit moment nog niets over gezegd worden. De pilot is nog gaande.
- D: **Staan er nog pilots m.b.t. natuurinclusieve landbouw op het programma? Zo ja, kunnen melkveehouders die interesse hebben in natuurinclusieve landbouw hier bij aan sluiten?**
- G: Daar kan op dit moment niets over gezegd worden.
- D: **Welke visie heeft de zuivelcoöperatie op het behalen van financiële meerwaarde doormiddel van natuurinclusieve landbouw voor de toekomst?**
- G: Het behoud van natuur en landschap is een publiek belang. Er zullen dus ook meer partijen bereid moeten zijn dan de zuivelondernemingen alleen om melkveehouders te belonen voor hun inspanningen voor het behoud van de natuur en landschapselementen.
- D: **Wordt natuurinclusieve landbouw wereldwijd erkent, en wordt hier de meerprijs voor betaald?**
- J: PlanetProof zuivel is momenteel puur gericht op de Nederlandse markt. Landen om ons heen zijn misschien wel verder op het gebied van natuurinclusieve landbouw, maar halen dit niet uit de markt. Zo is bijv. de Duitse zuivelmarkt veelal gericht op VLOG-zuivel. Op dit moment wordt natuurinclusieve landbouw wereldwijd niet erkent, maar wellicht biedt dit in de toekomst zeker kansen wanneer de welvaart in diverse afzetlanden toeneemt.
- D: **Hoe kan een zuivelcoöperatie ervoor zorgen dat ook achterblijvers meegaan met toekomstige ontwikkelingen omtrent biodiversiteit?**
- J: Wij blijven leden van de coöperatie stimuleren. Op een gegeven moment kan het zijn dat de basiseisen aangescherpt worden, of dat bepaalde eisen toegevoegd worden aan de basiseisen. Om melk te mogen leveren moeten alle leden minimaal voldoen aan de gestelde basiseisen.
- D: **Kan een zuivelcoöperatie een financiële bijdrage leveren voor de samenwerking tussen natuurinclusieve boeren en/of andere partijen? Zo ja, hoe? Zo nee, en in de toekomst?**
- G: Ja, FrieslandCampina wil graag samen werken met andere partijen aan verdienmodellen voor duurzame melkveebedrijven. Belangrijke uitgangspunten daarbij zijn dat er met de zelfde maatstaven (criteria) gewerkt worden en vanuit verschillende partijen (financiële) voordelen worden geboden aan de melkveehouders met een aantoonbaar duurzame bedrijfsvoering.
- D: **Is de consument te bereiken en te informeren over de meerwaarde van natuurinclusieve landbouw ten opzichte van de basis zuivel en weidezuivel?**

- G: Het onderhoud en behoud van de natuur en het landschap zijn publieke waarden. Veel consumenten geven aan dit belangrijk te vinden. Door zuivelproducten te positioneren als vriendelijk voor natuur, milieu en het landschap wordt hierop in gespeeld. Consumenten worden op die manier uitgedaagd meer te betalen voor de diensten van natuurinclusieve boeren.
- D: **Is de consument bereid te betalen voor de meerwaarde van natuurinclusieve landbouw. Zo ja, is dit meetbaar? Zo nee, wat houdt de consument tegen?**
- G: Er is niet één soort consument. Consumenten houden met verschillende aspecten rekening bij de aankoop van (zuivel)producten. Naast prijs, is dat in toenemende mate ook de meer intrinsieke waarde voor verscheidene duurzaamheidsthema's, waaronder het behoud van de Nederlandse natuur en het landschap.
- D: **Kan een melkveehouder investeren in biodiversiteit en natuurinclusieve landbouw vanuit financieel oogpunt?**
- G: Ja, dat verschilt echter wel per ondernemer en per bedrijf. Een ondernemer moet wel een bepaalde visie hebben en dit ook in zijn bedrijfsvoering tot uiting brengen.
- D: **Hoe bewaakt de zuivelcoöperatie (in de toekomst) dat een melkstroom met een (financiële) meerwaarde voldoende onderscheidend blijft?**
- J: De gestelde eisen voor PlanetProof zuivel gelden van 2019-2022, vanaf 2020 worden de voorwaarden voor een aantal eisen verhoogd. Na 2022 volgt er een herziening van de eisen en voorwaarden voor PlanetProof zuivel.
- D: **Hoe ziet de toekomst van natuurinclusieve landbouw eruit op de nationale- en internationale markt?**
- G: Internationaal is er voornamelijk behoefte voor het wereldwijde behoud van het natuurlijk kapitaal. Natuurlijk kapitaal is de voorraad aan natuurlijke ecosystemen die een stroom van waardevolle producten en diensten voortbrengt, nu en in de toekomst. Het is de uitbreiding van het economische begrip kapitaal (vervaardigde productiemiddelen) met de producten en diensten die de natuurlijke omgeving voortbrengt. Het behoud van biodiversiteit hangt hier sterk mee samen, maar is een breder begrip dan natuurinclusiviteit. Steeds meer zuivelafnemers nemen het behoud van biodiversiteit of natuurlijk kapitaal op in hun duurzaamheidsprogramma's. Een belangrijke factor is daarbij de inkoop van grondstoffen met een lage netto impact op het wereldwijde natuurlijk kapitaal. FrieslandCampina heeft daarop ingespeeld met de ontwikkeling van de biodiversiteitsmonitor. Deze wordt op gebruikt voor de nationale markt, bijvoorbeeld als belangrijk monitoringsinstrument voor biodiversiteit in "on the way to Planet Proof" van Stichting Milieu Keur.
- D: **Biedt de zuivelcoöperatie (financiële) mogelijkheden om natuurinclusieve landbouw lokaal op de kaart te zetten, zodat de financiële meerwaarde stimulerend werkt en meerdere ondernemers hier op in zetten zodat dit leidt tot ontwikkelingsmogelijkheden van melkveehouders rondom een Natura2000 gebied? Is het bijv. mogelijk om een aparte melkstroom op te zetten van lokale zuivel?**
- G: Het opzetten van bijzondere melkstromen is geen doel op zich. Het belangrijkste doel van FrieslandCampina is het creëren van meerwaarde voor de leden-melkveehouders. Voor een groot gedeelte is dat een goede melkprijs. Anderzijds is maatschappelijk en politiek draagvlak ook van meerwaarde. Het behartigen van deze belangen ligt traditioneel ook bij de land- en tuinbouw organisaties.

- D:** Merkt de zuivelcoöperatie dat op dit moment banken of afnemers de meerwaarde van biodiversiteit en/of natuurinclusieve landbouw waarderen? Zo ja, hoe vertaald zich dit? Zo nee, waarom niet?
- G:** Ja, om een voorbeeld te noemen; de Rabobank werkt op dit moment i.s.m. FrieslandCampina en de Provincie Drenthe aan een pilot “duurzaamheidsplannen op maat”. De Rabobank wil financiële steun (doormiddel van rentekortingen) bieden aan melkveehouders op basis van de score in de biodiversiteitsmonitor.
- D:** Hoe kan de zuivelcoöperatie melkveehouders (financieel) ondersteunen die gemotiveerd zijn om hun eigen bedrijf natuurinclusief te maken?
- J:** Bedrijven die geen PlanetProof zuivel leveren zullen extra gestimuleerd worden doormiddel van de coöperatieve duurzaamheidsinitiatieven die doormiddel van marge op de PlanetProof zuivel betaald worden.
- D:** Welke (financiële) mogelijkheden biedt de zuivelcoöperatie om zowel landbouw, natuur, burgers en de consument met elkaar te verbinden?
- J:** Doormiddel van het zogenoemde “boer op de vloer”, staan melkveehouders in de supermarkt om de consument ter vertellen over het verhaal achter zuivel en de passie waarmee zij ondernemen. Daarnaast organiseert FrieslandCampina open boerderij dagen waar rondleidingen en activiteiten worden georganiseerd op het boeren erf.

Bijlage V: Interview Staatsbosbeheer

In deze bijlage is het interview afgenomen met de boswachter beheer Twente van Staatsbosbeheer weergegeven.

Interviewer D: Diederik Vinke

Geïnterviewde A: Boswachter Beheer Twente

Locatie: Dorpsstraat 1a 7694 AA Kloosterhaar te Overijssel

Datum: 13-03-2019

D: Denkt u dat er mogelijkheden zijn voor het uitvoeren van natuurinclusieve landbouw door melkveehouders die op dit moment een (zowel biologisch als niet-biologische) bedrijfsvoering hanteren rondom het natuurgebied "De Engbertsdijkerven"?

A: Ja, natuurinclusieve landbouw is goed toepasbaar op de landbouwgronden rondom De Engbertsdijkerven. Deze vorm van landbouw kan bijdragen aan een zachtere overgang tussen enerzijds de natuurgronden en anderzijds de intensieve landbouwgronden.

D: Op welke punten kan de natuur de landbouw versterken vanuit uw oogpunt?

A: Het verpachten van gronden die in eigendom zijn van Staatsbosbeheer kan bijdragen aan het versterken van de landbouw. De landbouw heeft ook baat bij de flora en fauna dat leeft in een gebied. Het behoud van het natuurlijk proces zorgt voor weerbaarheid en voorkomt deels het toenemen van ziekten en plagen.

D: Op welke punten kan de landbouw de natuur versterken vanuit uw oogpunt?

A: Relatief eenvoudige toepassingen als extensief randenbeheer, akkerranden, kruidenrijke graslanden en erfinrichtingen waar ruimte is voor biodiversiteit en natuur kunnen bijdragen aan het versterken van de natuur.

D: Voert uw organisatie op dit moment experimenten (pilots) uit met het toepassen van natuur inclusieve landbouw? Zo ja, welke kennis en praktijkervaringen heeft uw organisatie zoal opgedaan op dit gebied?

A: Staatsbosbeheer is op dit moment bezig met het uitvoeren van verschillende pilots. Tijdens deze pilots gaat Staatsbosbeheer pachters ondersteunen die over willen schakelen naar natuurinclusieve landbouw. Doormiddel van veertig experimenten gaat Staatsbosbeheer onderzoeken hoe natuurinclusieve landbouw kan bijdragen aan het bepalen van de natuurdoelen. Over kennis en praktijkervaringen kan op dit moment nog niets over gezegd worden, omdat de pilots nog lopen.

D: Melkveehouders die werken aan natuur inclusieve landbouw dragen bij aan bijv. dierenwelzijn, milieu, natuur en volksgezondheid. In hoeverre kan de organisatie deze inzet (financieel) belonen, en hoe?

A: Staatsbosbeheer ontvangt van de Provincie subsidies om in te zetten voor het behalen van natuurdoelen. Financiële beloning door Staatsbosbeheer is op dit moment niet mogelijk. Bij het verstrekken van pachtgronden wordt er wel steeds meer gekeken naar de pachtende partij. Om een voorbeeld te noemen verpacht Staatsbosbeheer liever gronden aan een extensieve melkveehouder, dan aan een intensieve. Het pachten van gronden moet niet alleen gebruikt worden om bijv. een meerprijs te behalen doormiddel van PlanetProof melk te kunnen leveren aan FrieslandCampina (hier ontstaat binnen Staatsbosbeheer de laatste tijd veel vraag naar). De pachter moet een bepaalde filosofie hebben om gronden te pachten en dit moet wat ons betreft ook terug te vinden zijn in de bestaande bedrijfsvoering.

D: Denkt u dat samenwerking tussen melkveehouders en Staatsbosbeheer een (financiële) meerwaarde kan opleveren voor zowel melkveehouders als Staatsbosbeheer rondom een Natura2000 gebied? Hoe kijkt u hier tegenaan, hebben melkveehouders en Staatsbosbeheer elkaar wat te bieden?

A: Ja, ik denk dat een melkveehouder met een uitgesproken filosofie de verpachte gronden goed kan beheren met de nodige kennis en wijsheid wat ervoor zorgt dat dit een kostenbesparing oplevert voor Staatsbosbeheer.

Voor de melkveehouders is de meerwaarde dat er gronden worden toegekend doormiddel van een pachtovereenkomst die ruimte bieden voor graasdieren en of het maaien van ruwvoer. Bij beweiding moet men denken aan een beperkt aantal GVE's per hectare, omdat er anders te weinig voedsel beschikbaar is. Beweiding is afhankelijk van het gebied, omdat niet ieder perceel zich leent voor beweiding. Enkele percelen zijn te in het voor- en najaar te drassig waardoor er veel schade kan worden aangericht aan de vegetatie. Deze percelen bieden wel weer mogelijkheden voor maaien en afvoeren van gras in de droge periode van het jaar.

D: Welke afspraken moeten er zoal worden gemaakt tussen Staatsbosbeheer en melkveehouders omtrent natuurinclusieve landbouw rondom Natura2000 gebieden?

A: Als een ondernemer natuurinclusieve landbouw toepast op zijn eigen gronden hoeven hier geen afspraken over gemaakt te worden met Staatsbosbeheer. Afspraken op de gronden van Staatsbosbeheer worden afgesloten doormiddel van de pachtovereenkomst.

D: Welke samenwerking is er bijv. mogelijk tussen provincie, waterschap, Staatsbosbeheer en de melkveehouders? Kan dit financiële voordelen opleveren voor de samenwerkende partijen?

A: Op dit moment is tussen deze vier partijen nog geen samenwerking mogelijk. Wel merk ik dat naast Staatsbosbeheer ook de Provincie en de waterschappen steeds meer aandacht geven aan biodiversiteit, natuurdoelen, klimaat en water. In gesprek gaan met deze partijen biedt voor melkveehouders zeker een meerwaarde. Men kan van elkaar leren, en de diverse partijen zullen elkaars 'taal' beter verstaan.

D: Hoe kan natuur inclusieve landbouw lokaal op de kaart worden gezet, zodat de (financiële) meerwaarde stimulerend werkt en meerdere ondernemers hier op in zetten?

A: Lokaal kan ik mij voorstellen dat er voordelen te behalen zijn wanneer men met elkaar gaat samenwerken. Marktonderzoek om te kijken of het mogelijk is om de regio op de kaart te zetten is kan verrijkend zijn voor de lokale ondernemers. Natuur en de regio koppelen doormiddel van samenwerking, diensten en/of producten kan mogelijkheden bieden en een financiële meerwaarde creëren.

D: Is er ruimte voor het pachten van gronden etc. om meer diversiteit aan te brengen in het landschap? Wanneer komt een melkveehouder hiervoor in aanmerking, zijn hier voorwaarden voor?

A: Vanaf 2021 is het voor pachters van Natura2000 gronden verplicht een cursus te volgen. Doormiddel van cursussen hebben pachters de benodigde kennis om vakbekwaamheid in natuurbeheer te kunnen aantonen. Deze cursus kan men volgen en behalen op drie verschillende soorten niveaus.

- D:** Hoe ziet de toekomst van natuurinclusieve landbouw eruit volgens u, biedt het financiële voordelen voor melkveehouders vanuit uw oogpunt?
- A:** Als melkveehouders financieel beloond worden in welke vorm dan ook biedt dit voordelen. Ik denk dat diverse melkveehouders die bijv. nu redelijk extensief zijn relatief gemakkelijk kunnen overschakelen. Natuurinclusieve landbouw moet dan wel landelijk erkent worden en hier moet de ondernemer ook de meerprijs voor ontvangen, om een financieel gezond bedrijf te kunnen behouden.
- D:** Welke mogelijkheden biedt uw organisatie om zowel landbouw, natuur en burgers met elkaar te verbinden?
- A:** Op dit moment organiseren wij activiteiten waarbij wij de burger met de natuur verbinden. Het verbinden van landbouw, natuur en burgers wordt op dit moment niet door ons uitgevoerd. Hier liggen mijns inziens wel mogelijkheden, en zou een taak kunnen zijn van een ondernemer rondom een Natura2000 gebied.
- D:** Hoe kan uw organisatie melkveehouders ondersteunen die gemotiveerd zijn om hun eigen bedrijf natuur inclusief te maken?
- A:** Staatsbosbeheer doet onderzoek naar het geven van zekerheden als het gaat om het verstrekken van pacht. Veelal worden er pachtovereenkomsten aangegaan voor de duur van zes jaar en die termijn wordt steeds van rechtswege met zes jaar verlengd. Onderzoek wordt gedaan naar pachtzekerheden van bijv. twaalf of achttien jaar. Echter hangen hier voor zowel pachter als verpachter de nodige voor- en nadelen aan. Pacht langer dan zes jaar geeft voor de pachter meer zekerheid, ook wanneer men investeringen wil uitvoeren op het bedrijf. Ook wordt er onderzoek gedaan naar pacht prijzen met een garantietermijn, ook dit zou pachters meer zekerheid kunnen bieden.

Bijlage VI: Ontwikkelpuntentabel 2019 Foqus Planet

Punten	DIERGEZONDHEID EN -WELZIJN		KLIMAAT	BIODIVERSITEIT				
								
	Levensduur	Kaiveroploek kallok	Broeikasgasuitstoot (gram CO ₂ -eq/kg melk)	Stikstofbodembalans (kg N/ha)	Ammoniakemissie (kg NH ₃ /ha)	Eiwit van eigen land (% van totaal gebruik eiwit)	Blijvend grasland % blijvend grasland	Natuur & landschap % totaal oppervlak
40	> 6 jr. 8 mnd - 30 dgn	91 - 100	< 1.000	< 50	< 45	> 75	> 70	Beheerovereenkomst > 10%
30	6 jr. 1 mnd - 6 jr. 8 mnd 30 dgn	81 - 90	1.000 - 1.100	50 - 100	45 - 50	65 - 75	60 - 70	Beheerovereenkomst > 5-10% of eigen verklaring > 5%
20	5 jr. 4 mnd - 6 jr. 0 mnd 30 dgn	76 - 80	1.101 - 1.200	101 - 150	51 - 60	55 - 64	50 - 59	Beheerovereenkomst of eigen verklaring 1-5%
10	4 jr. 8 mnd - 5 jr. 3 mnd 30 dgn	70 - 75	1.201 - 1.300	151 - 200	61 - 75	45 - 54	40 - 49	Beheerovereenkomst of eigen verklaring < 1%
0	< 4 jr. 8 mnd - 0 dgn / onbekend	< 70 / onbekend	> 1.300 / onbekend	> 200 / onbekend	> 75 / onbekend	< 45 / onbekend	< 40 / onbekend	Geen beheer / onbekend

Figuur I: Ontwikkelpuntentabel 2019 Foqus Planet (FrieslandCampina, z.d.)

Bijlage VII: Collectief Midden Overijssel - Overzicht vergoedingen 2019

Overzicht vergoedingen 2019

Code	Pakketgroep en beheerpakket		Vergoeding
A01a	grasland met rustperiode 1 april - 1 juni	per ha	€ 320,06
A01b	grasland met rustperiode 1 april - 8 juni	per ha	€ 466,46
A01c	grasland met rustperiode 1 april - 15 juni	per ha	€ 623,72
A02a	kuikenvelden rustperiode van 2 weken	per gha	€ 292,21
A02b	kuikenvelden rustperiode van 3 weken	per gha	€ 438,61
A02c	Kuikenvelden rustperiode van 4 weken	per gha	€ 585,02
A02d	Kuikenvelden rustperiode van 5 weken	per gha	€ 731,42
A02e	Kuikenvelden rustperiode van 6 weken	per gha	€ 877,83
A03a	plas-dras inundatie 15 februari - 15 april	per ha	€ 875,84
A03b	plas-dras inundatie 15 februari - 15 mei	per ha	€ 1.389,46
A03c	plas-dras inundatie 15 februari - 15 juni	per ha	€ 2.307,23
A03d	plas-dras inundatie 15 februari - 1 augustus	per ha	€ 2.307,23
A03e	plas-dras greppel inundatie 15 februari - 15 april	per ha	€ 875,84
A03f	plas-dras greppel inundatie 15 februari - 15 mei	per ha	€ 1.389,46
A03g	plas-dras greppel inundatie 15 februari - 15 juni	per ha	€ 2.307,23
A03h	plas-dras greppel inundatie 15 februari - 1 augustus	per ha	€ 2.307,23
A03i	plas-dras greppel inundatie 3 weken tussen 1 mei - 1 augustus	per ha	€ 692,17
A03j	plas-dras greppel inundatie 4 weken tussen 1 mei - 1 augustus	per ha	€ 922,90
A04a.14.001	Legselbeheer nesten beschermen op grasland	per stuk	€ 121,61
A04b	Legselbeheer rustperiode op bouwland 1 april - 15 mei	per ha	€ 337,58
A05a	kruidenrijk grassland 1 april - 15 juni	per ha	€ 1.200,52
A05h	kruidenrijk grasland rand klasse A	per ha	€ 1.020,35
A06a	extensief beweide grasland 1 april / 15 juni, min. 1 tot max. 1,5 GVE	per ha	€ 557,84
A06c	extensief beweide grasland	per ha	€ 382,50

Figuur II: Collectief Midden Overijssel - Overzicht vergoedingen 2019 (Collectief Midden Overijssel, z.d.)

Overzicht vergoedingen 2019

	1 april / 15 juni, min. 1 tot max. 3 GVE		
A07a	ruige mest	per ha	€ 110,98
	Rijland		
A13b	botanisch waardevol grassland	per ha	€ 1.322,60
	botanisch hooiland		
A13b.14.002	botanisch waardevol grasland	per ha	€ 1.322,60
	botanisch hooiland: beoordeling beperkt/matig		
A13d	botanisch waardevol grasland	per ha	€ 1.470,75
	botanisch waardevolle hooilandrand		
A13d.14.002	botanisch waardevol grasland	per ha	€ 1.470,75
A14a	Stoppelland	per ha	€ 144,00
	graanstoppel: 1 november en 15 maart		
A15a	wintervoedselakker	per ha	€ 1.932,14
	1 mei-15 maart		
A16b	Vogelakker	per ha	€ 1.932,14
	meerjarige vogelakker		
A18	kruidenrijke akker 3 van de 3 jaar graan	per ha	€ 1.899,03
A18f	gewas anders dan graan	per ha	€ 100,20
A19g.14.002	kruidenrijke akkerranden	per ha	€ 1.932,14
	Zand		
A19b.14.003	kruidenrijke akkerranden	per ha	€ 1.500,00
	kruidenrijke akkerrand (braakstrook kievit)		
Beheertype: Landschapselementtypen			
L09e	poel en klein historisch water	per stuk	€ 42,54
	jaarlijks beheer < 175 m2		
L09f	poel en klein historisch water	per stuk	€ 86,64
	jaarlijks beheer + opschonen 10e jaar < 175 m2		
L09g	poel en klein historisch water	per stuk	€ 23,59
	jaarlijks beheer > 175 m2		
L09h	poel en klein historisch water	per stuk	€ 39,19
	jaarlijks beheer + opschonen 5e jaar > 175 m2		
L09i	poel en klein historisch water	per stuk	€ 161,90
	Jaarlijks beheer + opschonen 10e jaar > 175 m2		
L10a	natuurvriendelijke oever	per m	€ 0,50
	natuurvriendelijke oever		
L11a	rietzoom en klein rietperceel	per m	€ 0,41
	smalle rietzoom		
L11b	rietzoom en klein rietperceel	per ha	€ 615,04
	brede rietzoom en klein rietperceel		
L20a	hakhoutbeheer	per ha	€ 2.189,60
	jaarlijks beheer		
L20b	hakhoutbeheer	per ha	€ 4.111,20
	jaarlijks beheer plus tussenkap		
L20c	hakhoutbeheer	per ha	€ 9.104,00
	jaarlijks beheer plus eindkap		
L21a	beheer van bomenrijen	per ha	€ 24.789,60
	beheer van bomenrijen		

Figuur III: Collectief Midden Overijssel - Overzicht vergoedingen 2019 (Collectief Midden Overijssel, z.d.)

Overzicht vergoedingen 2019

L22	knip- of scheerheg beheer jaarlijks	per m	€ 2,61
L23a	Struweelhaag Snoeicyclus 5-7 jaar 1 oktober tot 15 maart	per m	€ 2,26
L24a	struweelrand	per ha	€ 900,80
L26a	half- en hoogstamboomgaard	per ha	€ 1.553,58
L27a	hoogstamboomgaard	per ha	€ 635,20
L27b	hakhoutbosje	per ha	€ 1.177,60
L29a	droog hakhoutbosje vochtig en nat bosje bossingel en bosje jaarlijks beheer	per ha	€ 1.856,80
Categorie Water			
A19g.14.002	kruidenrijke akkerranden	per ha	€ 1.500,00
A13b.14.001	categorie water - Kruidenrijke akkerrand langs waterloop	per ha	€ 1.322,60
A13c.14.001	botanisch waardevol grasland	per ha	€ 1.157,91
A13d.14.001	categorie water - Botanisch hooiland langs waterloop	per ha	€ 1.470,75
A38	botanisch waardevol grasland	per ha	€ 1.412,04
A39a	categorie water - Botanisch weiderand langs waterloop	per ha	€ 1.433,58
	water Bergen	per ha	€ 1.412,04
	categorie water - water bergen op grasland	per ha	€ 1.433,58
	bodemverbetering	per ha	€ 1.433,58
	categorie water - bodemverbetering grasland met ruige mest	per ha	€ 1.433,58

Figuur IV: Collectief Midden Overijssel - Overzicht vergoedingen 2019 (Collectief Midden Overijssel, z.d.)

Bijlage VIII: Checklist Schriftelijk Rapporteren

Naam: Diederik Vinke

Klas: 4DVO

*De beoordelingscriteria die met een * zijn aangegeven, zijn 'killing points'. Wanneer de beoordelaar daarvan meer dan vijf heeft aangekruist, dien je het rapport/verslag op alle onvoldoende onderdelen te verbeteren. In het afstudeerwerkstuk zijn geen 'killing points' toegestaan.*

1. Het taalgebruik

- ☐ Bevat niet meer dan drie grammaticale, spel- en typefouten per duizend woorden; het rapport/verslag is dan afgekeurd*
- ☐ Heeft een actieve schrijfstijl*
- ☐ Is zakelijk, formeel en objectief *
- ☐ Is coherent (verwijs- en verbindingswoorden)*
- ☐ Heeft een adequate interpunctie*
- ☐ Bevat niet de persoonlijke voornaamwoorden 'ik/ mij/me, jij/je/jou, jullie, u, wij/we/ons' *
- ☐ Is doelgroepgericht*
- ☐ Heeft een uniforme stijl*

2. De ordening

- ☐ Het verslag/rapport heeft een logisch opbouw
- ☐ Elk hoofdstuk heeft een logische alineastructuur
- ☐ Elk hoofdstuk kent een introductie (m.u.v. H.1)

3. Het rapport/verslag

- ☐ Is vrij van plagiaat*
- ☐ De pagina's zijn genummerd*
- ☐ Heeft een uniforme opmaak

4. De omslag

- ☐ Bevat de titel
- ☐ Vermeldt de auteur(s)

5. De titelpagina/het titelblad

- ☐ Heeft een specifieke titel*
- ☐ Vermeldt de auteur(s)*
- ☐ Vermeldt de plaats en de datum*
- ☐ Vermeldt de opdrachtgever(s)*

6. Het voorwoord:

- ☐ Bevat de persoonlijke aanleiding tot het schrijven van het rapport/verslag
- ☐ Bevat persoonlijke bedankjes (persoonlijke voornaamwoorden toegestaan)

7. De inhoudsopgave:

- ☐ Vermeldt alle genummerde onderdelen van het rapport/verslag*
- ☐ Vermeldt de samenvatting en de bijlage(n)
- ☐ Is overzichtelijk/gestructureerd
- ☐ Heeft een correcte paginaverwijzing

8. De samenvatting:

- ☐ Is een verkorte versie van het gehele rapport/verslag
- ☐ Bevat de conclusies
- ☐ Bevat suggesties voor verder onderzoek
- ☐ Bevat geen persoonlijke mening
- ☐ Staat direct na de inhoudsopgave

9. De inleiding

- ☐ Is hoofdstuk 1*
- ☐ Beschrijft het kader/de context en de aanleiding*
- ☐ Geeft inhoudelijke relevante achtergrondinformatie*
- ☐ Bevat de probleemstelling/de onderzoeksvraag*
- ☐ Vermeldt het doel*
- ☐ Bevat een leeswijzer voor het rapport/verslag*

10. Materiaal en methode

- ☐ Beschrijft de gevolgde onderzoeksmethode
- ☐ Motiveert de keuze voor de gevolgde onderzoeksmethode
- ☐ Past bij de probleemstelling/de onderzoeksvraag*
- ☐ Beschrijft de variabelen/eenheden
- ☐ Beschrijft de methode van data-analyse

11. De (opmaak van de) kern

- ☐ De hoofdstukken en de (sub)paragrafen met maximaal drie niveaus zijn genummerd*
- ☐ De hoofdstukken en (sub)paragrafen hebben een passende titel
- ☐ Een hoofdstuk beslaat ten minste één pagina
- ☐ Een nieuw hoofdstuk begint op een nieuwe pagina
- ☐ De zinnen lopen door (geen 'enter' binnen een alinea gebruiken)
- ☐ De figuren zijn (door)genummerd en hebben een passende titel (onder de figuur)*
- ☐ De tabellen zijn (door)genummerd en hebben een passende titel (boven de tabel)*
- ☐ Tabellen en figuren zijn zelfstandig te begrijpen
- ☐ In de tekst zijn er verwijzingen naar figuren en/of tabellen*
- ☐ De tekst bevat verwijzingen naar de desbetreffende bijlage(n)
- ☐ De tekst is ook zonder verwijzingen te begrijpen

12. De discussie

- ☐ Vermeldt de interpretatie(s) van de resultaten
- ☐ Bevat een vergelijking met relevante literatuur
- ☐ Geeft de valide argumentatie weer
- ☐ Evalueert de gevolgde onderzoeksmethode
- ☐ Bevat een kritische reflectie op de eigen bevindingen

13. De conclusies en aanbevelingen

- ☐ Bevatten antwoord(en) op de onderzoeksvraag
- ☐ Zijn gebaseerd op relevante feiten
- ☐ Bevatten geen nieuwe informatie*

14. De bronvermelding

- ☐ Verwijzingen in de tekst zijn conform de APA-normen*
- ☐ De bronnenlijst is conform de APA-normen*

15. De bijlagen

- ☐ Zijn genummerd
- ☐ Zijn voorzien van een passende titel
- ☐ Bevatten geen eigen analyse
- ☐ Zijn overzichtelijk weergegeven

